

LITTERARISCHE FANTASIEN

NIEUWE REEKS

INHOUDSOPGAVE

VAN DE

LITTERARISCHE FANTASIËN

VAN

C^D BUSKEN HUET,

waarvan ieder deeltje afzonderlijk verkocht wordt voor *f* 1,40 en net gebonden voor *f* 1,90.

2e reeks, 2e deel:

Joh. Gutenberg
Goldsmith
Simon Gorter
Dingelstedt
Thackeray
Charles Dickens
Disraeli
Gustave Droz
Dumas Fils
Byron en Shelley
Th. Gautier
Rabelais
Eliz. Browning
Bilderdijk
Eene Tooneelvoorstelling te Buitenzorg

3e reeks, 1e deel:

Thomas a Kempis
Maurits en Oldenbarneveld
Jan Pietersz. Koen
Willem Usselincx
Pieter Paulus Rubens
Rembrandt
Dagboek van Gerrit Verbeet

3e reeks, 2e deel:

De Van Haren's
Cornelis van Lennep en de zijnen
Tollens
Een borstbeeld van De Ruyter

3e reeks, 3e deel:

B. ter Haar, Bogaers, Withuijs
J. J. L. ten Kate en zijne „Schepping"
Van Zeggelen, S. J. van den Bergh
S. E. Harthoorn, D. Chantepie de la Saussaye
Vanity Fair
H de Veer
Laatste Nederlandsche Gedichten
De Génestet's uitvaart
Jhr. Mr. J. de Bosch Kemper
Dr. M. P. Lindo
John Lothrop Motley

3e reeks, 4e deel:

Hebreeuwsche twijfelzucht
Kinderboeken
Uhland
Sainte-Beuve
George Eliot
George Sand en Octave Feuillet
Johanna Kinkel en Agnese Schebest

3e reeks, 5e deel:

Ernest Renan
Edward Bulwer
Karl Hase
Victor Hugo
„Alcestis"
Louise von François
Charles-Paul de Kock
Sacher Masoch
Louise Ackermann
Wilhelmine von Hillern
Gustave Droz
De Dorpsvertelling

LITTERARISCHE FANTASIEN

LITTERARISCHE
FANTASIEN

DOOR

CD BUSKEN HUET

NIEUWE REEKS

VIJFDE DEEL

Ernest Renan
Edward Bulwer
Karl Hase
Victor Hugo
„Alcestis"
Louise von François
Charles-Paul de Kock
Sacher Masoch
Louise Ackermann
Wilhelmine von Hillern
Gustave Droz
De Dorpsvertelling

AMSTERDAM
G. L. FUNKE
1879

VOORREDE

Bij het uitgeven van dit vijfde deeltje, nieuwe reeks, heb ik slechts dank te betuigen voor gebleken belangstelling.

Tusschen het eerste opstel en sommige volgende, liggen tien, twaalf, vijftien jaren. Echter zal men onder het lezen niet stuiten op een noemenswaardig verschil van denk- of schrijfwijze. De vroegere en de latere stukken, de kleinere en de grootere, allen dagteekenen uit één tijdperk van hetzelfde leven.

Het opstel over Bulwer is niet van mij. Ook is het mijne schuld niet, zoo van deze hand er slechts één in den bundel aangetroffen wordt.

PARIJS, Maart 1879. CD. B. H.

ERNEST RENAN.

Ernest Renan. Histoire des origines du Christianisme. Livre premier: Vie de Jésus. Paris, 1863.

»Je n'ai pas l'habitude de refaire ce qui est fait et bien fait": luidt Renan's antwoord aan hen, die hem bij voorkeur eerst zouden hebben zien optreden met een *Leven van Jezus*, nadat hij vooraf in eenig ander werk rekenschap gegeven had van zijn oordeel over de zamenstelling van de boeken des Nieuwen Testaments in het algemeen.

Naar zijn gevoelen is deze taak reeds op afdoende wijze door anderen verrigt; en hoewel nog menig punt van ondergeschikt belang nader verklaring behoeft, is nogtans de geschiedschrijver op dit oogenblik genoegzaam ingelicht om over te gaan tot de zamenstelling van een eigen verhaal: »Un traité complet »sur la rédaction des évangiles serait un ouvrage à lui seul. »Grâce aux beaux travaux dont cette question a été l'objet »depuis trente ans, un problème qu'on eût jugé autrefois inabor- »dable est arrivé à une solution qui assurément laisse place »encore à bien des incertitudes, mais qui suffit pleinement aux »besoins de l'histoire." Hij geeft alleen als zijne bijzondere meening te kennen, dat het vierde evangelie in vele gevallen voor den historieschrijver een veiliger gids is dan de drie eerste: »Toute personne qui se mettra à écrire la vie de Jésus sans »théorie arrêtée sur la valeur relative des évangiles, se laissant

»uniquement guider par le sentiment du sujet, sera ramenée »dans une foule de cas à préférer la narration de Jean à celle »des synoptiques." Zijne andere hoofdbronnen zijn: de dusgenaamde apokriefe boeken van het Oude Testament, met inbegrip van het boek Daniel; de schriften van Philo, den tijdgenoot van Jezus en het hoofd der alexandrijnsche school van joodsche wijsbegeerte; Flavius Josephus, den joodschen geschiedschrijver van de tweede helft der eerste eeuw; de Talmud, eindelijk, die wel eerst veel later op schrift gebragt werd, doch wiens hoofdinhoud ongetwijfeld door de mondelinge overlevering getrouw bewaard gebleven is. Aangaande de evangelien voeg ik hier nog bij, hetgeen de schrijver zegt van hun karakter en van hunnen ouderdom. »En somme," leest men bij hem, »j'admets »comme authentiques les quatre évangiles canoniques. Tous, »selon moi, remontent au premier siècle, et ils sont à peu »près des auteurs à qui on les attribue." En voorts: »Ce ne »sont ni des biographies à la façon de Suétone, ni des légendes »fictives à la manière de Philostrate; ce sont des biographies »légendaires. Je les rapprocherais volontiers des légendes de »Saints."

Welk oordeel men velle over het gebruik, door Renan van deze bronnen gemaakt, aan hare keus herkent men den meester. Geen ander godgeleerde van den tegenwoordigen tijd heeft getoond, zulk een levendig voorgevoel te bezitten van de onderscheiden plaatsen, waar de spade in den grond behoort gestoken te worden, zal men de erts opdelven, waarin hier het goud schuilt. Eenzijdig hebben anderen, vóor hem, zich bepaald tot de studie der evangelien alleen; te weinig partij hebben zij getrokken van Philo, van den Talmud, van Josephus. Ernest Renan is de eerste, die heeft ingezien, bij welke groep van schrijvers de biograaf van Jezus inzonderheid ter school moet gaan. En bij dit goede inzigt is het niet gebleven. Hetgeen Renan uit den Talmud geput heeft, is geheel nieuw; zijne met behulp daarvan ontworpen teekening van het fariseïsme, de keurigste der bladzijden. Aan Josephus dankt hij eene schets van Juda den Gauloniet, wier wedergade men in elk ander leven van Jezus vruchteloos zoeken zal. Frisch en nieuw is ook zijne opvatting van Philo, door hem bijgenaamd »le frère aîné

»de Jésus." Niemand heeft ooit helderder het kontrast doen uitkomen tusschen dien joodschen wijsgeer en de grieksche wetenschap. Evenmin is door eenig ander levensbeschrijver van Jezus, tot kenschetsing van de joodsche denkbeelden en messiaansche verwachtingen dier dagen, zoo gelukkig gebruik gemaakt van de oud-testamentische apokriefen, met Daniel aan het hoofd.

Renan's bronnen, gelijk men ziet, zijn niet velen in getal; doch alle goede historici zullen erkennen, dat hij bij het doen van zijne keus te werk gegaan is met takt. Daarenboven onderstelt de gemakkelijkheid, waarmede hij zich van deze oorkonden bedient; de vastheid van zijn oordeel over hunne betrekkelijke waarde; zijne vaardigheid in het bij elkander stellen van hetgeen hier en ginds verspreid ligt, eene zeldzame taal- en oudheidkennis. Slechts zeer enkele theologen van den tegenwoordigen tijd kunnen te dezen aanzien met hem wedijveren; en een bekwaam kandidaat tot de H. Dienst zou hij behooren genoemd te worden, die in staat ware, een oordeelkundig verslag te leveren van de door Renan geraadpleegde *fontes*, zonder meer. Aderen zoo rijk, als de door hem geopende, kunnen niet door één historieschrijver op eenmaal uitgeput worden. De arbeid van velen is daartoe naauwlijks voldoende. Doch, wie Renan naderhand overtreffe of verder zie dan hij, al degenen die voortaan ondernemen zullen, een leven van Jezus te schrijven, zullen hebben aan te vangen met het beklimmen van zijne schouders.

Twee bronnen van eene andere soort, eene aangeboren gaaf en eene gelukkige omstandigheid, hebben mede Ernest Renan in staat gesteld een werk te leveren, gelijk voor hem nog door niemand gedaan was: »A la lecture des textes, j'ai pu joindre »une grande source de lumières, la vue des lieux où se sont »passés les évènements. La mission scientifique ayant pour objet »l'exploration de l'ancienne Phénicie, que j'ai dirigée en 1860 »et 1861, m'amena à résider sur les frontières de la Galilée »et à y voyager fréquemment. J'ai traversé dans tous les sens »la province évangélique; j'ai visité Jérusalem, Hébron et la »Samarie; presque aucune localité importante de l'histoire de »Jésus ne m'a échappé. Toute cette histoire qui, à distance,

»semble flotter dans les nuages d'un monde sans réalité, prit »ainsi un corps, une solidité qui m'étonnèrent. L'accord frap»pant des textes et des lieux, la merveilleuse harmonie de »l'idéal évangélique qui lui servit de cadre, furent pour moi »comme une révélation. J'eus devant les yeux un cinquième »évangile, laceré, mais lisible encore, et désormais, à travers »les récits de Matthieu et de Marc, au lieu d'un être abstrait, »qu'on dirait n'avoir jamais existé, je vis une admirable figure »humaine vivre, se mouvoir." Renan heeft Palestina gezien; heeft het gezien en onderzocht met den ernst en de bezadigdheid van een bedevaartganger der wetenschap; heeft het doorkruist in de weemoedige stemming van een ontgoocheld katholiek; heeft het aanschouwd met een even dichterlijken blik als Lamartine of Chateaubriand. Een gedenkteeken van de magt en schoonheid der fransche letteren zijn die bladzijden in zijne eerste hoofdstukken, waar hij het galileesche landschap teekent; een zoenoffer aan de muzen, tot stilling van haren toorn over de vele kakografien, die aan zijn boek het kortstondig en onliefelijk aanzijn dankten:

»Même de nos jours, Nazareth est encore un délicieux séjour, »le seul endroit peut-être de la Palestine où l'âme se sente »un peu soulagée du fardeau qui l'oppresse au milieu de cette »désolation sans égale. La population est aimable et souriante; »les jardins sont frais et verts. Antonin Martyr, à la fin du »6e siècle, fait un tableau enchanteur de la fertilité des en»virons, qu'il compare au paradis. Quelques vallées du côté »de l'ouest justifient pleinement sa description. La fontaine, »où se concentraient autrefois la vie et la gaieté de la petite ville, »est détruite; ses canaux crevassés ne donnent plus qu'une »eau trouble. Mais la beauté des femmes qui s'y rassemblent »le soir, cette beauté qui était déjà remarquée au 6e siècle »et où l'on voyait un don de la Vierge Marie, s'est conservée »d'un manière frappante. C'est le type syrien dans toute sa »grâce pleine de langueur. Nul doute que Marie n'ait été là »presque tous les jours, et n'ait pris rang, l'urne sur l'épaule, »dans la file de ses compatriotes restées obscures."

Met deze beschrijving van Nazareth's omstreken, die zinspeling op Maria's dagelijkschen uitgang, vormt de schildering van

hare en Jozef's woning een geheel: »Il sortit des rangs »du peuple. Son père Joseph et sa mère Marie étaient des »gens de médiocre condition, des artisans vivant de leur tra- »vail, dans cet état si commun en Orient, qui n'est ni l'ai- »sance, ni la misère. L'extrême simplicité de la vie dans de »telles contrées, en écartant le besoin de confortable, rend le »privilège du riche presque inutile, et fait de tout le monde des »pauvres volontaires. D'un autre côté, le manque total de goût »pour les arts et pour ce qui contribue à l'élégance de la vie »matérielle, donne à la maison de celui qui ne manque de »rien un aspect de dénuement. A part quelque chose de sordide »et de repoussant que l'islamisme porte partout avec lui, la »ville de Nazareth, au temps de Jésus, ne différait peut-être »pas beaucoup de ce qu'elle est aujourd'hui. Les rues où il »joua enfant, nous les voyons dans ces sentiers pierreux ou »ces petits carrefours qui séparent les cases. La maison de »Joseph ressembla beaucoup sans doute à ces pauvres bouti- »ques, éclairées par la porte, servant à la fois d'étable, de »cuisine, de chambre à coucher, ayant pour ameublement une »natte, quelques coussins à terre, un ou deux vases d'argile »et un coffre peint."

Meen evenwel niet, dat de gelegenheid ontbrak, aan dien engen kring te ontsnappen! De woning was bedompt, de straat niet breed, de stad niet groot, de gezigteinder niet ruim; doch eene wandeling naar den heuvel, aan welks voet de kleine stad als nedergezeten was, maakte alles goed: »L'horizon de la ville »est étroit, mais si l'on monte quelque peu et que l'on atteigne »le plateau fouetté d'une brise perpétuelle qui domine les plus »hautes maisons, la perspective est splendide. A l'ouest se déploient »les belles lignes du Carmel, terminées par une pointe abrupte »qui semble se plonger dans la mer. Puis se déroulent le »double sommet qui domine Mageddo, les montagnes du pays »de Sichem avec leurs lieux saints de l'âge patriarcal, les »monts Gelboé, le petit groupe pittoresque auquel se rattachent »les souvenirs gracieux ou terribles de Sulem ou d'Endor, le »Thabor avec sa belle forme arrondie, que l'antiquité comparait »à un sein. Par une dépression entre la montagne de Sulem »et le Thabor, s'entrevoient la vallée du Jourdain et les hautes

»plaines de la Pérée, qui forment du côté de l'est une ligne »continue. Au nord, les montagnes de Safed, en s'inclinant »vers la mer, dissimulent Saint-Jean-d'Acre, mais laissent se »dessiner aux yeux le golfe de Khaïfa. Tel fut l'horizon de »Jésus. Ce cercle enchanté, berceau du royaume de Dieu, »lui représenta le monde durant des années."

De schrijver, nooit verlegen om eene nabetrachting, en steeds bereid, wanneer hij in zijn verhaal van het bijzondere een rustpunt genaderd is, te besluiten met iets algemeens, scheidt van dit hoofdstuk (het tweede in de rij) met de opmerking: »Si jamais le monde, resté chrétien, mais arrivé à »une notion meilleure de ce qui constitue le respect des ori»gines, veut remplacer par d'authentiques lieux saints les »sanctuaires apocryphes et mesquins où s'attachait la piété »des âges grossiers, c'est sur cette hauteur de Nazareth qu'il »bâtira son temple. Là, au point d'apparition du christianisme »et au centre d'action de son fondateur, devrait s'élever la »grande église où tous les chrétiens pourraient prier. Là aussi, »sur cette terre où dorment le charpentier Joseph et des mil»liers de Nazaréens oubliés, qui n'ont pas franchi l'horizon »de leur vallée, le philosophe serait mieux placé qu'en aucun »lieu du monde pour comtempler le cours des choses humaines, »se consoler de leur contingence, se rassurer sur le but divin »que le monde poursuit à travers d'innombrables défaillances »et nonobstant l'universelle vanité."

Met Renan's aangeboren talent bedoel ik den scheppenden geest, die nog iets anders dan des arbeiders liefde voor zijne taak, maar toch ook eene liefde is. Op haar zinspeelt de schrijver in de opdragt aan zijne zuster, wanneer hij zegt: »Si parfois tu craignais pour ce livre les étroits juge»ments de l'homme frivole, toujours tu fus persuadée que »les âmes vraiment religieuses finiraient par s'y plaire." Aan het slot zijner inleiding vermeldt hij haar met name: »Si »l'amour d'un sujet peut servir à en donner l'intelligence, on »reconnaîtra, j'espère, que cette condition ne m'a pas manqué. »Pour faire l'histoire d'une religion, il est nécessaire, première»ment, d'y avoir cru (sans cela, on ne saurait comprendre »par quoi elle a charmé et satisfait la conscience humaine);

»en second lieu, de n'y plus croire d'une manière absolue; car »la foi absolue est incompatible avec l'histoire sincère. Mais »l'amour va sans la foi". Zonder deze liefde kan niemand een waardig leven van Jezus schrijven. Zij is de voorname drijfveer. Doch aandrift en vermogen zijn twee onderscheiden zaken; en terwijl duizenden alligt in hun gemoed den lust zullen voelen ontwaken, eene taak als deze te ondernemen, zal er niet meer dan één gevonden worden, die kracht genoeg heeft om van het willen tot het ontwerpen, van het ontwerpen tot het uitvoeren te komen.

Eene door Renan-zelf gebezigde vergelijking maakt dit verschil aanschouwelijk: »Supposons qu'en restaurant la Minerve »de Phidias selon les textes, on produisît un ensemble sec, »heurté, artificiel; que faudrait-il en conclure? Une seule »chose: c'est que les textes ont besoin de l'interprétation du »goût, qu'il faut les solliciter doucement jusqu'à ce qu'ils »arrivent à se rapprocher et à fournir un ensemble où tou»tes les données soient heureusement fondues. Serait-on sûr »alors d'avoir, trait pour trait, la statue grecque? Non; mais »on n'en aurait pas du moins la caricature: on aurait l'esprit »général de l'œuvre, une des façons dont elle a pu exister."

Hetgeen hier genoemd wordt *l'interprétation du goût*, en op eene andere plaats *la raison d'art*, is de aandrang waarop ik het oog heb: »La raison d'art en pareil sujet est un bon guide: »le tact exquis d'un Gœthe trouverait à s'y appliquer." Renan stelt op den voorgrond, dat elk leven van Jezus, zal het dien naam met eere mogen dragen, voor een deel moet zijn eene schepping: »Dans un tel effort pour faire revivre les »hautes âmes du passé, une part de divination et de conjecture »doit être permise." Dat hij van dezen hefboom, bij de zamenstelling van zijn geschrift, met zelfbewustheid gebruik heeft gemaakt, is het kenmerk van zijne meerderheid. Het voorname onderscheid tusschen andere levensbeschrijvers van Jezus en hem, komt hierop neder, dat bij hen gevonden wordt »un »ensemble sec, heurté, artificiel," bij hem een bezield en levend geheel.

Doch terwijl zijn boek door het toepassen der genoemde kunstwet een deel van zijn eigen wezen geworden is, — zoo-

zeer, dat het monnikenwerk ware, hem te willen wederleggen, en hem te overtreffen het eenige middel is, om hem uit het veld te slaan, — kan het niet anders, of ook de grenzen en schaduwzijden van zijnen geest komen zoodoende aan het licht. Dit gevolg is onvermijdelijk. Hoe hoog Ernest Renan bij mijne lezers moge aangeschreven staan, — eene vereering waarin ik deel, — zij zullen het niet ten kwade duiden, indien ik eenige voorbeelden bijbreng, tot aanduiding van hetgeen mij toeschijnt zijn hoofdgebrek te zijn.

Renan is van oordeel, dat Jezus met niemand geschikter vergeleken kan worden dan met Franciscus van Assisi, en dat, van alle godsdienstige bewegingen, de italiaansche der 13de eeuw het meest overeenkomt met die galilesche, waaraan het christendom ontsprong. »Le grand mouvement ombrien du 13e »siècle est, entre tous les essais de fondation religieuse, celui »qui ressemble le plus au mouvement galiléen.” En onmiddellijk daarna: »François d'Assise est l'homme du monde qui, »par son exquise bonté, sa communion délicate, fine et tendre »avec la vie universelle, a le plus ressemblé à Jésus.”

Dit is aan den eenen kant zeer goed gezien. In elk geval verdient deze vergelijking de voorkeur boven menige andere, inzonderheid boven die met Sokrates of Kant. Jezus behoort voor den geschiedschrijver tot de orde der godsdiensthelden, der leidslieden van het godsdienstig geloof onder de volken. Daarom is elk gelijkstellen van hem met den stichter van deze of gene school van wijsbegeerte, een averegtsch middel om door te dringen tot de kennis van zijn karakter. Ook dankt Renan aan zijne opvatting van Jezus als geloofsheld sommigen van zijne beste bladzijden. »Pour bien comprendre la nuance de la »piété de Jésus,” zegt hij, »il faut faire abstraction de ce qui »s'est placé entre l'Evangile et nous. Déisme et panthéisme »sont devenus les deux pôles de la théologie. Les chétives »discussions de la scolastique, la sécheresse d'esprit de Des»cartes, l'irréligion profonde du 18e siècle, en rapetissant Dieu, »et en le limitant en quelque sorte par l'exclusion de tout ce »qui n'est pas lui, ont étouffé au sein du rationalisme moderne »tout sentiment fécond de la divinité. Si Dieu, en effet, est »un être déterminé hors de nous, la personne qui croit avoir

»des rapports particuliers avec Dieu est un »visionnaire," et »comme les sciences physiques et physiologiques nous ont montré »que toute vision surnaturelle est une illusion, le déiste un »peu conséquent se trouve dans l'impossibilité de comprendre »les grandes croyances du passé. Le panthéisme, d'un autre »côté, en supprimant la personnalité divine, est aussi loin qu'il »se peut du Dieu vivant des religions anciennes. Les hommes »qui ont le plus hautement compris Dieu, Çakya-Mouni, Platon, »saint Paul, saint François d'Assise, saint Augustin, à quelques »heures de sa mobile vie, étaient-ils déistes on panthéistes? »Une telle question n'a pas de sens. Les preuves physiques et »métaphysiques de l'existence de Dieu les eussent laissés indif»férents. Ils sentaient le divin en eux-mêmes. Au premier rang »de cette grande famille des vrais fils de Dieu, il faut placer »Jésus."

In sommige voorname bijzonderheden wordt dit algemeene met treffende juistheid toegepast. Daaronder reken ik in de eerste plaats des schrijvers verklaring van de hooge gedachte, die Jezus omtrent zichzelven koesterde, en van de onbeperkte eischen van overgave en gehoorzaamheid, die hij zijne discipelen stelde. Aan het slot van deze bladzijde vindt men tevens een of twee dier wonderspreuken, gelijk onze schrijver ze gaarne bezigt, en waaraan hij een deel van zijne niet altijd even bevattelijke tegenstanders te danken heeft: »Jésus ne »faisait à ses disciples aucun raisonnement; il n'exigeait d'eux »aucun effort d'attention. Il ne prêchait pas ses opinions, il »se prêchait lui-même. Souvent des âmes très-grandes et très»désintéressées présentent, associé à beaucoup d'élévation, ce »caractère de perpétuelle attention à elles-mêmes et d'extrême »susceptibilité personnelle, qui en général est le propre des »femmes. Leur persuasion que Dieu est en elles et s'occupe per»pétuellement d'elles, est si forte, qu'elles ne craignent nullement »de s'imposer aux autres; notre réserve, notre respect de »l'opinion d'autrui, qui est une partie de notre impuissance, »ne saurait être leur fait. Cette personnalité exaltée n'est pas »l'égoïsme; car de tels hommes, possédés de leur idée, donnent »leur vie de grand cœur pour sceller leur œuvre: c'est l'iden»tification du moi avec l'objet qu'il a embrassé, poussée à sa

»dernière limite. C'est l'orgueil pour ceux qui ne voient dans »l'apparition nouvelle que la fantaisie personnelle du fondateur; »c'est le doigt de Dieu pour ceux qui voient le résultat. Le »fou côtoie ici l'homme inspiré; seulement le fou ne réussit »jamais. Il n'a pas été donné jusqu'ici à l'égarement d'esprit »d'agir d'une façon sérieuse sur la marche de l'humanité."

Hetgeen hier in het voorbijgaan omtrent het vrouwelijk karakter gezegd wordt — »ce caractère de perpétuelle attention à elles-»mêmes et d'extrême susceptibilité personnelle, qui en général »est le propre des femmes" — herinnert aan meer dan één plaats, waar de schrijver melding maakt van Jezus' betrekking tot de vrouwenwereld in zijne eigen omgeving. Bij het behandelen van dit onderwerp, door hem aangeroerd met een talent, waarbij de reinheid met de innigheid om den voorrang dingt, heeft de gedachte aan Franciscus van Assisi hem sommige voortreffelijke diensten bewezen.

Even als in de evangelien, bekleeden ook bij Renan de galilesche vrouwen eene aanmerkelijke plaats in het leven van Jezus. Deze vrouwen zijn nu eens moeders, en in dat geval treden zij op met hare kinderen aan de hand of op den arm: »Quand il »descendait dans une maison, c'était une joie et une bénédiction. »Il s'arrêtait dans les bourgs et les grosses fermes, où il re-»cevait une hospitalité empressée. En Orient, la maison où »descend un étranger devient de suite un lieu public. Tout le »village s'y rassemble; les enfants y font invasion; les valets »les écartent; ils reviennent toujours. Jésus ne pouvait souffrir »qu'on rudoyât ces naïfs auditeurs; il les faisait approcher de »lui et les embrassait. Les mères, encouragées par un tel »accueil, lui apportaient leurs nourrissons pour qu'il les tou-»châť. Des femmes venaient verser de l'huile sur sa tête et du »parfum sur ses pieds. Les disciples les repoussaient parfois comme »importunes; mais Jésus, qui aimait les usages antiques et tout »ce qui indique la simplicité du cœur, réparait le mal fait par ses »amis trop zélés. Il protégeait ceux qui voulaient l'honorer. »Aussi les enfants et les femmes l'adoraient."

Elders komt de hulde meer van den kant dier vrouwen, welke met het oog op haar schuldig levensgedrag, in het Nieuwe Testament met den algemeenen naam van zonda-

ressen aangeduid worden: »Des femmes faibles ou coupa- »bles, surprises de tant de charme, et goûtant pour la pre- »mière fois le contact plein d'attrait de la vertu, s'appro- »chaient librement de lui. On s'étonnait qu'il ne les repoussât »pas. »Oh! se disaient les puritains, cet homme n'est point »un prophète; car, s'il l'était, il s'apercevrait bien que la »femme qui le touche est une pécheresse." Jésus répondait par »la parabole d'un créancier qui remit à ses débiteurs des dettes »inégales, et il ne craignait pas de préférer le sort de celui »à qui fut remise la dette la plus forte. Il n'appréciait les »états de l'âme qu'en proportion de l'amour qui s'y mêle. Des »femmes, le cœur plein de larmes et disposées par leurs fautes »aux sentiments d'humilité, étaient plus près de son royaume »que les natures médiocres, lesquelles ont souvent peu de mérite »à n'avoir point failli. On conçoit, d'un autre côté, que ces »âmes tendres, trouvant dans leur conversion à la secte un »moyen de réhabilitation facile, s'attachaient à lui avec passion."

Het verheven gevoel, waarmede Jezus deze toegenegenheid beantwoordde, wordt in een ander verband aldus aangeduid: »Ses »relations intimes et libres, mais d'un ordre tout moral, avec »des femmes d'une conduite équivoque, s'expliquent par la »passion qui l'attachait à la gloire de son Père, et lui inspirait »une sorte de jalousie pour toutes les belles créatures qui »pouvaient y servir."

Hier tegenover staat de schildering van zijne gevoelens ten aanzien van haar, die, als de zusters van Lazarus, hem aanhingen met de stille teederheid van een onbezoedeld vrouwenhart: »Jésus »ne se maria point. Toute sa puissance d'aimer se porta sur ce »qu'il considérait comme sa vocation céleste. Le sentiment extrê- »mement délicat qu'on remarque en lui pour les femmes ne se »sépara point du dévouement exclusif qu'il avait pour son idée. »Il traita en sœurs, comme François d'Assise et François de »Sales, les femmes qui s'éprenaient de la même œuvre que »lui; il eut ses sainte Claire, ses Françoise de Chantal. Seu- »lement il est probable que celles-ci aimaient plus lui que »l'œuvre; il fut sans doute plus aimé qu'il n'aima."

En aan dit alles wordt de kroon opgezet door de het hart van den schrijver vereerende onderstelling, dat Jezus in

zijne laatste levensdagen, onder den invloed der twijfelingen die men den zielestrijd in Gethsemane pleegt te noemen, met weemoed zal hebben teruggedacht ook aan de liefde dier edele vrouwen: »Durant ses derniers jours, le poids de la mission »qu'il avait acceptée pesa cruellement sur Jésus. La nature »humaine se réveilla un moment. Il se prit peut-être à douter »de son œuvre. La terreur, l'hésitation s'emparèrent de lui et »le jetèrent dans une défaillance pire que la mort. L'homme »qui a sacrifié à une grande idée son repos et les récompenses »légitimes de la vie, éprouve toujours un moment de retour »triste, quand l'image de la mort se présente à lui pour la »première fois et cherche à lui persuader que tout est vain. »Peut-être quelques-uns de ces touchants souvenirs que conser- »vent les âmes les plus fortes, et qui par moments les percent »comme un glaive, lui vinrent-ils à ce moment. Se rappela-t-il »les claires fontaines de la Galilée, où il aurait pu se ra- »fraîchir; la vigne et le figuier sous lesquels il aurait pu »s'asseoir; les jeunes filles qui auraient peut-être consenti à »l'aimer? Maudit-il son âpre destinée, qui lui avait interdit »les joies concédées à tous les autres? Regretta-t-il sa trop »haute nature, et, victime de sa grandeur, pleura-t-il de n'être »pas resté un simple artisan de Nazareth? On l'ignore."

Men zal mij toestemmen, dat al deze fijne lijnen en zachte kleuren tot één type behooren. Dit beeld van Jezus is een heiligenbeeld. Men bemerkt er aan, dat de evangelieboeken, waaraan het ontleend is, voor Ernest Renan de waarde hebben van de legende eens kerkheiligen. In zoo ver de grootsten onder deze heiligen met Jezus behooren tot de orde der geloofs- of godsdiensthelden, moet een ieder het betrekkelijk regt van deze opvatting erkennen. Daarentegen meen ik het gestadig volhouden van dit karakter, zoo stelselmatig als dit door Renan gedaan wordt, met betrekking tot Jezus een anachronisme te mogen noemen. Wanneer ik lees: »Cette grande fondation fut »bien l'œuvre personnelle de Jésus. Pour s'être fait adorer à ce »point, il faut qu'il ait été adorable. L'amour ne va pas sans un »objet digne de l'allumer, et nous ne saurions rien de Jésus si ce »n'est la passion qu'il inspira à son entourage, que nous devrions »affirmer encore qu'il fut grand et pur. La foi, l'enthousiasme,

»la constance de la première génération chrétienne ne s'expli»quent qu'en supposant à l'origine de tout le mouvement un »homme de proportions colossales", — wanneer ik aan het slot des werks deze juiste opmerking aantref, ben ik nogtans niet bevredigd. De schrijver is zeer welsprekend in het verkondigen van Jezus' grootheid. Jezus is volgens hem de grootste van alle menschenkinderen, die ooit geleefd hebben. Met het opschrift: *Nouvelles Paroles d'un Croyant*, zou men uit Renan's biografie een aantal bladzijden bij elkander kunnen stellen, waarin dit karakter door hem met onveranderlijke getrouwheid aan Jezus toegeschreven wordt. Doch onder de daden, die hij Jezus laat plegen, en zoo ook onder de aandoeningen, waarvoor Jezus naar zijne meening vatbaar zal geweest zijn, komen er sommigen voor, die deze onovertroffen grootheid mijns inziens opheffen. Ik erken, dat de historieschrijver het regt heeft, van Jezus te zeggen en te gissen: »Il n'a pas été »impeccable; il a vaincu les mêmes passions que nous combat»tons; aucun ange de Dieu ne l'a conforté, si ce n'est sa »bonne conscience; aucun Satan ne l'a tenté, si ce n'est celui »que chacun porte en son cœur. De même que plusieurs de »ses grands côtés sont perdus pour nous par la faute de ses »disciples, il est probable aussi que beaucoup de ses fautes »ont été dissimulées." Doch het verhaal van Ernest Renan is van de aanstonds daaraan vastgeknoopte tegenstelling: »Jamais »personne autant que Jésus n'a fait prédominer dans sa vie »l'intérêt de l'humanité sur les petitesses de l'amour-propre," niet altijd de zijdelingsche bevestiging en somtijds eene regtstreeksche ontkenning.

Wanneer te verstaan gegeven wordt, dat Jezus, tot jaren van onderscheid gekomen, medegedaan heeft aan het zoeken eener providentiële beteekenis achter den toevalligen naam, dien hij van Jozef en Maria bij zijne geboorte ontving (»peut-être lui-même, »comme tous les mystiques, s'exaltait-il à ce propos"); wanneer wordt gezegd, dat Jezus' onderdanigheid aan de wereldlijke magt geweest is »un respect plein d'ironie" en hij in den grond der zaak de schouders ophaalde over de inbeelding eener overheid, aan welke hij zich voor het uitwendige onvoorwaardelijk onderwierp (»sa soumission aux pouvoirs établis, dérisoire au fond,

»était complète dans la forme"); wanneer het heet, dat het toedienen van den doop, waarmede Jezus naar het voorbeeld van Johannes zich in het begin van zijne loopbaan zal hebben bezig gehouden, eene dier zaken was, waaraan hij voor zichzelf weinig waarde hechtte en wier populariteit-alleen hem noopte tot navolging (»le baptême avait été mis par Jean en »très-grande faveur; Jésus se crut obligé de faire comme »Jean: il baptisa et ses disciples baptisèrent aussi)"; wanneer ondersteld wordt, dat Jezus, hoewel verlegen met de hem toegeschreven afkomst uit het vorstelijk geslacht van David, het nogtans niet onaangenaam zal gevonden hebben, met den titel van koningszoon te worden begroet (»comme le Messie »devait être fils de David, on lui décernait naturellement ce »titre, qui était synonyme du premier; Jésus se le laissait »donner avec plaisir, quoiqu'il lui caus quelqueât embarras, »sa naissance étant toute populaire"); wanneer aan de hand wordt gedaan, dat Jezus de hulde en lofzangen der galilesche kinderen zal gebezigd hebben als een middel om zijnen naam te vestigen (»il était bien aise de voir ces jeunes apôtres, qui »ne le compromettaient pas, se lancer en avant et lui décer- »ner des titres qu'il n'osait prendre lui-même; il les laissait »faire, et quand on lui demandait s'il entendait, il répondait »d'une façon évasive que la louange qui sort de jeunes lèvres »est la plus agréable à Dieu"); wanneer onder de redenen, waarom Jezus de door Judas als verkwisting aangemerkte vrijgevigheid van Maria van Bethanie prees, ook deze gerekend wordt, dat Jezus zich gaarne geëerd zag en er belang bij had dat geen eerbewijs hem ontging (»il aimait les honneurs, car »les honneurs servaient à son but et établissaient son titre de »fils de David"); wanneer eindelijk van den indruk, dien Jezus in zijne naaste omgeving op de harten maakte, behalve andere en aannemelijker verklaringen, eene enkele maal ook deze oplossing wordt gegeven: »Ces nombreuses conquêtes, »Jésus les devait au charme infini de sa personne et de sa »parole. Un mot pénétrant, un regard tombant sur une con- »science naïve, qui n'avait besoin que d'être éveillée, faisaient »un ardent disciple. Quelquefois Jésus usait d'un artifice inno- »cent, qu'employa aussi Jeanne d'Arc. Il affectait de savoir

»sur celui qu'il voulait gagner quelque chose d'intime, ou »bien il lui rappelait une circonstance chère à son cœur. C'est »ainsi qu'il toucha Nathanaël, Pierre, la Samaritaine. Dissi- »mulant la vraie cause de sa force, je veux dire sa supériorité sur »ce qui l'entourait, il laissait croire, pour satisfaire les ideés du »temps, idées qui d'ailleurs étaient pleinement les siennes, qu'une »révélation d'en haut lui découvrait les secrets et lui ouvrait les »cœurs" — wanneer dit alles medebehoort tot het organisme eener levensbeschrijving van Jezus, die uitgaat van de onderstelling, dat Jezus moet geweest zijn »un homme de proportions colossales," en sluit met de verzekering, dat nooit iemand meer dan Jezus geschitterd heeft door het talent om »les petitesses »de l'amour-propre" te onderdrukken, dan komt het mij voor, dat het beeld-zelf niet beantwoordt aan het prospektus van het beeld.

Ik mag van den historieschrijver niet vergen, dat hij mijn Christus-ideaal ongedeerd late; want voor hem is het eene nog onuitgemaakte zaak, of dat ideaal van mij werkelijk in de geschiedenis wortelt. Doch regtmatig is mijn eisch, dat hij te rade ga, gelijk hijzelf ook beloofd heeft te zullen doen, met zielkunde en chronologie. Al hetgeen in de aangehaalde plaatsen omtrent Jezus geleerd wordt, en de laatstelijk bijgebragte vergelijking met Jeanne d'Arc stijft mij in dat gevoelen, acht ik ontleend aan een anderen tijd en eene andere schakering van karakters. Welke onvolkomenheden Jezus mogen aangekleefd hebben, de door Renan ondersteld gebreken kunnen mijns inziens de gebreken van Jezus' deugden niet geweest zijn. Des schrijvers gemeenzame bekendheid met het godsdienstig leven der roomsch-katholieke midden-eeuwen schijnt mij toe, te dezen aanzien zijnen blik verduisterd, in stede van gescherpt te hebben. Zwakheden van deze soort kunnen eigen geweest zijn aan Franciscus van Assisi of aan Bernard van Clairvaux, niet aan Jezus van Nazareth.

Renan's woordenkeus, inzonderheid sommigen van zijne beschrijvende bijvoegelijke naamwoorden, verraden dat de door hem bij Jezus ondersteld kleingeestigheid zamenhangt met eene persoonlijke neiging. De verwijfde uitdrukkingen »délicieux" en »charmant" moesten minder vaak uit zijne pen vloeijen. Ik

heb er niets tegen, dat de omstreken van Nazareth genoemd worden »un délicieux séjour" en het meer van Genesareth »cette délicieuse petite mer de Tibériade." Doch het meisjesachtige bepaalt zich niet tot deze natuurbeschrijvingen. Ook de dierenwereld is er door aangedaan. »Il parcourait ainsi la »Galilée au milieu d'une fête perpétuelle; il se servait d'une »mule, monture en Orient si bonne et si sûre, et dont le grand »œil noir, ombragé de longs cils, a beaucoup de douceur": menige jonge dame in Europa is minder bevallig, dan deze aziatische muilezels. Jezus zelf, en de galilesche wereld waarin hij leeft, zijn nu en dan als overtogen met een waas van zoetsappige liefelijkheid. De echtgenoot van den romeinschen landvoogd moge het zelve verantwoorden, dat »le doux Galiléen" hoofdzakelijk op haar den indruk gemaakt heeft van te zijn een »beau jeune homme", wiens bloed vergoten stond te worden. Doch al het andere komt voor rekening van den schrijver. De lieden in Galilea, »ces bons galiléens", zagen aanvankelijk in Jezus niet meer dan een rabbi, gelijk er vóór hem meer anderen geweest waren: doch tevens was hij in hunne oogen »le plus »charmant de tous." Het leven van Jezus' eerste volgers, in dat schoone land en in die blijmoedig verheven stemming, is eene »délicieuse pastorale" geweest. Jezus was een »charmant docteur" en daarbij een »délicieux moraliste"; zoodat hij met zijne apostelen gehouden heeft »de charmants entretiens" en hun verhaald heeft »de charmants apologues", enkelen waarvan gekenmerkt werden door »de charmantes impossibilités." Sommige oudtestamentische schoonheden staan even hoog, als de schoonste sieraden der evangelien; en met het zelfde regt als van »la délicieuse parabole du fils prodigue", kan men spreken van »le délicieux psaume 84e". Het evangelisch godsbegrip daarentegen is zonder wedergade, en het jodendom zoomin als het islamisme heeft deze »délicieuse théologie d'amour" ooit begrepen.

Door aldus in weinige regels bij elkander te stellen en zamen te koppelen, hetgeen bij Ernest Renan op het ruime veld van vijfhonderd bladzijden verstrooid ligt, pleeg ik eene daad van geweld. Doch sommige charges doen de eigenaardige fysionomie van menschen of dingen beter uitkomen, dan een regelmatig

portret of eene teekening naar de natuur. Zoo vaak het sentimentele in Renan zich tot het pathetische verheft, slaagt hij uitnemend. »Te souviens-tu, du sein de Dieu où tu reposes": er is in deze opdragt van het boek aan de in Palestina gestorven zuster iets gespannens, indien men wil, en daardoor iets onnatuurlijks. Hetzelfde geldt van de zegenbede, den ten doode moegeworstelden Heiland nageroepen: »Repose mainte»nant dans ta gloire, noble initiateur!" Doch aan beide bladzijden is eene verhevenheid eigen, die met het vreemdsoortige van zulke uitboezemingen verzoent. Wordt daarentegen de schrijver, gelijk het geval is met zijne teekening van het galileesch leven, wordt hij niet gedragen op de breede en sterke vleugelen van den pathos, dan stijgt er uit zijne sentimentaliteit een muskusgeur op, die aan de madeliefjes der werkelijkheid vreemd is. Mystieke wierookwalmen passen welligt bij eene roomsch-katholieke godsdienstoefening, binnen de muren van een kerkgebouw: in het open veld, of onder de boomen van het woud, worden de reukzenuwen van den eenzamen wandelaar liefst anders aangedaan.

Na deze kritiek blijft alleen nog over, enkele hoofdbeginselen aan te wijzen, waardoor het beloop des werks bepaald wordt, en die den sleutel leveren tot zijnen geest zoowel, als zijne zamenstelling. Allereerst komt in aanmerking des schrijvers blik (een sombere blik) op de menschelijke natuur: »L'humanité dans son ensemble offre un assemblage d'êtres »bas, égoïstes, supérieurs à l'animal en cela seul que leur »égoïsme est plus réfléchi. Mais, au milieu de cette uniforme »vulgarité, des colonnes s'élèvent vers le ciel et attestent »une plus noble destinée."

Ten andere hebben wij aanteekening te houden, dat heulen met de wereld de onvermijdelijke voorwaarde is van de verwezenlijking des ideaals: »Toute idée pour réussir a besoin de »faire des sacrifices. On ne sort jamais immaculé de la lutte »de la vie. Concevoir le bien ne suffit pas; il faut le faire »réussir parmi les hommes. Pour cela des voies moins pures »sont nécessaires."

Eindelijk en voornamelijk, de wet der zedelijkheid is de toetssteen der praktische grootheid niet: »L'histoire est impossible,

»si l'on n'admet hautement qu'il y a pour la sincérité plusieurs »mesures. Toutes les grandes choses se font par le peuple; or »on ne conduit le peuple qu'en se prêtant à ses idées. Le »philosophe qui, sachant cela, s'isole et se retranche dans sa »noblesse est hautement louable. Mais celui qui prend l'huma- »nité avec ses illusions et cherche à agir sur elle et avec elle, »ne saurait être blâmé. César savait fort bien qu'il n'était pas »fils de Vénus; la France ne serait pas ce qu'elle est si l'on »n'avait cru mille ans à la sainte ampoule de Reims. Il nous »est facile à nous autres, impuissants que nous sommes, d'ap- »peler cela mensonge, et, fiers de notre timide honnêteté, de »traiter avec dédain les héros qui ont accepté dans d'autres »conditions la lutte de la vie. Quand nous aurons fait avec »nos scrupules ce qu'ils firent avec leur mensonges, nous aurons »le droit d'être pour eux sévères. Au moins faut-il distinguer »profondement les sociétés comme la nôtre, où tout se passe »au plein jour de la réflexion, des sociétés naïves et crédules, »où sont nées les croyances qui ont dominé les siècles. Il n'est »pas de grande fondation qui ne repose sur une légende. Le »seul coupable en pareil cas, c'est l'humanité qui veut être »trompée."

Voor diskussie zijn deze denkbeelden niet vatbaar. Men kan ze overnemen en in toepassing brengen, hetzij bij de behandeling van hetzelfde onderwerp in een nieuwen vorm, hetzij bij het uitwerken van een ander. Men kan er tegen toornen; er zijne medemenschen tegen waarschuwen. Men kan er de schouders over ophalen, en ze aanmerken als paradoxale deklamatien. Doch Ernest Renan heeft zijn leven van Jezus naar deze beginselen ingerigt, en in schier ieder hoofdstuk vindt men daarvan bij hem de bewijzen.

Alleen uit zijn wantrouwen in de menschelijke natuur laat het zich verklaren, dat hij den apostel Johannes, uit wiens school volgens hem het vierde evangelie regtstreeks voortgekomen is, en die zelf daartoe een aantal anekdotische bouwstoffen leverde, in staat acht, uit ijdelheid en kleingeestigen naijver aan de nakomelingschap te doen gelooven, dat de moeder van Jezus, die bij de kruisiging *niet* tegenwoordig zal geweest zijn, daarbij niet-alleen zeer degelijk tegenwoordig

was, maar ook bij die gelegenheid door Jezus zeer in het bijzonder toevertrouwd is aan de goede zorgen van hem, Johannes. »C'est là," heet het in eene aanteekening op deze plaats, »c'est là, selon moi, un de ces traits où se trahissent »la personnalité de Jean et le désir qu'il a de se donner de »l'importance. Jean, après la mort de Jésus, paraît en effet »avoir recueilli la mère de son maître, et l'avoir comme adoptée. »La grande considération dont jouit Marie dans l'église nais»sante le porta sans doute à prétendre que Jésus, dont il »voulait se donner pour le disciple favori, lui avait recommandé »en mourant ce qu'il avait de plus cher. La présence auprès »de lui de ce précieux dépôt lui assurait sur les autres apôtres »une sorte de préséance, et donnait à sa doctrine une haute »autorité."

Men leert hieruit, in het voorbijgaan, dat Renan's kritiek de evangelien als het ware doorkruist, en dan ook voor een deel bepaald wordt door zijne leer van den mensch. Honderd redenen zouden hem hebben kunnen bewegen, naar het voorbeeld van goede theologen, afstand te doen van zijne meening aangaande het historisch karakter, den historischen achtergrond, van het vierde evangelie. Aan honderd bedenkingen, waarvoor zijn verhaal, van het standpunt der evangelien-kritiek, thans blootligt, zou hij daardoor bij voorbaat den pas hebben kunnen afsnijden. Doch wij zien, dat zijne ethika hem niet verhindert, gehoor te geven aan de aanwijzingen van zijn historisch gevoel. Een aantal bijzonderheden in het vierde evangelie, meent hij, kunnen zeer wel van den apostel Johannes afkomstig zijn. Zij kunnen dit, ook al is de goede trouw van dien ooggetuige geenszins onverdacht. Slechts zie de historieschrijver, bij het gebruiken van de bron, voortaan des te scherper toe.

Partijdige vriendschap, gepaard met godsdienstige geestdrift, is, vooral bij vrouwen, volgens Renan tot alles in staat: »La »foi ne connaît d'autre loi que l'intérêt de ce qu'elle croit le »vrai. Le but qu'elle poursuit étant pour elle absolument saint, »elle ne se fait aucun scrupule d'invoquer de mauvais arguments »pour sa thèse, quand les bons ne réussissent pas." Dit leert zijns inziens de geschiedenis van het godsdienstig leven in onderscheiden tijden; en misschien moet naar dezen regel, zegt hij,

ook het verhaal van de opwekking van Lazarus verklaard worden. »Fatigués du mauvais accueil que le royaume de Dieu trouvait »dans la capitale, les amis de Jésus désiraient un grand miracle »qui frappât vivement l'incrédulité hiérosolymite. La résurrec- »tion d'un homme connu à Jérusalem dut paraître ce qu'il y »avait de plus convaincant." Martha en Maria verkeerden op dat oogenblik in de voor het uitvoeren van zoodanig plan vereischte stemming: »L'état de leur conscience était celui des »stygmatisées, des convulsionnaires, des possédées de couvent, »entraînées par l'influence du monde où elles vivent et par »leur propre croyance à des actes feints." Iemand heeft gezegd, dat Ernest Renan te dezer plaatse, ten einde niet te vervallen tot de ligtgeloovigheid der vroomheid, zich der ligtgeloovigheid van het cynisme in de armen geworpen heeft. Dit is niet juist. Martha en Maria zijn, volgens Renan, edele en beminnelijke vrouwen geweest. Zulks was in zijn oog ook die Maria van Magdala, aan wier invloed hij zulk eene voorname plaats in de wording der verhalen aangaande Jezus' opstanding uit de dooden toekent. Hij roept uit: »Pouvoir divin de l'amour! »moments sacrés où la passion d'une hallucinée donne au monde »un Dieu ressuscité!" Doch hij is nu eenmaal van oordeel, dat de groote dingen in deze wereld niet tot stand komen, dan ten koste van den adel ook der verhevenste karakters.

Zeer bijzonder is dit volgens hem het geval geweest met de scheppingen van het religieuse leven in den voortijd. De negentiende eeuw is of onmagtig tot het voortbrengen van iets, dat daarnaar zweemt, — voor een deel, omdat geen volkomen eerlijk man in den tegenwoordigen tijd het van zijn geweten zou kunnen verkrijgen, als godsdienststichter op te treden; — of wel, indien onze eeuw eene enkele maal iets soortgelijks onderneemt, dan is zij verpligt, gelijk men leeren kan uit de lotgevallen en den opgang van het mormonisme, haren hefboom te ontleenen aan het oude tuighuis. Het denkbeeld, dat mannen als Joseph Smith en Brigham Young in onze dagen, hoewel op erbarmelijke wijze, de getrouwe navolgers van de heiligen en godsdiensthelden der oudheid zijn, dit denkbeeld wordt door Renan wel niet met even zoo vele woorden uitgesproken, doch men behoeft de lijn zijner gedachte slechts

een weinig te verlengen, om aanstonds tot de aangeduide gevolgtrekking te komen. Ook is het een feit, dat Joseph Smith, in minder tijd en geheel alleen, een grooter aantal proselieten gemaakt en een krachtiger Staat georganiseerd heeft, dan de direkteuren van vele christelijke zendelinggenootschappen te zamen in den loop van vijftig jaren.

»On ne sort jamais immaculé de la lutte de la vie": vooral Renan's opvatting van het leven van Jezus-zelf doet uitkomen, hoe onverbeterlijk diep deze overtuiging in zijnen geest geworteld is. Alle lezers van zijn geschrift hebben opgemerkt, dat volgens hem de strijd met de werkelijkheid een noodlottigen invloed uitgeoefend heeft op de ontplooijing van Jezus' karakter; en hierbij denk ik niet aan de vroeger door mij aangestipte kleingeestigheden, maar aan de pijnlijke koncessien, die Jezus, tot vestiging van zijn werk, gedaan zal hebben aan den tijdgeest, aan den ijver zijner kortzigtige vrienden, aan de eischen eener alleen door haars inziens bovenmenschelijke daden te boeijen en tot geloof te wekken volksmenigte.

Uitsluitend gedurenden den tijd van zijn eerste optreden in Galilea heeft Jezus, volgens Renan, een waarlijk verheven en onschuldig ideaal verwezenlijkt. Het duurde niet lang, of de aangebeden en onuitsprekelijk beminnenswaardige ebioniet werd een met de gedachte aan het naderend einde der wereld tot dweepens toe vervuld chiliast. De chiliast ging weldra eene schrede verder, en onderwierp zich aan de vernederende voorwaarden der onedele rol van thaumaturg. De thaumaturg, op zijne beurt, toen hij in aanraking kwam met de vijandelijke magt, die den opgang van zijn werk onmogelijk maakte, wapende zich met geeselroeden van meer dan één soort en werd zeloot. Eerst toen het kruis voor hem stond opgerigt te worden, toen de joodsche priesters de doodelijke hand aan hem zouden slaan, ontwaakte hij uit zijn koortsachtigen droom, en kwam in den martelaar de menschenzoon weder tot zichzelven. »Il est sûr, au moins," heet het, na het verhaal van de twijfelingen der laatste week, »que sa nature divine reprit »bientôt le dessus. Il pouvait encore éviter la mort; il ne le »voulut pas. L'amour de son œuvre l'emporta. Il accepta de »boire le calice jusqu'à la lie. Désormais, en effet, Jésus se

»retrouve tout entier et sans nuage. Les subtilités du polé»miste, la crédulité du thaumaturge et de l'exorciste sont ou»bliées. Il ne reste que le héros incomparable de la Passion, »le fondateur des droits de la conscience libre, le modèle »accompli que toutes les âmes souffrantes méditeront pour se »fortifier et se consoler."

De tot fanatisme gestegen heftigheid van Jezus' strijd tegen de joodsche priesterpartij wordt in den zelfden geest aldus verklaard: »Il faut se rappeler que dans cette ville impure »et pesante de Jérusalem, Jésus n'était plus lui-même. Sa »conscience, par la faute des hommes et non par la sienne, »avait perdu quelque chose de sa limpidité primordiale. Déses»péré, poussé à bout, il ne s'appartenait plus. Sa mission »s'imposait à lui, et il obéissait au torrent. Ce n'est pas que »sa vertu baissât; mais sa lutte au nom de l'idéal contre la »réalité devenait insoutenable. L'obstacle l'irritait. Sa notion »de Fils de Dieu se troublait et s'exagérait. La loi fatale qui »condamne l'idée à déchoir dès qu'elle cherche à convertir les »hommes, s'appliquait à lui. Les hommes en le touchant l'abais»saient à leur niveau. Le ton qu'il avait pris ne pouvait être »soutenu plus de quelques mois; il était temps que la mort »vînt dénouer une situation tendue à l'excès, l'enlever aux »impossibilités d'une voie sans issue, et, en le délivrant d'une »épreuve trop prolongée, l'introduire désormais impeccable »dans sa céleste sérénité."

Dat Jezus ter wille van het volksgeloof, en niet buiten verband met zijne eigen meeningen omtrent de kracht van het gebed, zeker aantal dusgenaamde wonderen gedaan heeft, wordt voorgesteld als een onvermijdelijk gevolg van zijne zending als godsdienststichter: »Jésus dut choisir entre ces deux partis: ou renoncer à sa mission, ou devenir thaumaturge." De schrijver neemt aan, dat een gedeelte der evangelische wonderverhalen op feiten steunen: »Nous admettons sans hésiter que »des actes qui seraient maintenant considérés comme des traits »d'illusion ou de folie ont tenu une grande place dans la vie »de Jésus." De meening, dat deze wonderverhalen enkel toevoegsels zouden zijn van later tijd, is volgens hem eene te gemakkelijke oplossing: »Il serait commode de dire que ce

»sont là des additions de disciples bien inférieurs à leur maître, »qui, ne pouvant concevoir sa vraie grandeur, ont cherché à »le relever par des prestiges indignes de lui. Mais les quatre »narrateurs de la vie de Jésus sont unanimes pour vanter ses »miracles." Echter moet men niet meenen, dat Jezus, door toe te geven aan de zwakheden des bijgeloofs, iets schandelijks of onzinnigs gedaan heeft: »Si l'on part de ce principe »que tout personnage historique à qui l'on attribue des actes »que nous tenons au 19e siècle pour peu sensés ou charlata»nesques a été un fou ou un charlatan, toute critique est »faussée." Ook komt hier zeer in aanmerking, dat Jezus niet aanstonds begonnen is wonderen te doen, en dat hij ze vaak alleen met blijkbaren tegenzin verrigt heeft: »Beaucoup de »circonstances semblent indiquer que Jésus ne fut thau»maturge que tard et à contre-cœur. On dirait, par moments, »que le rôle de thaumaturge lui est désagréable. Il est permis »de croire qu'on lui imposa sa réputation de thaumaturge, »qu'il n'y résista pas beaucoup, mais qu'il ne fit rien non »plus pour y aider, et qu'en tout cas, il sentait la vanité »de l'opinion à cet égard. Comme cela arrive toujours dans »les grandes carrières divines, il subissait les miracles que »l'opinion exigeait de lui bien plus qu'il ne les faisait."

Gelijk met den thaumaturg en exorcist, is het ook gelegen met den chiliast. De schrijver protesteert tegen hetgeen hij noemt de willekeur van hen, die niet gedogen, dat Jezus nog iets anders zal geweest zijn dan de prediker der verhevenste zede- en godsdienstleer: »Le déisme du 18e siècle et un certain »protestantisme nous ont habitués à ne considérer le fondateur »de la foi chrétienne que comme un grand moraliste, un bien»faiteur de l'humanité. Nous ne voyons plus dans l'Évangile »que de bonnes maximes; nous jetons un voile prudent sur »l'étrange état intellectuel où il est né. Il y a des personnes »qui regrettent aussi que la Révolution française soit sortie »plus d'une fois des principes et qu'elle n'ait pas été faite par des »hommes sages et modérés. N'imposons pas nos petits program»mes de bourgeois sensés à ces mouvements extraordinaires si fort »audessus de notre taille. Continuons d'admirer la »morale de »l'Évangile"; supprimons dans nos instructions religieuses la

»chimère qui en fut l'âme; mais ne croyons pas qu'avec les »simples idées de bonheur ou de moralité individuelle on remue »le monde." De bedoelde hersenschim van Jezus, — zijn geloof aan het naderend einde der wereld en aan de openbaring eener nieuwe maatschappij, waarvan hijzelf de ziel en de armen de dignitarissen zouden zijn, mag niet buiten rekening gelaten worden. Hetgeen Jezus door zijne moraal geworden is voor de nakomelingschap, ditzelfde is hij voor zijne tijdgenooten geweest door zijn chiliasme: »Qu'il y eut une contradiction entre sa »croyance d'une fin prochaine du monde et la morale habituelle »de Jésus, conçue en vue d'un état stable de l'humanité, »assez analogue à celui qui existe en effet, c'est ce qu'on n'es»sayera pas de nier. Ce fut justement cette contradiction qui »assura la fortune de son œuvre. Le millénaire seul n'aurait »rien fait de durable; le moraliste seul n'aurait rien fait de »puissant. Le millénarisme donna l'impulsion, la morale assura »l'avenir. Par là, le christianisme réunit les deux conditions »des grands succès en ce monde, un point de départ révolu»tionnaire et la possibilité de vivre. Tout ce qui est fait pour »réussir doit répondre à ces deux besoins; car le monde veut »à la fois changer et durer. Jésus, en même temps qu'il an»nonçait un bouleversement sans égal dans les choses hu»maines, proclamait les principes sur lesquels la société repose »depuis dix-huit cents ans."

Wil men zich eene voorstelling vormen van het godsdienstig onderwijs van Jezus in zijn zuiversten vorm, men herinnere zich hetgeen bij hem aan dit millennium-geloof voorafgegaan is: »Dans les derniers temps de sa vie, Jésus crut que le règne »de Dieu allait se réaliser matériellement par un brusque renou»vellement du monde. Mais sans doute ce ne fut pas là sa »première pensée. La morale admirable qu'il tire de la notion »du Dieu père, n'est pas celle d'enthousiastes qui croient le »monde près de finir et qui se préparent par l'ascétisme à une »catastrophe chimérique; c'est celle d'un monde qui veut vivre »et qui a vécu. »Le royaume de Dieu est au dedans de vous," »disait-il à ceux qui cherchaient avec subtilité des signes »extérieurs. La conception réaliste de l'avénement divin n'a »été qu'un nuage, une erreur passagère que la mort a fait

»oublier. Le Jésus qui a fondé le vrai royaume de Dieu, le »royaume des doux et des humbles, voilà le Jésus des premiers »jours, jours chastes et sans mélange où la voix de son Père »retentissait en son sein avec un timbre plus pur. Il y eut »alors quelques mois, une année peut-être, où Dieu habita »vraiment sur la terre. La voix du jeune charpentier prit tout »à coup une douceur extraordinaire. Un charme infini s'exhalait »de sa personne, et ceux qui l'avaient vu jusque-là ne le »reconnaissaient plus. Il n'avait pas encore de disciples, et le »groupe qui se pressait autour de lui n'était ni une secte, ni »une école; mais on y sentait déjà un esprit commun, quelque »chose de pénétrant et de doux. Son caractère aimable, et sans »doute une de ces ravissantes figures qui apparaissent quel-»quefois dans la race juive, faisaient autour de lui comme un »cercle de fascination auquel presque personne, au milieu de »ces populations bienveillantes et naïves, ne savait échapper."

Doch dit was nog slechts een begin. De betoovering zou nog klimmen, de geestdrift nog stijgen. Een voorgevoel van het in de liefelijkste gedaante naderend godsrijk zou zich van Jezus' omgeving meester maken. De prediker van het koningschap der kinderen, de dichter der armoede, de mystagoog van het verheerlijkt ebionitisme, zou zelf den toon aangeven der algemeene stemming. De nieuwe godsdienst, die weldra in de zorgen komen zou, vierde toen hare bruidsdagen: »C'était l'enfance, »en effet, dans sa divine spontanéité, dans ses naïfs éblouis-»sements de joie, qui prenait possession de la terre. Tous »croyaient à chaque instant que le royaume tant désiré allait »poindre. Chacun s'y voyait déjà assis sur un trône à côté du »maître. On s'y partageait les places; on cherchait à supputer »les jours. Cela s'appelait *la bonne nouvelle;* la doctrine n'a-»vait pas d'autre nom. Un vieux mot, *paradis*, que l'hébreu, »comme toutes les langues de l'Orient, avait emprunté à la »Perse, et qui désigna d'abord les parcs des rois achéménides, »résumait le rêve de tous: un jardin délicieux où l'on con-»tinuerait à jamais la vie charmante que l'on menait ici-bas. »Combien dura cet énivrement? On l'ignore. Nul, pendant le »cours de cette magique apparition, ne mesura plus le temps »qu'on ne mesure un rêve. La durée fut suspendue; une semaine

»fut comme un siècle. Mais qu'il ait rempli des années ou des »mois, le rêve fut si beau que l'humanité en a vécu depuis, »et que notre consolation est encore d'en recueillir le parfum »affaibli. Jamais tant de joie ne souleva la poitrine de l'homme. »Un moment, dans cet effort, le plus vigoureux qu'elle ait »fait pour s'élever au-dessus de sa planète, l'humanité oublia »le poids de plomb qui l'attache à la terre, et les tristesses »de la vie d'ici-bas. Heureux qui a pu voir de ses yeux cette »éclosion divine, et partager, ne fût-ce qu'un jour, cette illusion »sans pareille! Mais plus heureux encore, nous dirait Jésus, »celui qui, dégagé de toute illusion, reproduirait en lui-même »l'apparition céleste, et, sans rêve millénaire, sans paradis »chimérique, sans signes dans le ciel, par la droiture de sa »volonté et la poésie de son âme, saurait de nouveau créer en »son cœur le vrai royaume de Dieu!"

Mijne lezers mogen het ten goede houden, indien ik menige bijzonderheid van Renan's geschrift onaangeroerd laat. Renan draagt over de instelling van het Avondmaal, over de betrekking tusschen Jezus en Johannes den Dooper, afwijkende meeningen voor, die het de moeite waardig zou geweest zijn, mede te deelen en te toetsen. Mijn toeleg was, bij voorkeur den geest van het werk te doen uitkomen; en daar dit niet geschieden kan zonder tevens al hetgeen er voor kerkelijke christenen aanstootelijks in voorkomt kort zamen te dringen, ten slotte over dit ergerlijke nog een enkel woord.

In de oogen van het kerkgeloof heeft Renan's opvatting van het karakter van Jezus noodwendig iets monsterachtigs. De orthodoxie zou een zelfmoord plegen, indien zij met dit boek vrede sloot, of tot een vergelijk met den schrijver kwam. Hare banbliksems konden zonder schade voor hare reputatie puntiger zijn, minder den indruk maken van met plakgoud overtogen blik. Ook behoefden er niet zoo vele bijzaken te kleven aan de steenen, die zij den godslasteraar naar het hoofd slingert. Doch men zou weinig regt moeten laten wedervaren aan de menschelijke natuur, indien men het wilde afkeuren, dat het kerkelijk christendom Ernest Renan verfoeit en uitwerpt. De

christelijke regtzinnigheid is van alle magten op deze wereld die, wier toorn en ongeregtigheden de meeste aanspraak hebben op vergiffenis. Voor haar bestaat het onderscheid tusschen vorm en wezen niet. Hetgeen anderen haar fanatisme noemen, is voor haarzelve en in hare eigen oogen pligtmatige ijver tot verdediging en verbreiding der ondeelbare waarheid.

Doch een onafhankelijk publiek stelt daarom Ernest Renan niet in het ongelijk. Zijne teekening van het leven van Jezus moge onbevredigend zijn, dit onderscheidt haar niet van het christusbeeld der orthodoxie. Beide voorstellingen hebben dat gebrek met elkander gemeen en, zoo ergens, hier is het snijpunt dier voor het overige zoo ver uiteenloopende lijnen. De overgeleverde leer omtrent den persoon van Jezus is ontegenzeggelijk geschikt voor de openbare godsvereering, gelijk die in alle christenlanden plaats heeft. De Jezus van Ernest Renan kan in de christelijke kerk niet gepredikt worden; een lied te zijner eer zou daar een wanklank zijn. Doch deze praktische bruikbaarheid, bovendien een ondergeschikt kenmerk van waarheid, en geen onderpand van verhevenheid, is ook het eenige, waardoor de christologie der bestaande kerkgenootschappen, in het oog van den onpartijdigen toeschouwer, voordeelig afsteekt.

Verlaat men voor eene wijl dit onzijdig terrein, en plaatst men zich op het door Ernest Renan gekozene, dan blijkt het aangeduid voorregt niet aanzienlijk genoeg, om al het andere goed te maken. Het zwaarste moet dan het zwaarst wegen. Op het standpunt van Renan is het kerkelijk christusbeeld eene benaauwende nachtmerrie; en men zou aan de billijkheid te kort doen, indien men hem de vrijheid ontzegde of de kracht misgunde, zich dien drukkenden last van de borst te wentelen. Indien hier spraak kon zijn van toerekenbaarheid, dan zou de schuld van Renan's geschrift verhaald moeten worden op het kerkelijk christendom. Niet aan hem, maar aan de kerkleer, zou de door hem gegevene ergernis te wijten zijn.

Een fransch criticus der vorige eeuw heeft naar waarheid gezegd: »Ceux qui blâment les colères de l'esprit de critique, »ne songent pas assez que l'homme de goût a reçu vingt »blessures avant d'en faire une." Al kan niet ontkend worden,

dat *la Vie de Jésus* den regtzinnig-geloovigen christen kwetsen moet in sommige van zijne dierbaarste overtuigingen, dit is geen reden om Renan te veroordeelen. Zijn boek is eene daad van zelfverdediging. Het zou niet betamen, dat de orthodoxíe in deze wereld het privilegie genoot, slagen te mogen toebrengen, zonder op hare beurt ook slagen terug te ontvangen. Zelve teistert zij de hoofden, bindt zij de gewetens; en het kan voor hare vorming slechts dienstig zijn te ondervinden, dat onder het bestuur van een regtvaardig God, zulke daden hier beneden niet straffeloos gepleegd worden.

Overigens ben ik voor mijzelven niet van oordeel, dat de menschheid ten eeuwigen dage zal moeten blijven kiezen tusschen twee even onaannemelijke zaken: eene in de oogen der eenen gedrochtelijke kerkleer, eene in de schatting der anderen gedrochtelijke geschiedenis. Er zullen vreedzamer tijden aanbreken dan de onze is; en geen beter middel om die toekomst voor te bereiden, dan getrouwheid in het arbeiden elk aan eigen taak.

1863.

EDWARD BULWER.

Kenelm Chillingly, by Edward Bulwer, Lord Lytton. In four volumes, 1873. — The Coming Race, by Edward Bulwer, Lord Lytton. In one volume. 1873.

I.

Kenelm Chillingly, met de *Parisians* het litterarisch testament van Edward Bulwer, lord Lytton, is een lange, wel wat langdradige roman in vier deelen: in den aanvang vooral, welligt weinig aantreklijk, en toch de lezing ten volle waard, omdat er de laatste zielestrijd en de laatste gedachten van een grooten geest in zijn weggelegd. Het zijn levenservaringen en teleurstellingen, in beeld gebragt en te boek gesteld door een bejaard man, jong geweest in een romantischen tijd, dweepend met bloemen en sterren, met vrouwen en liefde, met geloof en poëzie; oud geworden in eene ijzeren eeuw, zonder godsdienst en zonder idealen, zonder eerbied voor traditie, voor geboorte, of hooge jaren; eene eeuw van ziekelijke filanthropie aan den eenen, van bekrompen zelfzuchtige politiek aan den anderen kant; eene politiek, niet beheerscht door beginselen, maar door partijbelang; uitgevonden om een groot land

klein te maken, en het vorstelijk Engeland, uit onverschilligheid, te doen afdalen van de plaats, die het steeds innam onder de volken; eene eeuw van onbeschaamde geldzucht, waarin de oudste adel zich niet ontziet, zijn reinen en fieren naam te wagen in dubbelzinnige spekulatien; eene eeuw, opgevuld met scholen voor middelbaar onderwijs ten behoeve van jonge meisjes, vergiftigd met stelselmatig aangekweekte blaauwkousen en geëmancipeerde vrouwen.

Dit laatste vooral is hetgeen den ouden Bulwer gemelijk en ongelukkig maakt; waarom de wereld hem verveelt, en hij zich in haar niet meer te huis kan gevoelen. Helaas, wat is er van zijne eigen lieve vrouwentype geworden! Hoe is zij van haar voetstuk nedergeworpen! De morgenster haar van het voorhoofd, de leliestengel haar uit de hand gevallen! Wat werd er van de liefelijke, half kind, half engel, die tot den man harer keuze opzag, en hem aanhing, en leefde van het licht zijner oogen; en dan weêr, geleid door een geheimzinnig goddelijk instinkt, als bijwijlen *hij* den weg bijster was in de moeijelijke wereld, met haar kleinen vinger hem lagchend het regte pad wees voor zijn voet! De betooverende Eva, de lieve vrouwelijke vrouw, is verdwenen. Eene koele en oproerige, pogchend op hare geestesgaven en zich verheffend op hare regten, baant met de elbogen zich een weg door de menigte, en keft, met wijd geopenden mond, om de eerste plaats. De maan is ondergegaan. Liefde en poëzie zijn weggevaagd van de aarde. Moge er zich voortaan vermaken wie wil...

Kenelm Chillingly niet! De wereld verveelt hem — misschien reeds vóór, doch stellig oogenblikkelijk na zijne geboorte. En dit is, dunkt ons, de groote fout van den roman. De held van het boek is zoozeer de menschgeworden verveling van den schrijver, dat hij, door zijn gezelschap, ook den lezer veeltijds met een gevoel van lusteloosheid besmet, en het ons dientengevolge eenigzins tot eer verstrekt, indien wij het lange verhaal eerlijk ten einde brengen. In den regel toch hebben de hoofdpersonen van Bulwer reeds tegen zich, dat zij den mond niet houden kunnen over de wijsbegeerige en staatkundige denkbeelden van Bulwer zelven. Doch wanneer die denkbeelden, zooals in dit geval, in plaats van geestdrift te

ademen, eenigzins duf en verslagen zijn, dan schuilt er zekere verdienste in, aandachtig het oor te blijven leenen. En toch, wèl hem wiens geduld de proef doorstond; want evenals met elk ander boek van Bulwer, wordt ook hier zulke zelfbeheersching drievoudig beloond.

Kenelm Chillingly is de laatgekomen éénige zoon van een vermogend Engelsch edelman. Zijne geboorte werd door beide ouders met onuitsprekelijke vreugde te gemoet gezien; en die vreugde steeg ten top, toen, op het lang verbeid tijdstip, een kindeke van het manlijk geslacht den troon van zijn wiegje besteeg. Bij die wieg werd Sir Peter, de vader, geroepen. Hij stapte de kamer binnen met een levendigen tred en een van blijdschap stralend gelaat: hij verliet haar nadenkend en met een bewolkt voorhoofd. »Toch was het kind geen mon»ster. Het was niet ter wereld gekomen met twee hoofden, »zooals met sommige andere kinderen pleegt te geschieden, »naar men zegt; het was gevormd als elke pasgeboren zui»geling, — was over het geheel een welgeschapen kind, — »een schoon kind, zelfs. Niettegenstaande dit alles deed »zijn voorkomen den vader onaangenaam aan, evenals het »reeds vroeger de baker gedaan had. Het schepsel keek zoo »onuitsprekelijk plegtig! Het vestigde zijne oogen op Sir »Peter met een melankolieken, verwijtenden blik; het hield »de lippen vast op elkaar geklemd en benedenwaarts ge»trokken, als in gemelijke overpeinzing van zijne toekom»stige lotsbestemming. De baker verklaarde, bezorgd fluiste»rend, dat het kind bij het aanschouwen van het eerste le»venslicht geen enkelen kreet had geslaakt. Het had bezit »genomen van zijne wieg, met al de waardigheid van zwij»gende smart.'' Eenige weken later wordt de kleine »Kenelm'' gedoopt, »na welke plegtigheid zijn gezigt nog langer werd dan te voren.''

Die eerste kennismaking met den held is onaantreklijk; hare herinnering vergezelt u het gansche boek door, te meer daar bij tusschenpozen steeds op denzelfden onaangenamen toon over hem gesproken wordt; ook dan nog, wanneer hij zich reeds tot een schoonen welgemaakten jongen man ontwikkeld heeft, die niet zelden allerlei goede en lieve din-

gen zegt en doet. — Bij zekere gelegenheid, in een gesprek met een ander jong mensch, wanneer deze hem toevoegt: »Gij schertst!", antwoordt Kenelm: »Schertsen? ik wenschte, Bob, »dat het zoo ware! Maar dat is eene kunst, die ik nooit heb »verstaan. In de wieg reeds gevoelde ik, dat het leven eene »hoog ernstige zaak is, waarbij geen scherts te pas komt. Ik »herinner mij nog te goed mijn eerste dosis kastor-olie. Ook »gij, waarschijnlijk, Master Bob, hebt te uwer tijd die voor»bereidende wijding tot de liefelijkheden des levens ont»vangen. De hoeken van uw mond zijn nog niet bekomen »van de benedenwaartsche rigting, die zij er zoo meedoo»genloos aan gegeven heeft. Evenals ik zelf, zijt ook gij van »een ernstig temperament en niet ligt tot lagchen te bewe»gen. Een enthusiast van den vooruitgang is dan ook nood»wendig onvoldaan over den tegenwoordigen stand van zaken. »En — chronische onvergenoegdheid gruwt van de voorbij»gaande verligting eener grap."

De held van het boek beklaagt zich, dat hij te jong reeds kastor-olie geslikt heeft; — de schrijver zijner levensgeschiedenis maakt den indruk, te zelden of te laat zulk eene heilzame dosis tot zich genomen te hebben.

Kenelm verklaart, het gevoel met zich om te dragen, alsof hij slechts bij ongeluk op onze planeet is te regt gekomen; alsof hij eigenlijk op eene andere te huis behoorde. Doch men bemerkt alras, dat het niet zoo zeer de wereld is, als wel de eeuw, waarin hij geboren werd, die hem tegenstaat. Eene onverstandige opvoeding, juist het tegendeel van hetgeen zij had behooren te zijn voor een geest als den zijnen, voert dien tegenzin ten top. — Op raad van een oom, oprigter en mede-eigenaar van een groot populair liberaal dagblad, *De Londenaar* geheeten, wordt de knaap reeds op zijn zestiende jaar in den kost besteed bij een *pur sang* realist en vooruitgangsman, volkomen bereid en berekend om zijnen leerling te doorkneeden met de nieuwe denkbeelden van den tijd. Hoe eer toch, volgens dien verlichten journalist, daarmede begonnen werd, hoe beter het zijn zou. »Hoe jonger men zich de »denkbeelden eigen maakt, bestemd om ons geslacht te be»heerschen, des te gunstiger staan onze kansen bij den wedstrijd

met onze tijdgenooten." En de onderwijzer hield woord, en volbragt zijn pligt. Op zijn één en twintigste jaar, toen Kenelm van de hoogeschool terugkeerde, was zijn geest boordevol nieuwe denkbeelden, wier stroom echter, in botsing komend met een anderen, dieper liggenden en vijandigen, hem ondragelijk zwartgallig en opbruisend maakte.

Groote feestelijkheden hadden plaats gehad op Exmundham, tot viering van de eer, der wereld te beurt gevallen, dat het Kenelm Chillingly behaagd had, een en twintig jaren op haar door te brengen. In antwoord op den toast, hem toegebragt door den voornaamste der pachters en andere genoodigden, had de jonge erfgenaam een *speech* gehouden, welke allerminst had bijgedragen tot vermeerdering der algemeene vrolijkheid. Wel sprak hij met een gemak en eene zelfbeheersching, verbazend in een jong mensch, voor de eerste maal geroepen in het publiek op te treden; doch de toespraak zelve was niet opwekkelijk. Ruimschoots had hij zich daarbij bediend van de nieuwe denkbeelden, welke het opkomend geslacht moesten beheerschen, en met welke hij gemeenzaam was gemaakt door het dagblad van zijnen oom en door de gesprekken met zijnen onderwijzer.

»Het is ongetwijfeld waar," zei hij onder anderen, »dat de Chillingly's dit landgoed bezeten hebben, van vader op zoon, gedurende het vierde gedeelte der wereldgeschiedenis, gerekend van het tijdstip, waarop, volgens Sir Isaac Newton, de zondvloed heeft plaats gegrepen. Doch voor zoover uit de geschiedboeken blijkt, is de wereld wijzer noch beter geworden ten gevolge van hun bestaan. Zij werden geboren om te eten, zoolang zij eten konden; en wanneer zij niet meer eten konden, stierven zij. Niet dat zij in dit opzigt onbeteekenender waren, dan hunne medeschepselen over het algemeen. De meesten onzer, hier tegenwoordig, zijn enkel geboren om te sterven; en de beste troost voor onze gekwetste eigenliefde, bij het erkennen van dit feit, is de waarschijnlijkheid, dat onze nakomelingen van niet meer gewigt zijn zullen voor de uitvoering van het plan der natuur, dan wij dit zelven zijn." De afkomst van het geslacht der Chillingly's werd door hem nagespoord tot op de gorilla's toe; en wat aanging den lof, zijnen vader

als landheer toegezwaaid, zag hij zich verpligt eene scherpe kritiek te leveren van diens bestuur, als volstrekt niet beantwoordend aan de hoogere eischen van de landbouwkundige wetenschappen van zijnen tijd. Hij zelf was, ja, met goed gevolg door zijne examens gekomen; doch voor de toekomst beloofde dit nog niets. Vele onbeduidende, en vooral vele bekrompen lieden, hadden in hunnen tijd grooter lof aan de hoogeschool ingeoogst, dan hij. Hij eindigde met de genoodigden te danken voor de beleefdheden, zijne familie en hem zelven bewezen; er bijvoegend, dat hij hoopte naar het graf, waarheen allen op weg waren, voort te gaan met kalme onverschilligheid voor hetgeen de wereld van hem zeggen mogt, gedurende die zoo korte reis. En aangezien het beste, wat men elkander toewenschen kon, was, zooveel mogelijk bevrijd te blijven van de ziekten en pijnen, waaraan het ligchaam onderworpen is, en die met de jaren steeds plegen toe te nemen, wenschte hij te eindigen met den heildronk: Uwe gezondheid, Heeren!"

Deze ontboezeming maakte niemand gelukkig; noch Kenelm's ouders, noch zijne onderhoorigen, en allerminst hemzelven. Hij klaagt: »De tijd waarin wij leven, is voor mij, als voor »Hamlet, uit zijn verband gerukt; en ik ben niet, als Hamlet, »geboren om dien weder in het gelid te zetten." De groote beweegkrachten van het menschelijk leven, behoefte en eerzucht, ontbreken bij hem geheel. Hij heeft geen honger, en geen ijdelheid. Hij weet letterlijk niet, wat met zijn leven aan te vangen. Aan een vriend, een dichter, raadt hij, een lied te maken op den biefstuk, omdat de eetlust eene waarachtige behoefte van het dagelijksch leven is, en niet te zingen van kunst, roem, of liefde, omdat in het dagelijksch leven de mensch het buiten zulke denkbeelden zeer wel stellen kan. Doch kort daarna laat hij zich ontvallen: »Ik ben opge»voed in de realistische school, en het realisme voldoet mij »niet, omdat in het realisme, als school, geen waarheid ligt. »Het bevat slechts een deel waarheid, alleen het hardste en »koudste, en wie een deel waarheid uitspreekt, en het overige »terughoudt, liegt."

Ook de vrouwen vervelen hem, en hij mijdt haar. Hij wordt

in stilte vurig bemind door eene lieftalige aristokratische schoone, vol geest en kunde, uitnemend opgevoed, geheel gevormd om de hoogste plaatsen in te nemen, den meest superieuren man te begrijpen, en toch zacht en echt vrouwelijk gebleven, — doch tot zijne eigen verbazing beantwoordt hij hare liefde niet. »Ik wou dat het schepsel mij met rust liet," denkt hij tusschenbeiden. Of wel, een andermaal, na een gesprek over Virgilius, waarin hij tot de konklusie geraakt, dat de jeugd Virgilius niet waardeert, omdat zijne verzen zonder gebreken, en de jongelieden dien ten gevolge geneigd zijn, den dichter van gebrek aan leven en vuur te verdenken, zegt hij bij zich zelven: »Ik vrees, dat ik mij dood zou geeuwen, wanneer ik met eene Jufvrouw Virgilius getrouwd was."

Dit is een zeer eigenaardige trek van de meeste van Bulwer's helden. Zij waarderen en bewonderen de *thourough-bred* jonge schoone edelvrouwen; evenals, in de bloemenwereld, zij oog hebben voor de ongerepte reinheid en vorstelijke aanvalligheid van camelia's, kunstmatig gekoesterd, en voor elk togtje en smetje behoed, in hare kostbare kassen. Doch betooveren laten zij zich door die aristokratische bloemen niet. Hun het hart te stelen, — die kunst verstaan alleen de in het wild groeijende kleine violen, met hare geurige zielen, in vrijheid en in eenzaamheid ontloken in de schaduw van het geheimzinnig bosch; onder sterrelicht, en dauw, en nachtegalenzang, gevormd door de goddelijke hand der natuur alleen. Bulwer's eigenlijke heldinnetjes zijn dichterlijke schepsels, half kind en half genie, fee, of nymf — de schakel tusschen goden en menschen voor den man, wien zij hare liefde schenken. Onder de zonnige oogen van een dergelijk wezen ook, ontdooit eindelijk het verkleumde hart van den vreugdeloozen Chillingly. Van nu af is het lente in zijne ziel; lente ook in den geest des schrijvers, en lente in zijn boek. Nu herkennen wij onzen ouden Bulwer weêr: hij is in zijn gewone doen. Spot en wrevel hebben een einde, geloof en hoop zijn aan het woord.

Kenelm, de konventionele groote wereld moede, en niet wetend wat met zijn leven aan te vangen, onderneemt, als eenvoudig landman verkleed, eene voetreis door Engeland, en ontmoet op een zijner zwerftogten, op eene afgelegen plaats, in een

klein, allerliefst gelegen, en met kamperfoelie en klimop begroeid landhuis, een jong meisje, nog bijna een kind, Lily Mordaunt geheeten. Zij is eene weeze van zeer hooge geboorte; doch ten gevolge van schandelijke en mislukte spekulatien van haren vader, van klein kind af, van naam en fortuin beroofd, en onbekend opgevoed door een talentvol man, een schilder van naam, die haar, zonder haar medeweten, bestemt voor zijne vrouw. Haar excentrieke voogd laat het meisje opgroeijen zonder eigenlijk onderwijs. »De vrouw," volgens hem, »is zelve »een dichtstuk; zij moet poëzie weven uit haar eigen gedachten »en hare eigen verbeelding; te veel drooge boeken bederven die poëzie." De eenige werken, die hij haar in handen geeft, zijn dichtbundels, mythen, legenden, en den Bijbel. Voor het overige — behalve wanneer hare tante, met wie zij te zamen woont, haar plaagt met de onregelmatige Fransche werkwoorden, en de predikant van het dorpje, met de Romeinsche geschiedenis, — wordt zij onderwezen door haar eigen fijn instinkt alleen, dat de diepzinnigste vragen op de eenvoudigste wijs voor haar oplost en de donkerste geheimnissen voor haar ontvouwt. Hare liefste wandelplaats is het nabijgelegen kerkhof, waar zij de graven met bloemen tooit. Hare speelnootjes zijn de vlinders, die zij in eene soort van groote volière bijeen verzamelt, en van wie zij gelooft, dat zij haar kennen. Zij is een tenger gebouwd, doch zeer schoon meisje, dat in den geheelen omtrek den bijnaam van de Fairy draagt.

Zooras Kenelm met haar in aanraking kwam, overmeesterde hem »dat zeker gevoel van namelooze sympathie, dat elk man »slechts éénmaal ondervindt in de nabijheid van eene der doch»teren van Eva. In haar herkende hij de jonger, teederder en »reiner zuster zijner eigen manlijke ziel."

Volgens Bulwer is de verklaring van dit verschijnsel, — dat het echt manlijk hart zich alleen onwederstaanbaar voelt aangetrokken tot de waarlijk vrouwelijke vrouw, — hierin gelegen, dat: »die liefde, welke den eernaam van poëtische »waardig is, de liefde zijn moet voor een wezen, dat zedelijk »zich op grooten afstand van ons eigen ik bevindt; zoozeer ver»schillend in hoedanigheden van ons zelven, dat, hoe digt wij »ook den bezitter van dezen naderen, wij onze eigen hoedanig-

»heden nooit met de zijnen kunnen vermengen of vereenzelvigen; »zoodat in het geliefde voorwerp steeds iets ideaals blijft — »een mysterie — een zonnige top, zamenvloeijend met den »hemel!"

Mevrouw Kenelm Chillingly echter wordt de lieve Lily *niet*. Uit dankbaarheid zegt zij hare hand toe aan haren voogd; doch nog vóór het huwlijk voltrokken wordt, sterft zij van smart over de scheiding van Chillingly. Haar tenger ligchaam was niet bestand geweest tegen den strijd tusschen hare liefde en haar pligtgevoel; en toen Kenelm, na eene afwezigheid van weinige maanden in het buitenland, gedreven door een onwederstaanbaar heimwee, naar het dorpje terugkeerde en ronddoolde op de begraafplaats, waar hij haar zoo dikwijls had ontmoet, vond hij, onverhoeds, haar eigen lieven naam uitgehouwen op eene wit marmeren zerk, naast die van een kind, welke zij dagelijks met frissche bloemen plagt te tooijen. De plotselinge overtuiging van haren dood bragt hem tot wanhoop en zelfs aan den rand van het graf. Doch toen hij herstelde, was hij een ander mensch geworden. Lily's liefde had den kouden stuggen zonderling herschapen in een krachtig man, vol leven en vol menschenmin, zich te huis gevoelend in de wereld, en bereid om met vaste hand aan het welzijn van zijn land en van zijn volk te arbeiden. Zie, het oude is voorbijgegaan, en alles is nieuw geworden! »Het »schijnt," zegt Kenelm zelf, »dat wij, welken prijs het ons »ook kosten moge, eerst onzen eigen roman moeten hebben »doorleefd, eer het ons duidelijk wordt, wat er groots in de »werkelijkheid van het leven ligt. Ik kan niet langer betreu»ren, dat ik mij vreemd gevoel aan het meeste van datgene, »wat door mijn geslacht word nagejaagd. Ik heb nu geleerd, »hoeveel ook ik gemeen heb met datzelfde geslacht. Ik heb de »liefde en ik heb de smart gekend. Ik gevoel dat de tijd ge»komen is, om DEN OUDEN KENELM MET DE NIEUWE DENKBEEL»DEN, TE DOEN PLAATS MAKEN VOOR EEN NIEUWEN KENELM, MET »DE DENKBEELDEN VAN OUDS."

O gij vrouwen, wel moogt gij fier zijn en ootmoedig tevens! Want één uwer is het, die èn held, èn schrijver, èn

ons zelven, hebt verlost van de bange nachtmerrie van het Realisme, dat ons, vier dikke deelen door, de borst heeft benaauwd!

Zoo is het in het boek — mogt het zoo worden in het leven! Als Jakob met den Engel, heeft de oude Bulwer met den geest der eeuw geworsteld, en, ook al werd hem de heup ontwricht, eindelijk heeft hij overmogt. Houd moed, gij onze arme, wanhopig strijdende en bloedende eeuw! Nog een kleine wijle — bidden en vertrouwen wij — en na de eindelooze worsteling, ontslaapt ook gij in vrede, en gaat onder in een schitterenden stralenkrans van vernieuwd geloof, vaster hoop, en goddelijker liefde.

II

The Coming Race is een droom of sprookje, ingegeven door dezelfde staatkundige, wijsgeerige, en maatschappelijke vraagstukken, waardoor blijkbaar, in des schrijvers laatste levensjaren, zijn geest geheel werd beheerscht en waaraan het publiek *Kenelm Chillingly* te danken heeft. Ditmaal echter maakt Bulwer zich niet bedroefd of boos over den gang van zaken, maar vrolijk. De door hem ten beste gegeven vertooning verplaatst ons diep in de ingewanden der aarde. De optredende personen zijn een geslacht — van menschelijke herkomst, ja — doch, waarschijnlijk reeds vóór den Zondvloed, door eene geweldige aardbeving, van de oppervlakte der aarde af-, en naar beneden in de diepste en geheimzinnigste harer holen nedergestort. Van zon, maan, noch sterren, weten de thans levenden iets, dan alleen bij overlevering, door eeuwen-oude mythen. Zij hebben een soort van elektrisch licht uitgevonden, dat hen voor het ontbrekend hemellicht volkomen schadeloos stelt. In ontwikkeling op allerlei gebied zijn zij de thans onder de zon levende menschheid zoo ver vooruit, dat de schrijver de vaste overtuiging met zich omdraagt, dat dit het nieuwe geslacht is, bestemd om eenmaal het onze te verdrijven en te vervangen.

De verhaler en ooggetuige van al deze wonderen is een jong Amerikaan, door zijne ouders naar Engeland gezonden om zijne opvoeding te voltooijen. Op reis met een vriend,

een ingenieur, daalt hij uit nieuwsgierigheid met dezen af in eene kolenmijn, waar zij, zeer in de diepte, een uit den grond opstijgend schitterend licht ontwaren. Door middel van een touw, laten zij zich nog dieper zakken. Doch helaas! het rotsbrok, waaraan de lijn is bevestigd, splintert af, en beiden storten naar beneden. De ingenieur, op de plaats zelve gedood, wordt door een op hem toeschietend monster in een oogwenk verslonden. De Amerikaan, na den hevigen schok tot bewustzijn teruggekeerd, bevindt zich te midden van eene groote stad. Hij hoort in de verte schreden en menschenstemmen, en ontwaart gebouwen om zich henen, allen met een helder kunstlicht overgoten. Het duurt niet lang, of hij ziet een wezen naderen, veel overeenkomst hebbende met den mensch, maar grooter en indrukwekkender, met een schoongevormd doch sfinxachtig gelaat, waarvan de kleur, hoewel fijner en fraaijer, toch meest aan die der roodhuiden doet denken. De gestalte is van een paar groote vleugelen voorzien, die haar bij het gaan als een sierlijken mantel omhullen. Weldra worden de groote donkere oogen met aandacht en verbazing op hemzelven gevestigd, als bij de eerste ontdekking van een vreemd en wild dier. Blijkbaar maakt zijn persoon geen gunstigen indruk. Vooral zijn baard en zijne snorren herinneren op onaangename wijze aan een lager ras, en aan zekere dieren uit de voorwereld, waarvan in het stadsmuzeum nog overoude afbeeldingen voorhanden zijn. Een vreeselijke angst overvalt onzen held. Hij gevoelde zich in de nabijheid van een wezen, magtiger dan hij zelf en vijandig aan de menschheid. Hij viel op de knieën, en bedekte zich het gelaat met de handen. Doch de vreemdeling sprak hem toe met eene zeer kalme en zeer muzikale stem, in eene taal waarvan hij geen woord verstond, doch die toch zijne vrees deed bedaren. Hij waagde het, de oogen op te slaan, en bemerkte, dat hij werd opgenomen met een doorborenden blik, die tot in het diepst van zijn hart scheen te lezen. Daarna werd hem eene hand zachtkens op het voorhoofd, en eene andere op den schouder gelegd. Die dubbele aanraking was tooverachtig. In de plaats van zijn vorigen angst, ondervond hij een gevoel van welbehagen, van blijdschap, van vertrouwen in zich zelven en in het zonderling we-

zen vóór hem. Hij stond op, en werd door den vreemdeling naar diens woning geleid, waar hij als gast met groote welwillendheid werd ontvangen. Het huis was eene soort van Oostersch gebouw, zonder vensters of deuren, van binnen gelijk van buiten door elektrische vlammen verlicht, welke binnenshuis tevens een liefelijken geur verbreidden. De vloer was ingelegd met kostbare metalen; en een aantal vogels, in kooijen, zongen in koor eene fraaije melodie. De bedienden waren kunstige, als menschelijke wezens gekleede automaten, die door de aanraking van zekeren staf in beweging gebragt werden en onhoorbaar voortsnelden, om met den meesten spoed allerlei huiselijke diensten te verrigten. Ruime balkons waren aangebragt, waar men van het uitzigt kon genieten. Het landschap was verwonderlijk schoon, woest en rotsachtig; de boomen en struiken zagen niet groen, doch vertoonden eene zachte bruine kleur, die het oog zeer aangenaam aandeed; de watervallen schitterden als rozeroode vlammen. Dit alles te zamen, en het heldere en kalme licht over alles uitgegoten door myriaden lampen, vormde een geheel, waarvan geen woorden een denkbeeld kunnen geven, zoo prachtig was het, en toch zoo somber; zoo liefelijk en toch zoo indrukwekkend.

Doch weldra werden de gedachten van onzen held van dit natuurschoon afgeleid. Hij hoorde welluidende muziek, en zag eene digte menigte gevleugelde gestalten, als in een sierlijken dans, voortzweven in de lucht. In koortsachtige verwondering hief hij de oogen naar zijnen gastheer op, en legde aarzelend en vragend de hand op diens eigen vleugelen. Vriendelijk breidde de vreemdeling toen ook de zijnen uit; en onze berigtgever merkte op, met stomme verbazing, dat deze vleugelen niet echt, niet met het ligchaam zaamgewassen, maar kunstmatig aangebragt waren en, evenals een kleedingstuk, naar willekeur konden worden vast- of losgehecht.

Ondertusschen duurt het niet lang, of hij ondervindt de terugwerking van den vreeselijken val, dien hij nog zoo kort geleden gedaan heeft. Hij voelt zich duizelig worden, en valt in eene diepe en langdurige bezwijming. Wanneer hij eindelijk daaruit ontwaakt, vindt hij zich uitgestrekt liggen op een zacht bed, in een fraai vertrek, en ontwaart hij zijnen gast-

heer en diens beeldschoone dochter, voor zijne legerstede nedergezeten. Zij onderhouden zich met elkander in hunne vreemde taal; doch tot zijne verbazing verstaat hij hun gesprek. en wanneer de twee personen, bemerkende dat hij ontwaakt is, eenige vragen tot hem rigten, begrijpen ook zij volkomen de antwoorden, die hij in het Engelsch geeft. Toen hij zijne hooge bevreemding over dit feit aan den dag legde, werd hem duidelijk gemaakt, dat dit schijnbaar wonder was gewrocht door middel van den *vril*. Doch wat is de *vril?* Hierop verviel de schoone en geleerde Zee, dochter van zijnen gastheer Aph-Lin, in eene verklaring, waarvan hij zeer weinig begreep, omdat er geen enkel woord bestaat, in welke taal ook, dat een naauwkeurig synoniem voor *vril* aan de hand doet. Het zou best zijn, die kracht elektriciteit te noemen, behalve dat allerlei andere natuurkrachten, zooals magnetisme, galvanisme, en dergelijken, daarin opgenomen zijn. Volgens de verklaring van Zee, zouden al deze verschillende krachten uitvloeisels van eene enkele natuurkracht, en dientengevolge ook tot deze terug te brengen zijn; en deze oorspronkelijke kracht, welke door den geleerden Faraday welligt als atmosferisch magnetisme zou aangeduid worden, was hetgeen zij *vril* noemden. In ieder geval, in dezen *vril* ligt de groote springveer der onderaardsche maatschappij. Door middel van *vril* verlichten zij hun land, bewegen zij zich voort op hunne uitgebreide vleugelen, genezen zij hunne zieken, verslaan zij hunne vijanden en verbranden hen, zoo noodig, tot pulver, in een oogwenk tijds. De *vril* vergunt hen, in elkanders hart en brein te lezen, en daaruit schadelijke denkbeelden te verdrijven of er betere in te doen geboren worden. Deze kracht was het, waardoor Aph-Lin en dochter, gedurende zijnen slaap, in den geest van den Amerikaan de kennis van hunne taal hadden overgegoten, en zich die der zijne hadden eigen gemaakt. Alleen hadden, volgens het beweren van Zee, zij en haar vader, in dat kort tijdsverloop, eene veel uitgebreider kennis bekomen van *zijne* taal, dan hij van de hunne: gedeeltelijk omdat de zijne veel eenvoudiger was, aangezien zij minder zamengestelde denkbeelden behoefde uit te drukken, en ten andere, omdat hun organisme, door erfelijke kultuur, buigzamer was en meer

geschiktheid bezat tot het opnemen van nieuwe kennis.

Onder deze wetenschappelijke, en voor hem zelven niet zeer vleijende verklaring, had onze held de indrukwekkende dochter van zijnen gastheer nog eens aandachtig gadegeslagen. Hij ontwaarde, wat trouwens met alle vrouwen van dit hoog ontwikkeld ras het geval bleek, dat zij grooter was en forscher gebouwd dan de mannen, en haar gelaat, ofschoon zeer regelmatig van vorm en trekken, geheel ontbloot van die uitdrukking van zachtheid en beschroomdheid, welke de bekoring uitmaakt van de meeste vrouwen, welke men op de aarde ontmoet. Ook naar den geest staan de vrouwen in deze onderwereld op een hoogeren trap, dan de mannen. De meeste van haar behooren tot eene Akademie van Wijzen, waar zij die soort van studien beoefenen, welke beschouwd worden als van het minste nut voor het praktische leven — zooals zuiver spekulatieve filosofie, de geschiedenis van ver verwijderde tijdvakken, de entomologie, de conchologie, en dergelijken. Zee, wier geest, even werkzaam als die van Aristoteles, zoo goed de uitgebreidste vakken als de kleinste bijzonderheden der gedachtenwereld kon omvatten, had een boek in twee deelen uitgegeven, over het parasiet insekt, dat huisvest in de haren van den tijgerklaauw: welk werk als de beste autoriteit op dit belangwekkend gebied beschouwd werd.

Het is uit dit Collegium dat de Tur, of opper-magistraat, zijne raadslieden kiest, voor het zeldzaam geval dat bij de nieuwheid van eenig verschijnsel of gebeurtenis, zijn eigen verstand te kort schiet. Alle kunsten en beroepen staan voor de eene sekse even goed open als voor de andere, en de vrouwen behouden voor zich alle takken van afgetrokken en mystieke redeneerkunde, waarvoor, volgens haar zeggen, de mannen, ten gevolge van hun minder opgeklaard verstand, of door de gewoonte van meer praktische werkzaamheden, minder geschiktheid hebben dan zij; — evenals jonge dames, in onze eigen wereld, zich soms als autoriteiten opwerpen in fijn uitgeplozen theologische leerstukken, waarvoor maar weinig mannen, dagelijks in wereldsche bezigheden verdiept, genoeg geleerdheid of intellektuële beschaving bezitten. Hetzij zulks moet toegeschreven worden aan hare vroegtijdige oefening in de gymnastiek, of aan

haar oorspronkelijken ligchaamsbouw, zeker is, dat de vrouwen daar beneden de mannen in spierkracht overtreffen. Dit nu is een zeer belangrijk element in het vraagstuk van de toekenning van de regten der vrouw. Volgens de grondbeginselen der jurisprudentie toch, dient het tot niets, van regten te spreken, daar waar de magt, om die regten uit te oefenen, ontbreekt. Boven den grond kan de man, om de eene of andere reden, waar het op persoonlijk debat aankomt, door zijne fysieke kracht, door de oefening in aanvallende en verdedigende wapenkunde, over het algemeen genomen de vrouw meester blijven. Maar bij dit volk der toekomst kan geen twijfel rijzen omtrent de regten der vrouw, omdat bij hen, zooals gezegd is, de vrouw ligchamelijk grooter en sterker is dan de man. Ook zijn de mannen er geheel baardeloos. Bij de vrouwen daarentegen, wanneer zij ouder worden, ontwikkelt zich somtijds eene kleine moustache.

Vooral één privilegie is er, dat deze vrouwen zorgvuldig aan zich houden; gelijk niet onwaarschijnlijk dezelfde begeerte ook de geheime drijfveer uitmaakt van de meeste voorstanders van vrouwelijke regten, boven den grond. Zij eischen namelijk voor zich het regt, boven uitgeoefend door de mannen, hare liefde te verklaren en haar hof te maken; met andere woorden, de vragende, liever dan de gevraagde partij te zijn. Het fenomeen: oude vrijster, bestaat niet in de vrouwenwereld daar beneden. Werkelijk gebeurt het maar zelden, dat eene jonge vrouw niet den man verkrijgt, op wien zij haar hart gezet heeft: indien althans zijne genegenheid niet zeer sterk op eene andere gevestigd is. Hoe schuw, weerstrevend en preutsch de jongeling, aan wien zij haar hof maakt, in het begin ook wezen moge, hare volharding, haar ijver, hare overredingskracht, de vastheid van haren wil, zullen zoo goed als zeker eindigen met hem den nek onder »het noodlottig juk", als wij gewoon zijn het te noemen, te doen buigen.

Hare zelfverdediging op dit stuk schijnt afdoende, en wordt voorgedragen met zooveel openhartigheid, dat het der onpartijdige overweging wel waardig is. Zij zeggen, dat de vrouwelijke natuur rijker is aan liefdevezelen, dan die der mannen; dat de liefde eene grootere plaats inneemt in hare gedachten, noodzake-

lijker is voor haar geluk, en om die reden de vrouw de vragende partij behoort te wezen; dat daarenboven de man een bedeesd en twijfelziek schepsel is; hij veelal eene zelfzuchtige voorkeur voor den ongehuwden staat aan den dag legt; hij dikwijls veinst, teedere blikken en delikate wenken mis te verstaan; hij, om kort te gaan, met vastberadenheid moet vervolgd en gevangen worden. Zij voegen er bij, dat indien eene vrouw den man harer keuze niet verkrijgen kan, en zij zich moet vergenoegen met een anderen, dien zij niet boven allen ter wereld zou uitverkoren hebben, zij niet alleen minder gelukkig is, dan zij anders zou geweest zijn, maar zij ook niet zulk een voortreffelijk wezen wordt, als waarvoor zij aanleg heeft; dewijl de hoedanigheden van haar hart zoodoende niet tot volmaakte ontwikkeling komen. De man houdt zijne genegenheid minder voortdurend op één enkel voorwerp gevestigd. Kan hij de vrouw zijner keuze niet bekomen, dan verzoent hij zich ligt met het bezit van eene andere; terwijl, op zijn ergst genomen, wanneer hij slechts bemind en goed verzorgd wordt, het voor zijn welzijn minder noodzakelijk is, dat hij zelf liefhebbe, dan wel dat hij geliefd worde; aangezien hij zal eindigen zich tevreden te stellen met de gemakken des levens en met bezigheden, welke zijn eigen geest zich weet te scheppen.

Wat ook tegen deze redeneringen zou kunnen worden in het midden gebragt, zeker is, dat het systeem uitnemend werkt voor het manlijk geslacht. Zich verzekerd kunnende houden, dat hij vurig bemind wordt, en dat, hoe teruggetrokkener en wederspanniger hij zich voordoet, des te meer de vastberadenheid om hem te veroveren toeneemt, weet de man gewoonlijk zijne toestemming afhankelijk te maken van zulke voorwaarden, als hem toeschijnen de beste waarborgen op te leveren voor een, zoo al niet overgelukkig, dan toch vreedzaam huwlijksleven. Elk man heeft zijn eigen stokpaardje, zijne eigen gewoonten, zijn eigen zwak; en welke dezen ook wezen mogen, hij eischt de belofte eener volkomen en onbeperkte inwilliging van zijne lievelingsneigingen. In haren ijver om het beoogde doel te bereiken legt het meisje die belofte gewillig af; en daar onder de karaktertrekken van dit buitengewone volk een onbegrensde eerbied voor de waarheid behoort, en haar eens

gegeven woord zelfs door de luchthartigste vrouw nimmer wordt geschonden, worden de gestelde voorwaarden stipt nagekomen. En werkelijk zijn, ondanks al hare abstrakte regten en privilegien, deze vrouwen de beminlijkste, toegevendste, en onderdanigste echtgenooten, welke men zich voorstellen kan. Het is een gewoon gezegde onder haar, dat, waar eene vrouw liefheeft, het haar ook een genot is, te mogen gehoorzamen.

Behalve over deze zoo voorname en verreikende kwestie van de regten der vrouw, onderhielden Aph-Lin en zijne huisgenooten zich met onzen held ook over andere belangrijke onderwerpen. Met groote nieuwsgierigheid werd hij ondervraagd naar het land zijner afkomst. »Wel," zeide men hem, »is het »ons niet onbekend, dat er woeste volksstammen bestaan, »die geen ander licht kennen dan dat van vulkanische vlammen »en voor het overige geheel in het duister leven; maar van een »dezer wilde rassen, dunkt ons, kunt gij niet afkomstig wezen. »Doch aan den anderen kant, van een beschaafd volk even- »min." — De Amerikaan, eenigzins geraakt over deze laatste opmerking, antwoordde, dat hij de eer had tot eene der meest verlichte natien der aarde te behooren; en begon tamelijk in het breede uit te weiden over de tegenwoordige grootheid en de toekomstige heerschappij van de roemrijke Amerikaansche Republiek, welke het jaloersch Europa tot zijn model gekozen heeft en waarin het tevens met beving zijnen ondergang te gemoet ziet. Als voorbeeld van het maatschappelijk leven in de Vereenigde Staten koos hij die stad, waar de vooruitgang met de snelste schreden vorderingen maakt, en vermeidde zich in eene levendige beschrijving van de zedelijke gewoonten van Nieuw-York. Gekrenkt, doordien hij uit de aangezigten zijner toehoorders meende te moeten opmaken, dat de indruk, dien hij te weeg bragt, niet zoo gunstig was als hij verwacht had, breidde hij zijn thema nog verder uit; bleef staan bij de voortreffelijkheid van demokratische staats-instellingen, bij het kalm geluk, dat zij verbreiden, door de regering aan verschillende partijen op te dragen, en hoe zij de geheele maatschappij in dat geluk doen deelen, door tot het uitoefenen van magt en het bekleeden van eere-ambten juist die burgers te kiezen, welke ten opzigte van eigendom, opvoeding, en karakter, lager

staan dan al de overigen. Hij eindigde met in gloeijende bewoordingen de heerlijke toekomst te schilderen, voor de menschheid weggelegd, wanneer eenmaal de vlag der vrijheid over de geheele wereld waaijen zou, en alle zonen en dochters, van kind-af geoefend in de hantering van den revolver, de leerstellingen van den patriot Monroe zouden huldigen.

Doch zijn gastheer bleef het hoofd schudden en antwoordde, dat even zoo in hunne eigen wereld, de magtigste naburige Staat zijne eigen regering voor de beste van alle politieke maatschappijen hield, en óók achtte, in dit opzigt de uiterste grens bereikt te hebben, waartoe politieke wijsheid het brengen kon, zoodat andere natien zijn regeringsvorm min of meer behoorden na te volgen. Op de breedste schaal had die Staat den *Koom Posh* ingevoerd — dat wil zeggen, de regering van de onwetenden, op den grondslag van de meerderheid in aantal. Het hoogste geluk van dat volk was gelegen in een eeuwigdurenden naijver, zoodat de lagere hartstogten nimmer tot rust kwamen, — naijver tot bereiking van magt, van rijkdom, van eereposten; en het was afschuwlijk om aan te hooren, welke oordeelvellingen, lasteringen, en scheldnamen, zelfs de zachtzinnigsten en gematigdsten onder hen, in dezen wedstrijd, elkander naar het hoofd wierpen. En er bestond geen uitzigt op verbetering voor dit volk, omdat zij steeds snoefden op hunne eigen grootheid en hun geluk, in vergelijking van andere natien, terwijl juist hunne denkbeelden en hunne inrigtingen hen steeds tot verdere verbastering moesten voeren.

De staats-instellingen van de Vril-ya, den eigen volksstam van Aph-Lin, waren geheel anders. Deze beschaafde lieden, wetend dat elk wijsgeerig systeem tot doel heeft het bereiken van eene eenheid, of het streven, door alle tusschen liggende labyrinthen heen, naar den eenvoud van eene eerste oorzaak of grondslag — hadden één enkelen oppersten magistraat aangesteld, onder den titel van Tur. Zijn ambt bekleedde hij voor het leven, doch zeer zelden kon hij worden bewogen, tegen het naderen van den ouderdom, het niet neder te leggen. Inderdaad werd in deze maatschappij dan ook niets aangetroffen, wat de begeerte naar hooge staatsambten

kon aanwakkeren. De opper-magistraat was van de overigen niet onderscheiden door voornamer woning of grootere inkomsten. Aan den anderen kant waren de pligten, hem opgelegd, zeer ligt te volbrengen, aangezien gehoorzaamheid aan de wet alle burgers zoo zeer tot instinkt geworden was, alsof zij hun van nature was aangeboren. Zij bezaten een spreekwoord, waarvan de kernachtigheid door de volgende omschijving nog aanmerkelijk verzwakt wordt: »Geen geluk zonder orde, geen orde »zonder gezag, geen gezag zonder eenheid." De zachtheid hunner regering werd dan ook best van al gekenschetst door de bij hen gebruikelijke formule voor hetgeen wij een voorschrift of een verbod noemen zouden. Bij hen luidde het eenvoudig: »Men wordt verzocht, dit of dat na te laten."

De Amerikaan kon wel niet anders, dan uit beleefdheid zijne ingenomenheid met zulk een harmonisch geheel aan den dag leggen; doch ondanks dit alles (verzocht hij er te mogen bijvoegen), bleef hij er trotsch op, te kunnen zeggen, dat hijzelf burger van eene eeuwig glorierijke Koom Posh was, zooals die van de Vril-ya het noemden.

— »Eeuwige glorie!" riep een aankomende knaap uit, zoon van zijn gastheer, »hoelang heeft de Koom Posh reeds bestaan?"

— »Omstreeks honderd jaar."

— »De lengte dus van een menschenleven, onder ons? — eene zeer jonge maatschappij! In veel minder dan nogmaals honderd jaar zal de Koom Posh een Glek Nas geworden zijn. En Koom Posh is reeds erg genoeg! Doch hij althans bezit nog hersenen, al is het dan ook slechts aan het achterhoofd, en is niet geheel ontbloot van hart. In Glek Nas daarentegen zijn hart en brein der lieden geheel verdwenen; alles muil, klaauw, en buik geworden."

— »Integendeel," antwoordde de Amerikaan, »de oudste natien der wereld stellen zulk een vertrouwen in de duurzaamheid van onzen Koom Posh, dat zij al hunne instellingen geleidelijk herscheppen, tot zij in de onze zullen weggesmolten zijn; en de schrandersten hunner staatslieden zeggen, dat, hetzij zij het aangenaam vinden of niet, de onvermijdelijke rigting, waarin zich ook de oude Staten voortbewegen, naar den Koom Posh voert."

— »De oude Staten?"

— »Ja, de oude staten."

— »Met zeer geringe bevolking, vergeleken met de uitgestrektheid van den bebouwden grond?"

— »Integendeel; met eene zeer talrijke bevolking, in vergelijking van die uitgestrektheid."

— »Ik begrijp het reeds! Zeer oude Staten inderdaad — zoo oud, dat zij duizelig worden, indien zij — door emigratie — hunne overvloedige bevolking niet uitwerpen, zooals wij doen. Zeer oude Staten — zeer, zeer oud! Zeg eens, waarde gast, zoudt gij het wijs vinden voor oude lieden, haasje-over te spelen, zoooals jonge kinderen doen? De oude geschiedenis vloeit over van dergelijke voorbeelden, reeds duizenden jaren geleden; en telkens wanneer een zeer oude Staat den Koom Posh spelen wilde, verviel hij tot Glek Nas, en zijn naam was weldra uit de jaarboeken der geschiedenis verdwenen. Zou een schooljongen bij u, opgevoed in den Koom Posh, zijnen over-over-grootvader of zijne over-over-grootmoeder uitnoodigen, op hun hoofd te gaan staan met de beenen in de lucht? En wanneer de oude lieden aarzelden, zou hij hen aanmoedigen, zeggende: Wat vreest gij, — zie maar hoe ik zelf doe?"

De Amerikaan achtte het beneden zich, langer met een kind van dien leeftijd te redetwisten, en bragt het gesprek op een ander onderwerp.

Dit volk bezit ook eene godsdienst; en wat tegen haar ook moge worden aangevoerd, zij heeft althans twee zonderlinge eigenaardigheden. In de eerste plaats: allen gelooven in de leer die zij belijden. In de tweede plaats: allen brengen de voorschiften, welke deze leer hun oplegt, getrouw in beoefening. Zij aanbidden een eenigen Goddelijken schepper en onderhouder van het heelal. In vroeger tijden werd onder hen over theologische kwesties druk geschreven en geredetwist; doch deze woordenstrijd gaf aanleiding tot veel oneenigheid en haat, niet-alleen, maar de Godheid-zelve eindigde met ten slotte geheel te worden weggeredeneerd; zoodat op het hooge standpunt van beschaving, waartoe zij nu gekomen zijn, zulke vraagstukken, als volkomen ijdel, geheel onaangeroerd blijven. Wij allen, zeggen zij, erkennen twee feiten: dat er een God, en

dat er een toekomend leven is; en wij allen zijn het ook hierover eens, dat, al schreven wij onze vingers blaauw, het ons toch niet zou gelukken, meer licht over den aard of de voorwaarden van dien toekomstigen staat te verspreiden, of ons een juister denkbeeld te vormen van de natuur en de gezindheid van het Goddelijk Wezen. Hunne openbare godsdienstoefeningen zijn dan ook zeer kort van duur; want het is een hunner leerstukken, dat ernstige devotie, of volkomen afgetrokkenheid van de zigtbare wereld, niet lang achtereen door den menschelijken geest kan worden volgehouden, vooral niet in het publiek, en dat zulke pogingen gevaar loopen, tot schijnheiligheid of tot fanatisme te leiden.

Wat litteratuur betreft, — zeer zelden verschijnen onder hen merkwaardige nieuwe boeken. Zonder het oude krachtige voedsel van hevige hartstogten, groote misdaden, uitnemende heldendaden, wordt de poëzie, zooal niet uitgehongerd, dan toch op een zeer mager diëet gebragt. Van hartstogten, misdaden, of heldenfeiten nu, is in hunne kalme maatschappij te naauwernood sprake; zoodat onder hen de letterkundige voortbrengsels zich bepalen tot een verhaaltje, geschreven door een aankomend kind, of een dichtstuk, waarin eene jonge vrouw haar verliefd hopen en vreezen uitspreekt, en waarin zij veel beschrijvende poëzie van rotsen, boomen, watervallen en dergelijke mengt; doch deze uitboezemingen hebben weinig letterkundige waarde, en worden zelden anders gelezen dan door kinderen of jonge meisjes. Daarenboven bezitten zij in hunne bibliotheken zeer oude boeken, drama's, heldendichten, en dergelijken. Dezen worden bij voorkeur gelezen; want, zegt een spreekwoord onder hen: »Wie oude boeken bestu»deert, zal daarin altijd iets nieuws vinden, en wie nieuwe »boeken leest, ontmoet daarin steeds iets ouds."

Het was voornamelijk de schoone en geleerde Zee, dochter van Aph-lin, die onzen held al deze bijzonderheden mededeelde. Vele en belangrijke gesprekken ook voerde zij met hem over de bewonderenswaardige en geheimzinnige natuurkracht *vril*, en ofschoon hare verklaringen hem niet altijd even helder of aannemelijk voorkwamen, waagde hij het toch niet, met haar te redetwisten. Hare groote geleerdheid

en hare gespierde handen boezemden hem te veel ontzag in. Hij had in zijne jongensjaren ergens gelezen, dat een wijs man, redetwistend met een romeinsch Keizer, plotseling zijne hoornen introk, en op de vraag des Keizers of hij, van zijn kant, niets meer in het midden te brengen had, antwoordde: »Neen Cesar, met een tegenpartij die over vijf en twintig legioenen het bevel voert, valt niet te redetwisten." En ofschoon hij vast geloofde, dat Faraday, op het uitgestrekt gebied der natuurkundige wetenschappen, Zee van groote oppervlakkigheid zou hebben kunnen overtuigen, zoo twijfelde hij er aan den anderen kant geen oogenblik aan, of zij zou al de leden van het Koninklijk Instituut, een voor een, met hare vuist de hersenpan hebben kunnen inslaan. Ieder verstandig man nu weet, dat het reeds nutteloos is, met eene gewone vrouw te willen redeneren over dingen, die hijzelf volkomen goed verstaat; maar met eene vrouw van zes voet lang over de geheimzinnige kracht van den *vril* te redetwisten, — even goed kunt gij in de woestijn tegen den Simoem het woord voeren.

Intusschen wordt het onzen held langzamerhand duidelijk, dat hij voor vijandelijkheden van de zijde van Zee volstrekt niet behoeft te vreezen. Het tegendeel is waar. Ten gevolge van eene onverklaarbare vrouwelijke gril (of vril) begint zij, de verhevene, hem, die in alle opzigten zoo ver beneden haar staat, in het oogvallend het hof te maken en omringt hem met hare teederste oplettendheden. Doch de overtuiging harer voorkeur schonk den jongen Amerikaan niet dat gevoel van streelende zelfvoldoening, hetwelk de ijdelheid der mannen, in andere gevallen, uit de vleijende waardering hunner persoonlijke verdiensten van den kant der schoone sekse put. Zelfs geen oogenblik gevoelde hij voor deze edele vrouwentype iets, dat naar gewone menschelijke liefde zweemde. Was het, omdat onder het geslacht, waartoe hij behoorde, de trots van den man zoozeer alle andere hartstogten beheerscht, dat in zijn oog de vrouw hare eigenaardige bekoring verliest, wanneer hij gevoelt dat zij in alle opzigten boven hem staat? Zeker is, dat het bewustzijn van de liefde dezer vrouw, — gewapend niet alleen met de regten van de vrouw, maar ook met de kracht

van den man — hem met huivering vervulde: zedelijke huivering voor hare volkomenheden, haar geheimzinnige magt, voor het onoverkomelijk verschil tusschen haar ras en het zijne. En aan die huivering (met schaamte moest hij het bekennen) paarde zich de meer materiële en onedele vrees voor de gevaren, waaraan hare voorkeur hem blootstelde. Kon men toch zelfs voor een oogenblik onderstellen dat hare bloedverwanten en vrienden, zonder verontwaardiging en afschuw, zouden kunnen denken aan eene vereeniging van dit verheven wezen met een barbaar, zooals hijzelf in hunne oogen was? *Haar* konden zij niet straffen; doch aan hare dwaze ingenomenheid konden zij krachtdadig een eind maken, door een bliksemschicht van den vril te doen nederdalen op *hem*.

Onder deze omstandigheden dringen zijn geweten en zijn eergevoel beiden hem, zijnen gastheer deelgenoot te maken van de gevoelens zijner dochter te zijnen aanzien; — natuurlijk met inachtneming van die voorschriften der kieschheid, welke door een welopgevoed man altijd stipt worden in het oog gehouden, waar het er op aankomt, een ander deelgenoot te maken van de voorkeur, waarmede eenig lid der schoone sekse zich verwaardigt hem te onderscheiden. Doch bij zijn gastheer vindt hij weinig troost. Van een huwlijk tusschen hem en zijne dochter kan natuurlijk geen sprake zijn: het geslacht zou er door verbasteren; misschien zelfs zouden de kinderen, die er uit geboren werden, met slagttanden ter wereld komen. Dit kon niet geduld worden. De neiging van Zee echter was niet te bedwingen. Geen magt ter wereld, zeide de oude heer, was in staat, eene jonge vrouw af te brengen van iets, dat zij zich eenmaal in het hoofd had gesteld. De beste raad, dien hij zijnen gast geven kon, was: »Zeg aan Zee, dat zij leelijk is." Deze verzekering van de lippen van hem, wien zij het hof maakte, was, volgens den wijzen Aph-Lin, gewoonlijk voldoende tot afkoeling zelfs van de vurigste jonge vrouw.

Niet lang daarna werd een schitterend feest gegeven ten huize van Aph-Lin. Tot groot genoegen van onzen held, scheen Zee hem te mijden, en poogde zij blijkbaar zijne ijverzucht op te wekken door zich in het oog vallend bezig te houden met een zeer schoonen jongen man, die, hoewel hij met nederge-

slagen oogen en bloedroode wangen antwoordde, blijkbaar door de hooge gestalte tegenover hem zeer bekoord was, en bereid zou zijn geweest een verlegen »ja" te stamelen, indien zij hem werkelijk ten huwlijk had gevraagd.

Onze Amerikaan maakte van deze gunstige gelegenheid gebruik, om de manieren der overige jongelieden gade te slaan; en hij smaakte de voldoening, op te merken, dat Zee niet de eenige was, die van hare regten als vrouw gebruik maakte. Overal kwam het uit, dat het meisje de handelende partij was, de jonge man de bedeesde en teruggetrokkene. De lieve onschuldige maniertjes, welke een jongeling aannam, wanneer hem het hof werd gemaakt; de gevatheid, waarmede hij een bepaald antwoord op betuigingen van genegenheid wist te ontduiken, of vleijende komplimenten als scherts wist op te nemen, zou de volleerdste kokette tot eer hebben verstrekt. Tevens had hij gelegenheid waar te nemen, dat, hoe openlijk zulk eene jonge maagd hare hulde aan het zwakker manlijk geslacht mogt bewijzen, hare galanterie in de verte niet haalde bij de luidruchtige gemeenzaamheid, welke jonge dames van den tegenwoordigen tijd op aarde, aan den dag leggen tegenover jongelieden, die zij niet geacht worden lief te hebben. Het gedrag dezer onderaardsche vrouwen ten opzigte van de mannen in het algemeen, zweemde naar dat van fashionable heeren op de hoogste trappen der zamenleving, tegenover vrouwen, welke zij eerbiedigen, doch aan wie zij niet het hof maken. Hare manieren waren respektueus, hoffelijk, uitgezocht beleefd — in één woord, hetgeen wij ridderlijk noemen zouden.

Onze held zelf was het voorwerp van talrijke oplettendheden, en zelfs een weinig konfuus door de vele, voor zijne eigenliefde streelende beleefdheden, welke deze hoffelijke vrouwen hem toevoegden. »In de wereld waar ik was opgevoed," zegt hij: »zou ik als man mij vernederd gevoeld en gemeend hebben, »dat men den draak met mij stak, wanneer de eene jonge schoone »mij iets aangenaams zeide over de *fraîcheur* van mijn *teint*, »eene andere over de kleur van mijn gewaad, eene derde, met »een ondeugend lachje, over de vele *conquêtes*, die ik reeds had »gemaakt. Doch ik wist reeds, dat al dergelijke gezegden slechts »waren hetgeen de Franschen *des banalités* noemen, en zij in

»den vrouwelijken mond, onder de aarde, niet meer golden, dan »de soort van begeerte om zich aangenaam te maken bij de »andere sekse, welke boven den grond eene willekeurige ge- »woonte en de erfelijke zeden den mannen in den mond leggen. »En evenals eene *high-bred* jonge dame, boven den grond, aan »zulke komplimenten gewoon, gevoelt dat zij zonder onbetame- »lijkheid ze niet kan reciproceren, noch openlijk toonen dat het »haar aangenaam is ze te ontvangen, zoo had ook ik, ten huize »van een zoo vermogend en hoog geplaatst persoon als Aph- »Lin, reeds genoeg goede manieren geleerd, om slechts te glim- »lagchen en mijn best te doen er lief uit te zien, terwijl »ik, half verlegen, de overvloedige komplimenten, die mij ge- »maakt werden, poogde af te weren."

Intusschen, het blijft niet bij pligtplegingen. Niemand minder dan de dochter van den opper-magistraat of Tur, een aankomend meisje van zestien jaar, nog naauwlijks de kinderschoenen ontwassen, en dat daardoor juist nog iets echtvrouwelijk bevalligs over zich heeft, maakt ernstig werk van den jongen Amerikaan, en hij gevoelt zich tot haar zeer aangetrokken. Zij zijn in een lang en teeder gesprek gewikkeld. Het meisje heeft juist zijn gelaat bij de kin een weinig opwaarts geheven; zij smeekt hem, toch niet weder naar zijn eigen land terug te keeren, maar bij haar te blijven en zich te laten liefhebben, — als eensklaps de rooskleurige nafta-fontein, waarbij zij gezeten waren, door de schaduw van een paar groote vleugelen verduisterd wordt, en Zee, door de open zoldering naar beneden vliegend, naast hen nederstrijkt. Zij sprak geen woord; maar pakte onzen held met hare magtige hand bij den arm, trok hem met zich voort, als eene moeder haar ondeugend kind doen zou, en leidde hem door de zaal naar een der corridors, van waar zij met hem naar zijne eigen kamer opsteeg. Hier gekomen, blies Zee hem op het voorhoofd, raakte zijne borst met haren staf aan, en terstond viel hij in een diepen slaap.

Toen hij eenige uren later ontwaakte en het gezang der vogels in de groote volière hoorde, daagde de herinnering aan de dochter van Tur, aan hare zachte blikken en lieve woorden, met groote levendigheid voor zijnen geest en deed hem de heerlijkste luchtkasteelen bouwen.

Barbaar of niet, was ongeveer de loop zijner gedachten, barbaar of niet, zeker is Zee niet de eenige jonkvrouw, die zich door mijn uiterlijk voorkomen laat bekoren. Blijkbaar word ik bemind door eene PRINSES, het eerste meisje van het land, de dochter van den absoluten Monarch, wiens autokratie zij te vergeefs zoeken te bemantelen onder den republikeinschen titel van oppersten magistraat. Had de afschuwlijke Zee mij niet zoo plotseling opgepakt, zeker zou deze Koninklijke Jonkvrouw mij *in optima forma* ten huwlijk hebben gevraagd. Het moge goed en wel zijn voor Aph-Lin, die slechts ondergeschikt minister is, mij met vernietiging te dreigen wanneer ik de hand zijner dochter durf aanvaarden; een Soeverein, wiens woord wet is, zou zijne onderdanen immers kunnen dwingen de gewoonte, welke huwlijken met vreemde rassen verbiedt, af te schaffen? — een verbod, dat dan ōok in zich zelf in tegenspraak is met die gelijkheid van standen onder hen, waarvan zij zooveel ophef maken. En, eenmaal met de dochter gehuwd, waarom zou ik den vader niet opvolgen? — Op dit punt zijner overdenkingen aangekomen, begon hij eene sterke behoefte aan een goed glas whisky en water te gevoelen, ten einde zijne geestvermogens wat op te wekken. Niet dat hij verslaafd was aan spiritueuse dranken; doch er zijn oogenblikken, dat een kleine prikkel van alkoholischen aard, gepaard met een sigaar, de verbeelding zeer verlevendigt. Zeker, uit de vele kruiden en vruchten, die het land zoo ruimschoots voortbragt, moest een aangename wijngeest te distilleren zijn, en deze, gesteund door een goeden biefstuk, gesneden uit het puike rundvee dat hij overal zag grazen, zou een degelijker maaltijd verschaffen, dan de onschuldige melkspijzen en moezen, waarmede deze lieden zich tevreden stelden. Hunne ouderwetsche drama's ook moesten worden aan kant gedaan, en wanneer hij koning werd, zou hij een modern *corps-de-ballet* invoeren, waarvoor men ongetwijfeld sujetten zou kunnen vinden bij de naburige natien: jonge vrouwen van minder ontzagwekkende lengte en minder forsche gewrichten dan de vrouwen hier — ook niet gewapend met vril, en er niet op aandringend dat men haar trouwen zou.

Hij was zoo verdiept in deze en dergelijke politieke, maat-

schappelijke, en morele hervormings-plannen, dat hij niet bemerkt had, dat Zee de kamer was binnengetreden: tot hij een diepen zucht hoorde en, zijne oogen opheffend, haar naast zijne rustbank zag staan. Hij werd zeer kregel en geërgerd door hare komst, en vroeg haar op ruwen toon wat zij wilde, en tevens, of dàt nu een blijk geweest was van de genegenheid, die zij voorgaf hem toe te dragen, toen zij hem den vorigen avond zulk een dwaas figuur had laten maken, ten aanschouwe van al hare gasten en van Hare Koninklijke Hoogheid, — de dochter van den oppersten magistraat, wilde hij zeggen, — door hem als een ondeugend kind naar bed te brengen en hem in slaap te maken, zonder zijne toestemming te vragen?

— »Ondankbare!" sprak Zee. »Hoe kunt gij mij de blijken mijner liefde verwijten? Denkt gij, mijne natuurlijke jaloezie nog daargelaten, dat ik onverschillig blijven kon bij de gevaren, waaraan de vermetele *ouvertures* van dat onnoozel kind u blootstelden?"

— »Van gevaren gesproken," was zijn antwoord, »wie meer dan gijzelve stelt mij bloot aan gevaren? Uw vader immers heeft mij duidelijk te kennen gegeven, dat indien ik in uwe liefde geloofde en haar aannam, ik onmiddellijk tot sintels zou worden verbrand!"

— »Laat die vrees uw hart niet voor mij verkoelen!" riep Zee uit. — »Het is waar, dat wij *hier* niet huwen kunnen; doch wat het mij ook kosten moge, ik ben bereid, mijn vaderland met u te verlaten, en met u op te stijgen naar het uwe. Ik ben sterk genoeg, om u op mijne vleugelen opwaarts te dragen. Uw land zal mijn land, uw volk mijn volk zijn."

De jonge man kon niet anders dan diep getroffen wezen door de even reine als hartstogtelijke teederheid, waarmede deze laatste woorden werden geuit. En een oogenblik kwam hem voor den geest, hoe die tusschenkomst van Zee hem van dienst zou kunnen zijn bij een veiligen en snellen terugtogt naar de bovenwereld. Doch eene korte poos nadenken was voldoende om hem te doen inzien, welk een oneerlijk en laaghartig antwoord op zooveel liefde het wezen zou, aan haar land en haar vaderlijk huis, waar hij zoo gastvrij ont-

vangen was, een schepsel te ontvoeren, voor hetwelk zijne eigen wereld afschuwlijk wezen moest, en wier verheven liefde hemzelf toch nimmer zou kunnen verzoenen met de gedachte, dat hij ter wille van haar de meer menschelijke genegenheden van minder boven hem uitmuntende wezens zou moeten ontberen. Aan dit gevoel van pligt tegenover Zee, paarde zich een ander, tegenover het geheele ras, waartoe hij zelf behoorde. Kon hij het wagen, in de bovenwereld een zoo begaafd en geducht wezen binnen te leiden, dat met één zwaai van haren staf, in minder dan een uur tijds, Nieuw-York en haar glorierijken Koom Posh tot een snuifje kon verbranden? En, indien zoo gevaarlijk voor de steden en de bevolkingen van de geheele bovenwereld, kon zij eene veilige gezellin zijn voor hem zelven, voor het geval dat hare genegenheid mogt veranderen, of verbitterd worden door jaloezie? Deze gedachten vlogen hem pijlsnel door het hoofd en beslisten zijn antwoord.

— »Zee," zei hij, op zachten toon, terwijl hij hare hand, waarin de zijne schuil ging, eerbiedig aan zijne lippen bragt, — »Zee, ik kan niet zeggen hoe diep ik getroffen ben, en hoe hoog ik mij vereerd gevoel, door eene zoo belangelooze en zelfopofferende liefde. Mijn beste antwoord is — volkomen openhartigheid. Elk volk heeft zijne eigen gewoonten! Die van het uwe veroorloven u niet, mij te huwen; de zeden van het mijne zijn even sterk gekant tegen zulk eene vereeniging, tusschen twee zoo zeer uiteenloopende rassen als de onzen. Daarenboven, zulk een onaanzienlijk schepsel als ik ben, verdient de liefde niet van een zoo schitterend, zoo geleerd, zoo magtig wezen als gij. Zee, ik verdien die liefde niet, want ik kan haar niet beantwoorden."

Zee liet zijne hand los, stond op, en wendde het gelaat af, om hare aandoeningen te verbergen. Plotseling echter hief zij het hoofd op, en vroeg op fluisterenden toon:

— »Gij hebt gezegd, dat gij volkomen openhartig zijn zoudt. Met volkomen openhartigheid dus, beantwoord mij deze vraag: Indien gij mij niet kunt liefhebben, bemint gij eene andere?"

— »Neen."

— »Bemint gij de dochter van den Tur niet?"

— »Gisteravond zag ik haar voor het eerst."

— »Dat is geen antwoord. Liefde is sneller in haar vaart dan zelfs de vril. Gij aarzelt? Meen niet, dat het alleen jaloezie is, die mij u doet waarschuwen. De Tur heeft u en zijne dochter met achterdocht gadegeslagen, — en ik weet, dat het bevel tot uwe vernietiging reeds gereed ligt. Het meisje vermag daar niets tegen. Zijzelve heeft nog geen kracht, om u op hare vleugelen opwaarts te dragen. Daarom zal *ik* u redden. Sta op, en volg mij!"

De jonge vrouw begaf zich naar het venster en trad op het balkon, terwijl haar gast de schilderachtige kleeding, welke hij bij de Vril-ya's aangenomen had, verwisselde tegen de meer praktische, die hij weleer in de bovenwereld droeg. Toen hij zich bij haar voegde, stond haar gelaat bleek en strak.

— »Zie", zeide zij zacht, hem bij de hand vattend, — »zie hoe helder de kunst der Vril-ya's de wereld, welke zij bewonen, heeft verlicht; morgen zal die wereld voor mij verduisterd wezen."

Zonder zijn antwoord af te wachten, trok zij hem zwijgend met zich voort, de slapende stad door, tot zij aan de plaats kwamen, waar hij vroeger door eene opening in de rotsen was nedergedaald. Zijn blik echter kon niet meer dan een paar voet diep in de dikke duisternis doordringen, en de gedachte, op welke wijze de schrikkelijke opstijging zou moeten plaats hebben, deed hem ontstellen.

— »Vrees niet," sprak Zee, zijne overleggingen radend, — »uw terugtogt is verzekerd."

Daarna boog zij zich voorover en ontstak een cirkel, dien zij op haar voorhoofd droeg, zoodat hij vlamde als eene kroon van sterren. Niet-alleen haar gelaat en hare gestalte, ook de atmosfeer, die haar omhulde, werd verlicht door den glans van haar diadeem.

— »En nu," zeide zij, »sla uwe armen om mij henen, voor de eerste en de laatste maal. Houd moed, en laat mij niet los."

Terwijl zij nog sprak, breidden hare groote vleugelen zich uit, en onze held werd de schrikwekkende holen doorgedragen. Het sterrelicht om haar voorhoofd wierp zijne stralen voor hen uit en om hen henen. Majestueus, kalm, en snel, zooals

een engel opwaarts stijgt met de ziel, die hij uit den doodslaap heeft gewekt, zette de schoone jonkvrouw hare vlugt voort, tot zij in de verte het geluid van menschen-stemmen en menschen-arbeid vernamen. Zij hield stil op den bodem van eene galerij der mijn; in de verte brandde hier en daar het flaauwe mijnwerkers-lampje. Toen liet onze held haar los. Zee kuste hem hartstogtelijk op het vooorhoofd, doch met den hartstogt eener moeder, en zei, terwijl de tranen haar uit de oogen welden: »Voor altijd, vaarwel! Denk aan mij somtijds in liefde."

Hare stem stierf weg. Hij hoorde het suizen harer vleugelen, als van de wieken van een zwaan, en zag de stralen van haar sterren-diadeem al verder en verder in de diepte verdwijnen. Hij zette zich een oogenblik neder in droevige gedachten. Daarna stond hij op, en rigtte zijne schreden naar de woonplaats der menschen.

»Jaren later," besluit hij zijn verhaal, »na mijne terug»komst in Amerika, heb ik, eenigzins teleurgesteld, zooals met »de meeste menschen het geval is, in zaken van huwlijksliefde »en huiselijk geluk, dikwerf aan het schoone wezen teruggedacht »en mij verwonderd, hoe ik zulk eene liefde had kunnen versmaden, »welke ook de gevaren of de voorwaarden waren, er aan ver»bonden? En toch, hoe meer ik over dit zonderling volk heb »nagedacht, zich zoo kalm ontwikkelend, in sferen voor ons »oog verborgen en door de wijssten onder ons voor vol»strekt onbewoonbaar gehouden, — hoe ijveriger ik bid, dat »nog eeuwen mogen voorbij gaan, vóór zij tot het zonlicht op»stijgen — zij, onze onvermijdelijke verdelgers."

Hiermede neemt het fantastisch boek van Lord Lytton een einde. En wel is dat boek een tastbaar bewijs, met welke kracht de bovendrijvende begrippen van de tweede helft zijner eeuw den schrijver tegen de borst gestuit, en zijne ziel tot in hare diepste schuilhoeken hebben doen schudden. De geweldige schok heeft eene geheel nieuwe ader in zijnen geest doen ontwellen. Fantastisch was hij reeds van ouds, — getuige zijn *Zanoni*, — doch zoo ondeugend en plaagziek hebben wij hem vroeger nooit gekend. Evenwel, het is een gunstig

teeken. De geërgerde, die om zijne eigen ergernissen lacht, heeft ze in den geest reeds overwonnen. Toen Bulwer zijn *Coming Race* zamenstelde, moet hij tot de overtuiging zijn gekomen, dat de overdreven vooruitgangs-theorien der negentiende eeuw, slechts eene voorbijgaande ziekte der volkeren zijn; eene ziekte, wier krisis reeds geweken is, en waaruit de onsterfelijke kranke, na een weinig tijds, verjongd, vernieuwd, en veredeld, tot een krachtiger en schooner leven zal herrijzen.

1873.

KARL HASE.

Idealen en Afdwalingen. Herinneringen uit mijne jeugd, door Dr. Karl Hase, vertaald door H. H. van Witzenburg. Groningen, Erven B. van der Kamp. 1873.

Het is stellig een gemis, Karl Hase's *Ideale und Irrthümer* alleen uit eene Hollandsche vertaling te kennen. Een volzin als de volgende, zonder één komma tot opheldering, mag in het oorspronkelijk zich aangenaam laten lezen, de overzetter maakte er een raadsel van: »Ik leverde haar den roman uit »en ben er slecht voor beloond geworden want zij liet met zulk »een overmoedig welbehagen hare bekendheid daarmede en dat »zij op een geheimzinnige manier die kennis had opgedaan »vooral aan haar broeder merken die het zeer kwalijk zou genomen hebben dat ik hem haar gegeven had dat ik er in »geene geringe verlegenheid door geraakte" (bladz. 282).

Men moet echter het geheel niet naar deze ongelukkige proef beoordeelen. Wanneer men de verzen niet mederekent, die betrekkelijk overvloedig voorkomen en zonder uitzondering aanstootelijk slecht zijn overgebragt, dan is de vertaling van den heer Witzenburg, door elkander genomen, een zeer dragelijk surrogaat.

Bijna niemand zal willen gelooven, dat wanneer een Duitsch

professor in de Luthersche theologie, die zijn 70ste levensjaar achter den rug heeft, zich tot het opteekenen zijner eigen geschiedenis zet, daaruit een onderhoudend boek kan groeijen. Nu ja, zullen de meesten redeneren, wanneer men veertig jaren aan één stuk te Jena kollege heeft gegeven in de dogmatiek, dan zal men menige herinnering op het papier kunnen brengen, welke oud-kollega's en oud-leerlingen nu en dan welbehagelijk doet glimlagchen. In dien kleinen kring, een dorpskring schier, zal het boek opgang maken; en wanneer er portretten van tijdgenooten, andere oud-leerlingen en oud-kollega's, in voorkomen, dan zal de kleinsteedsche klerikale kwaadsprekendheid daarmede winst weten te doen. Maar wat kan zulk een kamergeleerde, zulk een kathederman, wiens vak bovendien hem uit den aard der zaak levenslang binnen een engen horizont gebannen hield, wat kan hij ons, gewone stervelingen, voor wie het lezen bovenal een middel is om ons boven het stoffelijke, het alledaagsche, het kleingeestige te verheffen en door gemeenschap met het hoogere de krachten van onzen geest te vernieuwen, te verhalen hebben?

Ik moet dan ook erkennen, dat de geheele eerste, en meer dan de eerste helft van het boek, teleurstelling baart. Niet omdat er veel theologie in voorkomt, maar omdat die hoofdstukken eene aaneenschakeling van onbeduidendheden vormen. De schrijver, vast afgeschrikt door het voorbeeld van een doorluchtig voorganger uit de niet-theologische wereld, heeft geen *Wahrheit und Dichtung* willen geven, maar alleen *Wahrheit*. En daar hij evenmin naar een ander beroemd voorbeeld (de *Tagebücher* van Varnhagen von Ense, bedoel ik) de groote gebeurtenissen van de eerste vijftien jaren onzer eeuw in zijn kader heeft opgenomen; daar hij zich tot den huiselijken kring bepaald heeft, waarin niets, en tot het aankomend studentenleven, waarin weinig bijzonders is voorgevallen, kan het niet anders, of het verhaal moet onder de karigheid der stof geleden hebben.

Doch geheel anders dan over de vier eerste, moet het oordeel over de vier laatste hoofdstukken luiden, waar de schrijver niet langer gymnasiast of dusgenaamd akademieburger is, half bedelend in zijn onderhoud voorziende, maar privaatdo-

cent te Tübingen wordt en, wegens vermeende medepligtigheid aan eene voormalige studenten-zamenzwering, zich van hoogverraad beschuldigd en voor eene reeks maanden in eene Wurtembergsche vesting opgesloten ziet. Van dat oogenblik af worden de *Idealen en Afdwalingen* even belangwekkend, als zij te voren onverschillig lieten; en wanneer aan het slot de verwachting van het hoogste levensgeluk met eene vurig gewenschte reis naar Rome ineenvloeit, dan staat men verwonderd, in plaats van het dorre stuk hout van daareven, eensklaps een bloeijenden ruiker in de hand te houden. Welk een gelukkig denkbeeld was het van den schrijver, zijne mémoires met dat tijdstip te laten eindigen, en van den lezer afscheid te nemen, toen met zijn dertigste jaar het *Märchen seines Lebens* stond op te houden, een bevallig sprookje te zijn!

Welbezien is Dr. Hase nooit geweest hetgeen de schare een theoloog noemt: waarmede zij of een dogmaticus, of een criticus bedoelt. Nogtans herinner ik mij den tijd, dat hij daarvoor in Nederland werd aangezien. Tusschen 1840 en 1850 kon men aan de Nederlandsche akademien niet oploopen bij een student in de theologie, of men zag aan den wand het portret van Hase prijken: een mooije kop, met donkere krullende haren, een donker schitterend oog, en een vriendelijken trek om de gevulde lippen. Mij intrigeerde indertijd de kokette pels, waarin de Duitsche professor zich had laten afbeelden; doch uit de *Idealen en Afdwalingen* heb ik geleerd, dat wij dat kleedingstuk als eene herinnering zijner Italiaansche reis hadden moeten aanmerken, toen hij te voet en te paard, somtijds in lange koude winternachten, het Napelsche, Sicilie, en de Campagna doorkruiste.

Karl Hase's destijds meest bekende boeken waren: eene *Dogmatik*, eene *Gnosis*, een *Leben Jesu*, een *Hutterus Redivivus;* en op die titels afgaande was het te vergeven, dat wij hem bovenal voor een theoloog hielden. Doch hetgeen de groote Duitsche godgeleerden van de eerste helft der eeuw gekenmerkt heeft, was nooit zijne eigenlijke kracht; gelijk thans ook ten overvloede uit zijne gedenkschriften blijkt. In stede van als Schleiermacher, Neander, Strauss, Baur, deels voormalige ongeloovigen, deels voormalige piëtisten, eerst op later leeftijd

eene eigen meening omtrent het christendom te veroveren, is hij sedert zijne vroegste jeugd een overtuigd en dichterlijk rationalist geweest, wiens verhouding tot de overgeleverde kerkleer van nature op zulke losse schroeven stond, dat geen twijfelingen hem ooit hebben kunnen pijnigen. Reeds als knaap gevoelde hij zich opgewekt, dorpspredikant te worden: niet uit behoefte aan het verbreiden of overplanten eener diepgewortelde overtuiging, langs den weg der redenering, maar omdat hij een warm, natuurlijk, godsdienstig gevoel in zich vond sluimeren, dat naar uitstorting haakte en anderen deelgenoot wilde maken van dezelfde zaligheid. Nimmer verwezenlijkte zich voor hem die droom. Telkens hebben de omstandigheden hem van den kansel ongemerkt naar de katheder gedrongen. Doch de aanleg is hem bijgebleven en straalt, van achteren gezien, in al zijne vroegste theologische werken door. Van daar ongetwijfeld de aantrekkingskracht, die hij tusschen de zoo even genoemde jaren op de theologische studenten in Nederland uitoefende; — jongelieden, die door hunne eigen professoren rijkelijk met de melk van het rationalisme werden gevoed, maar bij Hase vonden wat slechts bij uitzondering te hunnent werd aangetroffen: gemoed in de theologie.

Doch laat mij eene plaats uit zijne gedenkschriften mogen aanhalen; uit die reis naar Rome, waar hij levenslang om gebeden had (want Hase bad; bad als kind, als knaap, als student, als privaat-docent, als buitengewoon hoogleeraar), en die hem, tegelijk met eene aanstelling te Jena en het jawoord eener beminde jonkvrouw, in den schoot viel:

»Wel kon ik mij niet als Gœthe in zijne Romeinsche brie- »ven beroemen, hier een nieuw mensch geworden te zijn, en »hoopte veeleer dat de vrienden te huis het ook met den ou- »den mensch voor lief zouden nemen; maar toch was die reis »onmisbaar voor mijne geheele ontwikkeling, verlangend als »ik was om aan geen menschelijke gewaarwording vreemd te »blijven en alle toestanden zelf te doorleven. Het zou mij dan »ook weinig hebben kunnen schelen, al had dat reisjaar mij »niet het minste direkt voordeel aangebragt, want het was »op zich zelf goed genoeg, en ik heb nooit veel opgehad met »die koopmansbezorgdheid, welke zich elken vrolijken dag als

»zonde aanrekent, waarop men niet een penningske kan over-
»leggen voor volgende jaren, en die het jammer vindt, dat men
»op een vuurwerk geen soep kan kooken. *Diem perdidi*, ik heb
»een dag verloren! zou de goede keizer Titus hebben gezegd,
»zoo dikwijls er een dag voorbijgegaan was, waarop hij niet
»eenig goed werk had verrigt. Ik wil juist niet beweren, dat
»de goede werken nadeelig zijn voor de zaligheid, zooals een
»zeer vroom vriend van Luther leerde; maar ik houd het met
»onze regtzinnige theologen, dat de goede werken niet noodig
»zijn ter zaligheid; en daar ik niet veel gelegenheid had
»om ze te verrigten, achtte ik nooit een dag verloren,
»allerminst te Rome, dien ik met volkomen zelfbewustheid
»op aangename wijze had doorgebragt, en waarop ik in
»den hoogsten zin des woords had geleefd. Geheel nutteloos
»voor mijn volgend leven was mijne reis echter niet, en als
»een echte Noordduitscher kon ik toch beweren, iets daarvan
»te hebben meegebragt naar huis: het bij den vertrouwelijken
»omgang met de ouden verkregen besef, het in de school
»der ouden geleerde ook in het leven te moeten toepassen, en
»vooral, de door het aanschouwen der oude kunst in mij geves-
»tigde overtuiging, dat ook in den stijl de natuur de beste
»leidsvrouw is, en ons hoogste streven wezen moet, met weg-
»lating van al wat niet ter zake behoort, eenvoudig, zonder
»overdrijving en natuurlijk, onze gedachten uit te spreken."

De meesten van hen, die als jongelieden Hase's theologische geschriften gelezen hebben, zullen daarvan op dit oogenblik, vermoed ik, nog slechts eene onbestemde herinnering hebben overgehouden. Wanneer zij echter, met zijne *Idealen en Afdwalingen* in de hand, den vroeger ontvangen indruk analyseren, dan zullen zij hem in gedachte en uit de verte hulde bewijzen. De eenen zijn vrijzinniger, de anderen regtzinniger geworden, dan hij ooit geweest is. Maar allen hebben iets te danken aan den humanen man, wien de poëzie des levens steeds boven de godgeleerdheid ging, en wiens eigen lotgevallen zulk een harmonisch geheel met zijne denkwijze hebben gevormd.

1873.

VICTOR HUGO.

Victor Hugo. Quatrevingt-Treize, 2 vol. 1874. — L'art d'être grand-père. 1 vol. 1877. — La légende des siècles. Nouvelle Série, 2 vol. 1877.

I

Zij die als ik van hunnen boekverkooper tegelijk een exemplaar der *Mémoires* van Charles-Paul de Kock en van den roman *Quatrevingt-Treize* van Victor Hugo ontvingen, zullen vreemd hebben opgezien, dat de historische kern van dien somberen roman, op geen treffender wijze geïllustreerd had kunnen worden, dan De Kock dit onwillekeurig gedaan heeft in de eerste hoofdstukken zijner lagchende gedenkschriften.

Toch hadden wij op iets dergelijks voorbereid moeten zijn. De dagen der Terreur, die Hugo tot kader van zijn heldendicht koos, zijn dezelfde, waarin de kleine Charles-Paul het levenslicht aanschouwde. De vader van den knaap, die eenmaal Frankrijks populairste romanschrijver worden zou, is gevallen onder de bijl van denzelfden Robespierre, die het geheele door Hugo geschilderd tijdvak beheerschte.

Wat minder gemakkelijk voorzien kon worden is, dat de hoofdgedachte zelve van Hugo's werk, — die, waarop al de bijzonderheden, al de uitweidingen, al de handelingen en al

de gesprekken in *Quatrevingt-treize* uitloopen en waarin allen zich koncentreren, — door één herinnering uit Paul de Kock's eerste levensjaar op verrassende wijze in het licht gesteld, en deels gewijzigd, deels geregtvaardigd wordt.

De Kock's vader, Hollandsch patriot van 1787, was uit afkeer van de toen in Nederland bovendrijvende en door Pruissische bajonetten in het bestuur gehandhaafde oranjepartij, zich in dat jaar met zijne eerste vrouw en twee kinderen te Parijs komen nederzetten. Mevrouw De Kock, geboren Merkus, stierf daar in 1789, en een jaar daarna hertrouwde haar echtgenoot met eene weduwe, Anne-Marie Perret, geboren Kirsberger, die de moeder werd van den romanschrijver. Tegelijker tijd (1 Januarij 1791) werd de vader lid van de Parijsche bankiersfirma Sartorius Chockhard.

Toen in Augustus 1792 Lodewijk XVI en de zijnen werden opgesloten in den Temple, dien zij slechts verlaten zouden om het schavot te bestijgen, was het sein gegeven tot vestiging van een bewind, waaronder ieder, die iets bezat, voor een openbaren dief werd gehouden, en zelfs degenen, die niets bezaten, geen oogenblik zeker waren van hun leven.

Jean-Conrad de Kock achtte het in die omstandigheden raadzaam, zich los te maken uit de firma, waarin hij kort te voren opgenomen was, en naar Holland terug te keeren. Hij deed alzoo zijne zaken aan kant, en sloot zich aan bij het Bataafsch Comité onder Daendels, dat zich in het begin van 1793 in het hoofdkwartier van Dumouriez te Leuven bevond. Overwon dat leger, dan hoopte hij, met de andere uitgeweken Hollandsche patriotten, eene kontra-revolutie in zijn vaderland te helpen bewerken. Doch, Dumouriez werd geslagen en landverrader; zoodat de Kock, met het Bataafsch Comité, onverrigter zake weder te Parijs kwam. Van het aanbod, hem door een naar Belgie vertrekkend bloedverwant gedaan, om twee zonen uit het eerste huwlijk derwaarts te geleiden en van daar naar Holland door te zenden, maakte hij gebruik; en zoo bleef Jean-Conrad achter met zijne nog jeugdige en hare bevalling wachtende tweede vrouw. Zij had hem vergezeld naar Dumouriez' hoofdkwartier, waar haar echtgenoot en zij zelve met veel onderscheiding waren behandeld. Te Parijs, eigen-

lijk te Passy, in de onmiddellijke nabijheid der hoofdstad, bezat De Kock een huis, waar al spoedig (21 Mei 1793) de kleine Charles-Paul zijne intrede in de wereld kwam vieren. De vader meende daar veilig te zijn, doch was het niet. Zijn omgang met Anacharsis Cloots, van la *République Universelle*, met Hébert, van *le Père Duchesne*, zijne vroegere vriendschap voor Dumouriez, maakten hem verdacht. Foucquier Tinville, de handigste der openbare aanklagers, wist uit die omstandigheden eene beschuldiging te distilleren. Hébert, Cloots, en nog een half dozijn anderen, werden in den nacht van 17 op 18 Maart 1794 in hechtenis genomen en naar de Conciergerie gebragt. Den 19den volgde de arrestatie van De Kock; en zoo welsprekend kon deze zijne onschuld niet bepleiten, zulk een beslissend beroep niet doen op zijne liefde voor de republikeinsche zaak, ter wille waarvan hij zijn land verlaten en zich van zijne kinderen gescheiden had, — of zes dagen later viel zijn hoofd. En bij dien geregtelijken moord bleef het niet. Daags na de exekutie kwam een ambtenaar van den fiscus in de droeve woning te Passy, waar eene jonge weduwe en een kind van tien maanden door twee *sansculottes* bewaakt werden, inventaris maken. De waarde van den inboedel werd geraamd op 62,085 franken: op welke som de Commune van Parijs, eene rooversbende, vermoedelijk vier kapitalen verdiend heeft. Het zilver en de juweelen werden niet geschat, maar regtstreeks overgebragt naar het hoofdbureau. Alles werd verbeurd verklaard. Het eenige, wat de weduwe overhield, was een miniatuurportret van den geguillotineerde, dat zij tusschen hare kleederen had weten te verbergen. En ook zij zelve zou op het schavot zijn omgekomen, zoo niet naar Foucquier Tinville's eigen beschikking, een gelukkig toeval haar een uitstel had doen verwerven, hetwelk tot afstel leidde. Haar zoon heeft uit haren mond het verhaal dier tusschenkomst opgeteekend:

»Het zal acht of tien dagen na uw vaders dood geweest zijn, dat ik 's morgens in den tuin wandelde, u in mijne armen dragend. Uw gezigtje straalde van genoegen bij het zien spelen der lentezon op het ontluikend groen, en ik, ik schreide op het zien van een rozenstruik, dien uw vader het vorig na-

jaar onder het venster mijner kamer had geplant. Eensklaps kwam onze getrouwe Genoveva, eene brave Zwitsersche, die mij niet had willen verlaten, bleek en ontsteld aangeloopen:

»Mevrouw, daar zijn vier mannen om u te spreken! Ik heb ze herkend. Drie er van zijn dezelfden, die mijnheer zijn komen halen."

»Werkelijk zag ik vier mannen naar mij toekomen in den tuin. Zooals Genoveva gezegd had, waren er drie van de geregtsdienaars bij, die uw vader gearresteerd hadden. Den vierde, die vooraan ging, herkende ik terstond, hoewel ik hem maar eens of tweemalen te Parijs ontmoet had. Foucquier Tinville, de *openbare aanklager*, zooals hij genoemd werd, was toen een man van omstreeks vijftig jaren, niet hoog van gestalte en mager. Zijne kleeding was eenvoudig, ofschoon in sommige opzigten keurig. Hij nam den hoed voor mij af; dat deden ook de anderen. Daarna sprak hij mij zeer beleefd toe, maar op de wijze van dien tijd met *je* en *jij:*

»— Burgeres, ons bezoek is een onaangename verrassing voor je, naar ik onderstel; maar ik kan het niet helpen. Je zult begrijpen, dat je onmogelijk langer hier blijven kunt. Je man heeft teregtgestaan en is veroordeeld; natuurlijk moet je nu ook zelf voor de revolutionaire regtbank verschijnen, en wij hebben in last, je naar de Abdy over te brengen".

»Naar de Abdy! — Ik wist waar men heenging, als men de Abdy verliet. Mijn tong kleefde aan mijn verhemelte, maar ik bragt toch een antwoord uit:

»— En waarom moet ik voor het tribunaal der revolutie verschijnen? Voor welk misdrijf word ik naar de gevangenis gebragt? Een vrouw!...waarvan beschuldigt men mij? Is het niet genoeg, mijn man gedood te hebben? Waarom wil men ook mij dooden?"

»De onverstoorbare Foucquier Tinville wilde repliceren; maar zeker iemand verhinderde hem daarin. Die zekere iemand waart gij, mijn jongen. De vreemde aangezigten om u henen wekten, naar het schijnt, uw vrolijkheid op, meer dan zij u schrik aanjoegen; en op het oogenblik zelf dat de vreeselijke Foucquier den mond opende om mij duidelijk te maken, hoe

de vrouw van een geguillotineerde het bezwaarlijk onbillijk kon noemen, dat men haar in het lot van haren man liet deelen, begont gij op eens te kraaijen van het lagchen. Alleen heel jonge kinderen, die zich van hunne vreugde nog geen rekenschap weten te geven, lagchen zoo. Ik beefde op mijn knieën, en wilde u tot zwijgen brengen; want ik vreesde, dat uw vrolijkheid mishagen zou. Maar Foucquier zag u glimlagchend aan.

»— Is dat jou kind, burgeres? — Ja, burger. — Hoe oud is hij? — Tien maanden. — Een sterk kind voor zijn leeftijd. En waar is zijn min? — Ik zoog hem zelf, burger. — O zoo, zoog je hem zelf! zoog je hem zelf!"

»Onder het herhalen dier woorden zag hij u en mij zwijgend aan. De tranen stroomden langs mijne wangen. Het was alsof ik pleitte: »Zoo men mij het leven beneemt, wat zal er van mijn kind worden?" Gij kraaidet steeds van het lagchen. Gezegend kraaijen! Uw lach, kind, heeft meer voor ons gedaan dan mijn huilen. Eensklaps wendde Foucquier zich tot de mannen, die hem vergezelden:

»— Aangezien de burgeres Kock zoogende is, zie ik er geen bezwaar in, haar nog een poos hier te laten. Bij voorbeeld, totdat haar kind gespeend zal zijn?"

»— Ja maar, zeide een hunner, op alles hier in huis is beslag gelegd in naam der wet. Alles moet verkocht worden."

»— Welnu, hernam Foucquier Tinville, dan moet de burgeres haar ledikant, en de wieg van haar kind, maar inkoopen; dat is minder. Heeft ze geen geld, dan moet ze maar leenen; met haar lief gezigt zal haar dit niet veel moeite kosten. Zooals gezegd is, burgeres: je kunt nog vijf of zes maanden hier blijven, totdat je kind gespeend is. Welzijn en broederschap!"...

Aan die wending had mevrouw De Kock haar behoud te danken. Drie maanden daarna viel Robespierre. De glimlach van haar zoon redde haar het leven. De menschelijkheid had één oogenblik gezegevierd.

Juist zulk een zegepaal wordt ook in den roman van Victor Hugo bevochten, waar insgelijks de bloedigste hartstogten, door schrikbewind en burgeroorlog opgewekt, één oogen-

blik zwichten voor de onschuld van den kinderlijken leeftijd. *Quatrevingt-treize* is een sombere, een bloedige, maar vergelijkenderwijs, wanneer men aan *l' Homme qui rit*, aan *les Travailleurs de la mer*, aan *les Misérables* denkt, een bedaarde roman. Verbeelden wij het ons, of valt aan dit nieuwe boek te bespeuren, dat de schrijver heeft opgehouden balling te zijn, en zijne ziel met één groote bitterheid minder vervuld is?

Men meene echter niet, dat in *Quatrevingt-treize* die paradoxen, die buitensporigheden, die klinkende tegenstellingen ontbreken, waardoor het proza van Victor Hugo allengs een minder goeden naam heeft bekomen. Als waarschuwing mogen hier, onvertaald, enkele voorbeelden volgen, te beginnen met eene karakteristiek der Nationale Conventie:

Nous approchons de la grande cime.
Voici la Convention.
Le regard devient fixe en présence de ce sommet.
Jamais rien de plus haut n'est apparu sur l'horizon des hommes.
Il y a l'Himalaya et il y a la Convention.

Thans de beschrijving van een persoon:

Cimourdain était une conscience, pure, mais sombre. Il avait en lui l'absolu. Il avait été prêtre, ce qui est grave. L'homme peut, comme le ciel, avoir une sérénité noire; il suffit que quelque chose fasse en lui la nuit. La prêtrise avait fait la nuit dans Cimourdain. Qui a été prêtre l'est.

Volgt de beschrijving van een gebouw, de Tour Gauvain, bij afkorting La Tourgue, een eeuwen-oude toren in Bretanje, waar tegenover een schavot stond opgeslagen:

La Tourgue, c'était la monarchie; la guillotine, c'était la révolution.
Confrontation tragique.
D'un côté, la dette; de l'autre, l'échéance. D'un côté, l'inexplicable complication gothique, le serf, le seigneur, l'esclave, le maître, la roture, la noblesse, les prérogatives, les préjugés, les fanatismes, le privilège royal de banqueroute, le sceptre, le trône, le bon plaisir, le droit divin: de l'autre, cette chose simple, un couperet.
D'un côté le nœud, de l'autre la hache.

Eindelijk, de beschrijving van een gevoel, of zoo men liever wil, van een verheven instinkt:

Comment faire entendre raison à l'idée fixe d'une mère? La maternité est sans issue; on ne discute pas avec elle. Ce qui fait qu'une mère est sublime, c'est que c'est une espèce de bête. L'instinct maternel est divinement animal. La mère n'est plus femme, elle est femelle. Les enfants sont des petits.

Men moet zich evenwel wachten, op deze en dergelijke excentriciteiten te veel nadruk te leggen. Alleen een schrijver van den rang van Victor Hugo, kan aldus zondigen. Het geweld, door hem op deze plaatsen aan taal en goeden smaak gepleegd, is zoo tastbaar, dat niemand in verzoeking komt het na te volgen. Het zijn gebreken, welke ruimte in overvloed voor de schitterendste deugden laten. In het eerste deel wordt een geheel hoofdstuk ingenomen door de beschrijving van een losgeraakt kanon, aan boord van een oorlogschip. Het verhaal is lang, gezocht, en onbelangrijk. Daarentegen behoort eene plaats in het derde deel, waar men een reeds meermalen genoemd foltertuig, geladen op eene kar, des morgens vroeg op den openbaren weg voorbijtrekken, en door de boeren uit de verte ziet aangapen, ongetwijfeld tot de geslaagde proeven van het genre:

»De dag was naauwlijks aangebroken; alle voorwerpen in »het dorp waren nog overtogen met de vale tint van den »nacht. Echter stonden in de groote straat reeds enkele deuren »aan, en hier en ginds kwam een hoofd uit een venster steken. »De dorpelingen waren als eene onthutste bijenkorf. Aanleiding »daartoe had een naderend geluid van wagenraderen en rammelend »ijzer gegeven.

»Op het plein voor de kerk stond een groep nieuwsgierigen »naar een heuvel te turen, van waar in de rigting van het »dorp, langs den grooten weg, een voertuig kwam afdalen. »Het was eene kar op vier wielen, bespannen met vijf paarden; »de strengen waren kettingen. Op het vlak der kar scheen »een stapel lange balken te liggen, en daarboven, in het midden, »bevond zich een voorwerp, dat men niet onderscheiden »kon: het was overdekt met een groot lederen kleed, dat aan

»een lijkkleed deed denken. Voor en achter de kar reden tien »mannen te paard. De mannen droegen driekante hoeden, »en boven hunne schouders zag men stalen punten uitsteken, »blijkbaar de spitsen van getrokken sabels. Langzaam naderde »de stoet, die donker zwart tegen den horizont afstak. De kar, »het vijfspan, de ruiters, alles scheen zwart. Daarachter zag »men den fletsen ochtendstond aanbreken."

Het ontbreekt in het werk, waarin de guillotine zulk eene voorname plaats beslaat, niet geheel en al aan andere en zachter tafereelen. Met name de drie kinderen van Michelle Fléchard, de arme dorpelinge, wier woning in brand gestoken en wier man gedood is, spelen eene hoofdrol. Maar de sombere tooneelen hebben toch verweg de overhand; en zelfs wanneer bij zeldzame uitzondering, gelijk bij het optreden van den sergeant Radoub nu en dan gebeurt, de luim aan het woord is, mist de scherts de ware vrolijkheid. Radoub is een humorist, maar een, in wiens humor de donder van het Schrikbewind is geslagen. Hetgeen niet belet dat het votum, door hem in den krijgsraad uitgebragt (bladz. 264—266 van het 3de Deel), tot de aangrijpend schoone partijen van het boek behoort. Men leze die bladzijden in haar verband, zonder hetwelk zij, hier weêrgegeven, slechts half verstaanbaar zouden zijn.

Daareven zagen wij, om in den geest van Victor Hugo te spreken, het groote beschavingswerktuig van het jaar '93 voorbijtrekken. Wij waren in de Vendée, tusschen de bosschen en de heuvelen van Bretanje. Thans naar Parijs, ten einde een blik te werpen op het driemanschap, onder welks handen dat zelfde werktuig het voorname regerings-instrument van het republikeinsch Frankrijk geworden is:

»In de Rue du Paon was eene kroeg, bijgenaamd een koffij- »huis, en in die kroeg eene achterkamer, welke sedert histo- »rische vermaardheid heeft gekregen.

»Den 28sten Junij 1793 zaten in die achterkamer drie man- »nen aan eene tafel. Hunne stoelen raakten elkander niet, »elk nam een der vier zijden van de tafel in, zoodat de vierde »zijde open bleef. Het was omstreeks acht ure in den avond. »In de straat scheen nog het daglicht, maar in de achterka-

»mer was het donker. Eene van den zolder hangende lampion, wierp, naar de weelde dier dagen, haar schijnsel op »de tafel.

»Van deze drie mannen had de eene een bleek, jeugdig, en »ernstig voorkomen, met dunne lippen en iets kouds in den »oogopslag. Zijn eene wang was onderhevig aan eene zenuw-»trekking, die hem hinderen moest in het glimlagchen. Zijn »haar was gepoederd, hij droeg handschoenen, en zijne kleeding »teekende zorg. Geen valsche plooi ontsierde den hoog digtge-»knoopten lichtblaauwen rok. Een korte nankin broek, witte »kousen, een hooge das, een geplooide jabot, lage schoenen »met zilveren gespen, voltooiden zijn toilet. Van de twee an-»deren was de een bijna een reus, de ander bijna een dwerg. »De reus droeg een lompen wijden rok, van vuurrood laken. »Om zijn blooten hals was een losse das geslagen, wier tip-»pen tot over de jabot reikten. Aan zijn vest ontbraken tal »van knoopen. Verder had hij rijlaarzen aan, en zijne ha-»ren stonden, ofschoon zij nog enkele sporen van de hand des »kappers vertoonden, woest overeind: een pruik, waar de »leeuwenmanen door heenschemerden. De kinderziekte had zijn »gelaat geschonden; een toornige rimpel verbond zijne wenk-»braauwen; de hoeken van zijn mond getuigden van goedhar-»tigheid. Voorts: dikke lippen, groote tanden, vuisten als een »sjouwerman, en vonkelende oogen. De dwerg was iemand »met eene gele huidkleur, die, als hij zat, mismaakt scheen. »Hij droeg het hoofd in den nek; door het wit zijner oogen »liepen bloedige aderen: zijn gelaat vertoonde hier en daar »blaauwe plekken. Om zijne glimmende en sluike haren was »een bonte doek geknoopt; het voorhoofd ontbrak, de mond »daarentegen was buitensporig groot en leelijk. Hij droeg een »langen pantalon met muilen, een groezelig wit satijnen vest, »en daarover heen een vlagge- of gezondheidsdoek, tusschen »welks plooijen eene stijve regte lijn de aanwezigheid van een »dolk verried.

»De eerste dezer drie mannen heette Robespierre, de tweede »Danton, de derde Marat.''

Victor Hugo, dit weet men sedert lang, vraagt zijnen lezers geen verschooning, dat hij hen in zulk gezelschap breugt.

En dat behoeft ook niet. De eene type is de andere waard, en de kunst van voorstellen vindt overal gelegenheid, hare krachten ten toon te spreiden. Het was te voorzien, dat wanneer Hugo een episode uit de groote Fransche omwenteling zou gaan behandelen, hij voor geenerlei schildering van het monsterachtige zou terugdeinzen. Eigenlijk was Michelet hem op dit gebied reeds vóórgeweest, doch meer als leerling: Michelet's historiestijl heeft zich in de romantische school van Hugo gevormd. Nu de meester zelf het penseel heeft gegrepen, zouden wij niet zonder gemaaktheid verwondering kunnen toonen over zijne wijze van behandeling. Doch al laten wij den schrijver van *Quatrevingt-treize* volle vrijheid, zijne stof naar welgevallen te kiezen, wij zijn daarom niet gehouden, ingenomenheid met zijne keus te betuigen. Op zijne beurt moet hij dulden, dat de halve verheerlijking der guillotine, welke hij zich tot taak heeft gesteld, niet naar onzen smaak is. De Fransche omwenteling van 1789, gelijk Victor Hugo haar opvat, riekt te zeer naar de achterkamers van kroegen, welke niet ten volle den naam van koffijhuizen verdienen. Vruchteloos beproeft de schrijver, ons en zichzelven op te dringen, dat die omwenteling eene bijzondere providentiële beteekenis heeft gehad. De eerste Commune van Parijs is, evenals de tweede, niets anders geweest dan eene uitspatting der regeringloosheid. Wie, bij een volk als het Fransche, achtereenvolgens alle hekken van den dam neemt, kan er op rekenen, telkens dezelfde bloedige kermisklucht te zien vertoonen. Zulk eene bloedige klucht is ook het Schrikbewind van 1793 geweest. Hoewel Hugo niet gezegd kan worden, tegenover een triumviraat als het daareven geschilderde, geheel en al afstand gedaan te hebben van het regt der kritiek; hoewel hij in zijne vergoding der guillotine zekere grenzen niet te buiten is gegaan, nemen wij het hem nogtans kwalijk, dat hij het triviale in zijne woeste helden over het hoofd gezien, of dit alleen in hun uiterlijk en in hunne kleeding heeft opgemerkt.

Heeft men echter eenmaal dit voorbehoud gemaakt, dan blijft er slechts stof tot eeren en bewonderen over. In dien gewrongen en vermoeijenden stijl, welk eene kracht van uitdrukking! In de keus van het onderwerp, in het groeperen

der stof, in het bijeenvoegen der deelen tot een dichterlijk geheel, welk eene stoutheid, welk eene levendigheid van fantasie, hoe veel door arbeid verkregen kunst! In het werk van dien grijsaard, welk eene les voor de jeugd! Het is, of diegenen onder de groote Fransche schrijvers, wier geboortejaar nagenoeg met het begin der eeuw zamentrof, bij al hunne andere gaven ook die bezitten, altijd jong te blijven. Gisteren vondt gij in de *Revue des Deux-Mondes* eene nieuwe novelle van George Sand: heden verschijnt van Hugo, in tien talen te gelijk, een historische roman. En hij is twee-en-zeventig jaar, de onuitputtelijke! En de meesten onzer, toen zij hun twee-en-dertigste achter den rug hadden, waren voor goed met de bezieling gebrouilleerd!

Het eerste deel van den roman behelst een hoofdstuk van vierentwintig bladzijden: *Les rues de Paris dans ce temps-là*, hetwelk door alle jonge schrijvers verdient bestudeerd te worden. Het is de kunst van den Florentijnschen mozaiek-werker, toegepast op de litteratuur. De zestig bladzijden van het tweede deel, waarboven *la Convention* te lezen staat, zijn een ander specimen van dezelfde kunst, nog hooger ontwikkeld: de gebouwen zijn levende menschen, de straten en pleinen portretten geworden. Op die wijze zou men kunnen voortgaan, en in elk deel op iets voortreffelijks wijzen. Ik noem alleen nog van het tweede deel het hoofdstuk: *Les deux pôles du vrai*, merkwaardig wegens het aanschouwlijke der in dialogischen vorm ontwikkelde denkbeelden. Naar aanleiding van dat hoofdstuk, in zekeren zin de sleutel van het geheele boek, eerst eene opmerking.

Misschien zal het niemand verbazen, dat in den roman van het Schrikbewind nergens een jong en bekoorlijk vrouwenbeeld voorkomt. Misschien is het slechts natuurlijk, dat in zulk een boek alleen mannenharten kloppen. Is dat zoo, dan stelt Hugo's verhaal op treffende wijze in het licht, dat de liefde een onmisbaar bestanddeel van het genre is. Hugo is er in geslaagd, een aangrijpend boek te schrijven, een meesterlijk boek, een verheven boek; maar het offer, door hem aan de lokale kleur gebragt, heeft zich gewroken. De afwezigheid van elken teederen hartstogt — door den schrijver blijkbaar gewild —

werpt op zijn roman, waarover reeds zoo vele andere schaduwen liggen, eene sombere tint te meer. Heeft hij de Bacchanten uit de Parijsche volksklasse dier dagen niet durven schilderen? Was aan den anderen kant, in zijne sympathien en in zijn kader, geen plaats voor Charlotte Corday? Vreesde hij, zijne guillotine-heiligen van eene te ongunstige zijde te zullen voorstellen, zoo hij het waagde, nevens de *incroyables* even zoo vele *merveilleuses* te doen optreden? En zoo hij geen ruwe minnarijen schetsen mogt, wilde hij dan ook de minder ruwe niet toelaten? Zou de lieve levenslust van Chénier's onschuldige *Captive*, gevloekt hebben met Hugo's door bloed en vlammen schrijdend drama? Om het even. De teedere snaar ontbreekt. De *jeune première* van den roman is een *jeune premier*.

Zoo ik mij namelijk in de bedoeling van den schrijver niet bedrieg, dan heeft men niet den ouden markies De Lantenac, maar den jongen burggraaf Gauvain als den hoofdpersoon van het boek aan te merken: Gauvain, die uit volle overtuiging republikein werd; dienst nam bij het leger der republiek; onder Santerre de vliegende kolonne der Vendée kommandeerde. Gauvain is jong, Gauvain is schoon, Gauvain is een held, Gauvain is onder de driekleur getrouw gebleven aan al de ridderlijkheid der witte vaan. Een manlijke, republikeinsche Jeanne d'Arc.

Dezen jongen officier en geboren edelman nu, dien zijne republikeinsche snorbaarden op de handen dragen, hooren wij in het straks genoemd hoofdstuk aldus redetwisten met den leermeester zijner jeugd, den voormaligen priester Cimourdain; thans, namens Robespierre, Danton, en Marat, gedeputeerde te velde bij de vliegende kolonne:

— »Het jaar drie-en-negentig zal bloedige herinneringen nalaten", zeide Gauvain na eene pauze.

— »Bedenk wat gij zegt!" hernam Cimourdain. »Sommige pligten wegen als lood. Veroordeel niet, wie niet in de termen vallen! Sedert wanneer ligt de schuld der ziekte aan den geneesheer? Het is zoo, het onderscheidingsteeken van dit jaar is, dat het geen genade kent. Waarom? het is het revolutiejaar bij uitnemendheid. Drie-en-negentig is de beligchaamde

omwenteling. De revolutie heeft een vijandin, de oude wereld, voor welke zij zonder genade is, evenals de chirurg zonder genade is voor zijn vijandin de kanker. De revolutie roeit het koningschap uit in den koning, den adel in de edellieden, het despotisme in den soldaat, het bijgeloof in den priester, de barbaarschheid in den regter, alle vormen der tirannij in den tiran. Het is een ontzettende operatie, en de revolutie verrigt haar met vaste hand. Wat betreft de grooter of kleiner massa gezond vleesch, door haar opgeofferd, laat Boerhave zeggen hoe hij daarover denkt! Is er één gezwel, dat zonder bloedverlies kan worden weggenomen? één brand, die zonder het prijsgeven van een gedeelte der in brand geraakte voorwerpen kan worden gebluscht? Die geduchte offers zijn de onmisbare voorwaarden van het welslagen. Een heelmeester doet aan een vleeschhouwer denken, een geneesheer kan overeenkomst hebben met een beul. De revolutie volbrengt de haar door het noodlot aangewezen taak. Zij verminkt, maar redt. Zoudt gij willen, dat zij de smetstof spaarde? deernis toonde voor het vergif? Zij luistert niet. Zij heeft het verledene voor goed in den nek gegrepen, en zal het afmaken. Zij brengt de beschaving een diepe snede toe, waaruit de gezondheid van het menschdom zal voortkomen. Gij krimpt van pijn? dat spreekt. Hoelang zal die pijn aanhouden? Zoo lang als de operatie. Daarna zijt gij verzekerd van te zullen leven. De omwenteling amputeert ons geslacht. Vandaar de groote hemorrhagie van Drie-en-negentig."

— »Chirurgen zijn kalm," antwoordde Gauvain. »De mannen, die ik aan het werk zie, zijn geweldenaars."

—»De omwenteling," hervatte Cimourdain, »wil door zulke woeste helpers bijgestaan worden. Van bevende handen is zij niet gediend. Zij stelt alleen vertrouwen in wie onverbiddelijk is: Danton den vreeselijke, Robespierre den onbuigzame, Saint-Just den onherleidbare, Marat den onverzoenlijke. Zie dat niet over het hoofd, Gauvain! Die mannen zijn noodig. Zij hebben voor ons de waarde van legers. Zij zullen Europa met schrik slaan."

—»Mogelijk zullen zij ook de toekomst van schrik doen verstijven", zeide Gauvain. »Maar gij vergist u, meester: ik beschuldig niemand. Volgens mij is het ware oogpunt, waar-

uit de omwenteling beschouwd en beoordeeld moet worden, de niet-verantwoordelijkheid. Niemand is onschuldig, niemand schuldig. Lodewijk XVI is een lam onder leeuwen. Het lam wil vlugten, zich uit de voeten maken, zich verdedigen als het kan, bijten als het moet. Maar het is een ieder niet gegeven, leeuw te zijn. Zijne pogingen om te ontkomen worden als misdaden aangemerkt. Het vertoornde lam laat de tanden zien. Verrader! zeggen de leeuwen. En zij verslinden het lam. Daarna gaan zij strijdvoeren onder elkander."

— »Het lam is een dom dier."

— »En wat zijn de leeuwen?"

»Cimourdain bedacht zich een oogenblik:

— »Die leeuwen zijn een geweten. Die leeuwen zijn een gedachte. Die leeuwen zijn een beginsel.

— »Zij vormen het Schrikbewind.

— »De revolutie zal eenmaal de regtvaardiging van het Schrikbewind zijn.

— »Ik vrees veeleer, dat ter wille van het Schrikbewind de revolutie gelasterd zal worden."

Aldus de jonge edelman en de oudere priester: de laatste, man van de bijl, de eerste, man van den degen. Vereenigd zijn zij de dragers van de gedachte des auteurs. Had Victor Hugo eene *geschiedenis* van het jaar '93 moeten leveren, Cimourdain zou het woord alleen hebben gehad. Voor die eenzijdigheid heeft de *roman* den schrijver en ons bewaard. De vriendschap, welke den priester aan zijn voormaligen leerling hecht, en wederkeerig den jongen edelman aan den priester verbindt, is eene schoone vinding. In dat edel gevoel lossen de wanklanken van beider leven en begrippen zich op, gelijk in beider tragischen dood de toestand zijne waardige ontknooping vindt.

1874.

II

De verlegenheid, waarin Victor Hugo de kritiek brengt, is van de soort, die Boileau tot Lodewijk XIV deed zeggen:

Grand Roi, cesse de vaincre, ou je cesse d'écrire!

Nog moeten wij bekomen van de bedwelming, door twee deelen *Légende des Siècles* uitgestort; nog verslag doen en rekenschap geven van den ontvangen indruk; en reeds eischt *l' Art d'être grand-père* nieuwen tol. Weder driehonderd bladzijden verzen, en meer dan tweehonderd daaronder, waarop past wat Vossius van Vondel's werken zeide, dat zij voor de eeuwigheid geschreven zijn.

Ik noem Vondel, ook omdat in Hugo's nieuwen bundel sommige stukken voorkomen, die aan het *Decretum Horribile* doen denken. Ten einde uit volle borst tegen de predestinatie-leer te kunnen toornen, maakt Vondel eerst van dat dogma eene karikatuur, dringt aan de duivelsche leer van zijne vinding gevolgtrekkingen op, die de orthodox-gereformeerden nooit bedoeld hebben, en vaart dan, in naam der beleedigde godheid, der bedorven onschuld, en der vermoorde onnoozelheid, tegen Dordrecht uit.

Evenzoo handelt, in zijne strafreden tegen Rome, Hugo met de leer der Onbevlekte Ontvangenis. Zie de stukken *l'Immaculée Conception* en *Encore l'Immaculée Conception*. Al wat de logica plats en walgelijks uit een rein en verheven gemeend leerstuk kan afleiden, wordt door den dichter er eerst ingelegd, vervolgens triomfantelijk er tegen aangevoerd. Zijne verzen lijden niet onder dat procédé. Integendeel, hun koloriet wint er door. Maar het blijft niettemin de zwakke zijde zijner muze; — gelijk men in het algemeen, door met tegenstellingen en overdrijvingen te werken, het nooit verder brengt, dan tot op één na het hoogste punt van kracht.

Nu ik dit onderwerp aanroer, wil ik er bijvoegen, dat Hugo's polemiek tegen het katholicisme niet *au sérieux* genomen, maar op rekening van den dichterlijken waanzin gesteld moet worden, en ik met die meening niet alleen sta. Ook weder in *l'Art d'être grand-père* daalt 's dichters invektieve, zoo vaak

zij op haren weg Heeroom ontmoet, tot het ongeloofelijke af. Wanneer hij een driejarig meisje over den grond rollen, en haar datgene aan het gezelschap vertoonen ziet, wat volwassenen plegen te bedekken, dan zegt hij: Nu ja, meer decorum ware misschien wenschelijk; maar in elk geval is het toch een smakelijker schouwspel, *dan het deftige gele gezigt van een bisschop*[1]. Van de pastoors in het algemeen betuigt hij: *Le prêtre hait et ment.* Hij noemt hen: *ces noirs pygmées.* Het is maar zoo: *Les prêtres font de l'ombre.* Gelijk uit het heelal tot God enkel licht, zoo stijgt van hen enkel duisternis op: *Et d'eux, c'est la noirceur.* Zij hebben den haat ondekt, en van de liefde eene misdaad gemaakt: *Vous avez découvert cette vertu, la haine, le crime étant l'amour.* Hugo zelf, de groote leeuw, heeft moeite, zich *l'insecte vil* van het lijf te houden. Het is eene priesterlijke *vermine*, een verachtelijk en *immonde essaim.* Kortom, vleermuizen zijn het, die zich ten onregte verbeelden, dat het de pyramide der vrije gedachte deert of schelen kan, door hunne nagels bekrabd, door hun drek bevuild te worden (bladz. 245):

Ce rocher, ce granit, ce mont, la pyramide,
Debout dans l'ouragan sur le sable numide,
Hanté par les esprits,
S'aperçoit-il qu'il est, lui l'âpre hiéroglyphe,
Insulté par la fiente ou rayé par la griffe
De la chauve-souris?

Welnu, in weerwil van dit alles maken de pastoors in Frankrijk, en elders, zich over die dingen niet erg boos. De grof-

[1] De plaats luidt (bladz. 251):

Attendez. Je regarde une petite fille.
Je ne la connais pas; mais cela chante et brille;
C'est du rire, du ciel, du jour, de la beauté,
Et je ne puis passer froidement à côté.
Elle n'a pas trois ans. C'est l'aube qu'on rencontre.
Peut-être elle devrait cacher ce qu'elle montre,
Mais elle n'en sait rien, et d'ailleurs c'est charmant.
Cela, certes, ressemble au divin firmament,
Plus que la face auguste et jaune d'un évêque.

heden tegen hun persoon gaan gepaard, schijnen zij te denken, met zulke schoone pleitredenen ten gunste van hunne zaak, — want Hugo is in den grond evenzeer theoloog als zij zelven, — dat zij hem zijne uitvallen niet aanrekenen en het alleen bejammeren, zou men zeggen, dat zulk een uitnemend kollega hen in die mate miskent. Heeft hij uitgeraasd tegen de zwarte pygmeën, en komt hij ten laatste met zijne eigen geloofsbelijdenis voor den dag, — zooals in het slotvers: *L'âme à la poursuite du vrai*, — dan blijkt hij juist hetzelfde te willen, wat in alle eeuwen, onder alle hemelstreken, door alle brave priesters, gewild, gevoeld, geleden, en gehoopt is.

Hugo doet niet alleen aan Vondel, hij doet ook aan Bilderdijk denken. Bilderdijk zegt van de liberalen bijna woordelijk dezelfde leelijke dingen, als Hugo van de priesters. Hij noemt ze *vuige zwaluwen*, die, voor het gastvrij rietverdek, hunnen dank in *verfoeibren gruweldrek* betalen. Een geslacht van *schoorsteenvegers*, *ketellappers*, *mandjeskoop*, *modderscheppers*, *drekkuilleégers*. Eene *verwaten mistteelt*, *uit apen voortgebroed*, *tot apen weer verbasterd*. Van hunne idealen van verlichting, vrijheid, menschenwaarde, zegt hij:

Het is maar jammer voor onze aarde,
Dat al die *poespas* niets beduidt; —

en wanneer hunne verdraagzaamheid geprezen wordt, dan geeft hij toe:

Men duldt al 't geen gy wilt, tot zelfs een God omhoog,
Mits *duivel en geboeft* hier meester spelen moog!

Ik geloof dat men het regt heeft, uit deze tegenstrijdige en tegelijk homogene uitvallen, tot het bestaan eener dichterlijke, niet toerekenbare, onschadelijke soort van hondsdolheid te besluiten. Gewone menschen krijgen somtijds de watervrees: Hugo en Bilderdijk lijden, de een aan vrijdenkers-, de ander aan priestervrees. Zij zijn als de stieren in de spaansche circussen, die, wanneer men een gekleurden doek voor hunne oogen zwaait, tijdelijk razend worden.

Wat hen onderscheidt, is dat de hartstogt bij Victor Hugo aan den eenen kant met meer teederheid, aan den anderen met meer stoutheid gepaard gaat. Over de natuur, over bloemen en kinderen, wordt in *l'Art d'être grandpère* gesproken op eene wijze, die stil maakt van bewondering. Geen andere letterkunde van den ouden noch den nieuwen tijd heeft iets fijners, gevoeligers, aandoenlijkers of innemenders aan te wijzen, dan *Laetitia rerum*, *la Sieste*, *Choses du soir*, *Le comte de Buffon*, *Une tape*, *Le pain sec*, *Le pot cassé*, *l'Epopée du lion*, en wat er meer volgt. In *Tout pardonner c'est trop* (bladz. 139) begint het kader zich uit te breiden; tot in *Patrie* (bladz. 279) eene hoogte bereikt wordt, die zou doen duizelen, ging de verhevenheid er niet hand aan hand met de naieveteit.

Patrie is een der verbazendste verzen, die ooit op aarde geschreven werden. Men heeft van Napolitanen gehoord, die de vuist tegen den H. Januarius ballen, wanneer zijn bloed niet stroomen; van boeren uit de omstreken van Marseille, die hunnen Christus met stokken slaan, wanneer de zon niet schijnen of het niet regenen wil. Voor Victor Hugo was het weggelegd, dit kinderlijke te behouden, en tegelijk als aanklager eener zich noemende godheid en van een zich noemend wereldbestuur op te treden, hetwelk de vernedering van Frankrijk gedoogde. Men kan redetwisten over de vraag, of de goede smaak gedoogt, het noodlot, dat over het wel en wee van natien beschikt, *mauvais drôle!* te noemen. Maar door onzen dichter is van dit oneerbiedig denkbeeld iets zoo eerbiedigs, zoo warms, zoo hartelijks gemaakt, dat men in gedachte zijne hand zoekt en den hoed voor hem afneemt.

Waarom geeft Victor Hugo in het dagelijksch leven aanleiding, dat zijne zuinigheid tot een spreekwoord geworden is? Waarom hindert hij alle verstandige menschen met zijne politieke brieven en manifesten? Er heeft nooit in eenig land der wereld een dichter gebloeid, zou ik meenen, omtrent wien men niet bij zijn leven dezelfde of soortgelijke vragen heeft kunnen doen. Waarom was Euripides liberaal, Aristofanes konservatief? Wat behoefde Horatius naar een rang bij het leger te staan? Was het noodig, dat Dante zich minder met

zijn huisgezin dan met de zaken van Italie bemoeide? Zou Cromwell niet even goed gekomen zijn waar hij wezen wilde, al had Milton hem niet verdedigd? Moest Vondel volstrekt roomsch worden? Wat deed Bilderdijk in de koû?... Een volgend geslacht zal zich om de menschelijke gebreken van Victor Hugo even weinig bekommeren, als wij het ons thans om die van Bilderdijk, Dante, Milton, of Vondel doen. Zoo wij naar goeden raad luisteren, zullen wij ons vergenoegen, tijdgenooten te zijn van iemand, die beurtelings aan Bilderdijk, Vondel, of Milton, en menigvuldigst van al aan Dante herinnert.

Het is louter toeval, maar een merkwaardig toeval, dat de wereld op dit oogenblik maar één werkelijk groot dichter telt. Maar één man op de veertien honderd millioen, wien èn het spreken in schoone verzen eene andere moedertaal, èn de hooge poëtische opvatting der dingen, als gesneden brood is. Emmanuel Geibel is ontegenzeggelijk een dichter. Longfellow óók. Alfred Tennyson niet minder. Maar Duitschland, Engeland, noch Amerika, kunnen op het bezit van een tweeden Victor Hugo bogen. De genoemden zijn ongeveer even oud als hij; allen zijn grijsaards, allen hebben eene eervolle dichterlijke loopbaan achter den rug, allen hebben den lauwerkrans verdiend. Hugo alleen is waarlijk jong gebleven. Hij paart aan de rijpe en veelzins smartelijke levens-ervaring van den vijfenzeventigjarige, het onvergankelijke en tintelende der jeugd.

Misschien is het oneigenlijk, over het danteske in Hugo's verzen te spreken. Dante zelf is eenvoudiger, stiller, gelijkmatiger. Maar ik bedien mij van het woord, omdat Dante tegenwoordig meer gelezen wordt dan vroeger, en wij allen onwillekeurig met dien naam het denkbeeld van een *grootsch* dichtvermogen verbinden: eene dichterlijke vlugt, die den hemel en de aarde, het verleden en de toekomst omspant; eene poëzie, die zich in de raadselen van het leven der bijzondere personen zoowel, als in die van het leven der volken en van het geheele menschdom verdiept; die, haar uitgangspunt nemend in eene kerkleer of eene wijsbegeerte, voor het overige slechts van hare eigen inspiratien leeft, zich zelve ten profeet

en ten apostel is, en, zonder aanzien des persoons, koningen en priesters de wet stelt. Zoo dit dantesk is, dan bezit Victor Hugo een dantesk talent.

Of noemt gij het liever titanisch? De variant is gelukkig. Niet alsof deze dichter, onafgebroken, Olympussen bestormt en Zeussen zoekt te onttroonen. Het onschuldig kind was van ouds een van zijne lievelingsonderwerpen. In de nieuwe reeks zijner *Légende des Siècles* doorloopt hij bovendien, als in eene beeldengalerij, de geschiedenis van het minnedicht. Maar een hemelbestormer, een goden-verdrijver, is hij toch zeer degelijk; en zelfs zóó eenzijdig, dat men somtijds in verzoeking komt, hem den oppersten kettermeester en inquisiteur van het ongeloof te noemen.

Daarbij is er, wanneer hij deze stoffen behandelt, doorgaans iets zenuwachtigs in de uitvoering. De beelden, die hij op elkander stapelt, gelijken inderdaad mythologische bergen op bergen. Gij ontvangt den indruk, dat zijne gedachte niet tot rust kan komen, zoolang zij de wolken niet genaderd is. Wat zeg ik? niet tevreden, de zeven wonderen der wereld sprekend ingevoerd, en een woorden-strijd tusschen den kolos van Rhodus en de egyptische pyramiden verdicht te hebben, laat hij ook de hemelligchamen zelven tegen elkander opbieden. Staartsterren laat hij redekavelen met planeten. Sirius aan de zon verwijten, dat zij slechts een stofje aan den evenaar is. Van de vergankelijkheid maakt hij een afzigtelijken, viktorie kraaijenden grafworm. Van het gezond verstand een aartsengel, die den worm van godslastering overtuigt. Van het gewone voorwerp des volksgeloofs een monsterachtig afgodsbeeld, meer buik dan aangezigt, type van den eeuwigen idioot, in wiens uitgedoofden blik de nacht woont, aan wiens hals het heelal als een kropgezwel bungelt. De vaste ster Vesta vertegenwoordigt voor hem de harmonie. De komeet is Venus, de hartstogt, die het cœlibaat en de onvruchtbaarheid der zonnestelsels verhindert. Satan is de groote strooper in Gods bosschen. God eene magtige stem, die: Stilte! Afblijven! roept, wanneer de volken, wilde dieren geworden, de koningen te lijf en verscheuren willen. De wereldgeschiedenis is Homerus, het beligchaamd heldendicht. De menschelijke kortzigtigheid, die dat

epos bedilt, is Zoïlus de vitter. Het visioen, waaruit *de Legende der eeuwen* geboren werd, heeft bestaan uit een muur van levend vleesch en ruw graniet, met groote gaten er in, waardoor men de gebeurtenissen van duizenden jaren als in een schimmenrijk heen en weder ziet zweven.

Titanisch, derhalve, gigantisch, apokalyptisch, al wat gij wilt; gedrochtelijk zelfs. Maar, in dat gedrochtelijke, apokalyptische, gigantische, titanische, verheven schoon, onbegrijpelijk stout, en van eene tergende oorspronkelijkheid. Tot verduidelijking van mijne meening haal ik de slotregels aan van dat droomgezigt, hetwelk als voorrede dient van het geheele boek. Wanneer de dichter heeft opgesomd, welke rivieren en welke bergen, welke wereldsteden (»des étages de Romes sur des tas de Tyrs et de Carthages"), welke koningrijken en wetgevingen, welke omwentelingen en uitvindingen, de bressen in den muur der eeuwen hem te aanschouwen gaven; hoe Bonaparte hier zijn vaandel plantte, en daar, niet ver van den toegejuichten Nero, de gekruiste Christus den adem uitblies, — dan laat hij volgen:

Voilà l'affreux chemin du trône, ce pavage
De meurtre, de fureur, de guerre, d'esclavage;
L'homme-troupeau! Cela hurle, cela commet
Des crimes sur un morne et ténébreux sommet,
Cela frappe, cela blasphème, cela souffre,
Hélas! et j'entendais sous mes pieds, dans le gouffre,
Sangloter la misère aux gémissements sourds,
Sombre bouche incurable et qui se plaint toujours.
Et sur la vision lugubre, et sur moi-même
Que j'y voyais ainsi qu'au fond d'un miroir blême,
La vie immense ouvrait ses difformes rameaux;
Je contemplais les fers, les voluptés, les maux,
La mort, les avatars et les métempsycoses;
Et dans l'obscur taillis des êtres et des choses
Je regardais rôder, noir, riant, l'œil en feu,
Satan, ce braconnier de la forêt de Dieu.

Alleen Victor Hugo kan den Duivel ongestraft een wilddief noemen: en zelfs hij niet geheel en al straffeloos, want hij wordt er zichzelven ongelijk door. Staat het christelijk

volksgeloof inderdaad zoo laag, als hij beweert, dan mag hij er geen beelden tot versiering van zijne poëzie aan ontleenen. Doet hij dit niettemin, dan eert hij wat hij zegt te verachten.

Doch zoo naauw moet men het met dezen dichter niet nemen. Het eene oogenblik is Jehovah bij hem een naam, dien men zich van de lippen behoort te vegen, evenals den naam van Jupiter. Het andere bezigt hij, om den eenigen waren God, *zijn* God, te schilderen, dezelfde eerbiedige trekken, waarvan ook de bijbelsche en alle andere schrijvers van gewijde boeken zich bedienen. Heden wischt hij de tegenstelling van God en Duivel uit, herstelt haar morgen, en laat overmorgen een grenzeloozen en alverslindenden afgrond toe.

Dit alles hangt zamen met hetgeen ik het indische in de poëzie zijner tweede periode zou willen noemen. Evenals Lamartine, heeft Victor Hugo een eersten, kerkelijk-geloovigen tijd gehad. Bij Lamartine is daarop de pantheïstische gevolgd, welks dageraad men in *Jocelyn* heeft zien aanlichten, tot hij in *la Chûte d'un Ange* zijne volle middaghoogte bereikte. Ik zeg aanlichten en middaghoogte, mij plaatsend op het standpunt van Lamartine's zelfverblinding; want zijne poëzie heeft bij zijne vorderingen in de wijsbegeerte, niet anders gedaan dan verliezen. Ook Hugo is allengs, van kerkelijk-geloovig, geloovig-pantheïst geworden; maar niet in den zelfden spinozistischen, modern-duitschen zin, als zijn groote tijdgenoot en medezanger. Nooit citeert hij bronnen. Ik kan dus de boeken niet noemen, waaruit hij de in zijne verzen in beeld gebragte filosofie put, of weleer geput heeft. Misschien uit de *Geschichte des Alterthums* van Max Duncker, voor een gedeelte? Of uit eene voor fransche lezers bewerkte en verkorte vertaling daarvan? Vermoedelijker uit Eichhoff, die in het Fransch schrijft; en bijna zeker, durf ik zeggen, uit Eichhoff's *Indische Heldendichten*. Niet-alleen toch heeft Hugo's godsdienstig pantheïsme een boeddhistischen bijsmaak; maar wanneer ik bedenk, met welke soort van romans hij als aankomend jongeling in de letterkundige wereld is opgetreden, dan vraag ik, of er niet reeds vele jaren vóór hij een indisch pantheïst werd, eene indische verbeelding in hem spookte? Of dat gedrochtelijke in de fantasie, waarin hij van zijne jeugd af

onwillekeurig behagen heeft gevonden, niet op aangeboren indische, inzonderheid brahmaansche sympathien wijst? Om van sommige détails in *Notre Dame de Paris* niet te spreken (de spinnekop Quasimodo, onder het luiden overspringend van de eene monsterklok op de andere), scheppingen als *Bug-Jargal* en *Han van IJsland* gelijken sprekend brahmaansche afgodsbeelden; en die romans hebben in 1823 en 1825 het licht gezien. Triboulet, uit het drama *le Roi s'amuse*, is een tweelingbroeder van Quasimodo. *Le beau c'est le laid:* die paradoxale leuze zelve, onder wier aanheffen de jonge romantische school in Frankrijk zich omstreeks 1830 van het tooneel en de litteratuur meester maakte, kan tot verklaring van menig bastaard-voortbrengsel der indische beeldhouwkunst dienen. Het moet treffen, dat Théophile Gautier, Victor Hugo's groote bewonderaar en apostel, eene onverholen neiging voor indische denkbeelden en indische poëzie koesterde.

Zeker mag op niets van dit alles te veel nadruk worden gelegd. Maar het geeft toch regt, de denk- en dichtvormen, welke bij toeneming het eigenaardige in Victor Hugo zijn gaan uitmaken, deels in verband te brengen met zijn natuurlijken aanleg, deels met de nieuwe wereld van bespiegelen en gevoelen, welke in onzen tijd voor Europa door de indische taalstudie geopend is.

Mijne aankondiging heeft geen ander doel, dan belangstellenden enkele rustpunten aan te wijzen op den langen weg, dien Victor Hugo, de eeuwen door, zijne lezers laat afleggen. Elk gedicht is een randschrift, en elk randschrift omvat een tijdvak. Somtijds wordt de chronologische orde van het geheel voor eene poos verbroken. Somtijds gaat een onderdeel, met zijne eigen chronologie, een kleineren cirkel in den grooteren vormen. Meestal echter volgt onze gedachte onder het lezen, in statige kronkelingen, den breeden geleidelijken stroom der wereldgeschiedenis, aanvangend bij de schepping der aarde en voortrollend tot het huidig oogenblik.

Eerst een gedicht tot verheerlijking der aarde zelve. Dan de indische legende van Vâyou, Agni, en Indra, met den stroohalm. Daarna de fabelachtige grieksche vóórtijd: strijd tusschen reuzen en goden.

Met de moabitische inskriptie van Mesa komen wij voor het eerst op historischen bodem te staan. Daarop volgt, met groote sprongen, de worsteling tusschen Grieken en Perzen, en hoort men, in de aanbiedingen van Attila, koning der Hunnen, den naderenden val van Rome dóórklinken.

In het middeneeuwsch tijdvak beslaat Spanje eene voorname plaats, en is een hoofdpersoon de Cid. Frankrijk vertoont het bondgenootschap tusschen de kroon en het altaar. Men ziet er, naar het voorbeeld der staken in de velden, waardoor den vogels schrik wordt aangejaagd, tot schrik der menschen de Galg verrijzen. Het oude duitsche keizerrijk herleeft in een woest ruiterlied:

Sonnez, clairons,
Sonnez, cymbales!.
Sonnez, rixdales,
Sonnez, doublons!

De geschiedenis van graaf Félibien verplaatst te midden der italiaansche burger-oorlogen. Een tusschenspel brengt in herinnering, — afschaduwing van het zedelijk overwigt der geestelijkheid, — dat de onderdrukte volken, in hun woeden tegen de onderdrukkende vorsten, onder Hooger toezigt staan. Twee ridderlijke typen houden, tegenover de alles tot zich trekkende magt van pausen, keizers, koningen, de eer van den onafhankelijken adel op: in Spanje de gebannen Cid, in Duitschland Welf, de slotvoogd van Osbor. Een onwaardig ridder is de schotsche lord Tiphaine, wiens helm met een arend versierd is, en wiens misdaden dien koperen vogel een levend dier doen worden, dat, tot straf voor zijne ongeregtigheden, hem de oogen uitpikt en de lever vanéén rijt.

Weder een intermezzo: van de wapenfeiten der middeneeuwen wordt teruggegaan naar de bouwwerken der oudheid. De tempel van Efeze, de tuinen van Babylon, het Mausoleum, de olympische Jupiter, de vuurtoren van Alexandrie, de pyramiden van Cheops, roemen beurtelings op hunne onvergankelijkheid. Doch naauwlijks hebben zij uitgesproken, of de grafworm neemt het woord en spot met hunne grootspraak:

L'univers magnifique et lugubre a deux cîmes,
O vivants, à ses deux extrémités sublimes,
Qui sont aurore et nuit.
La création triste, aux entrailles profondes,
Porte deux Tout-puissants: le Dieu qui fait les mondes
Le ver qui les détruit.

De dichter treedt tusschenbeide; bestraft op zijne beurt den roemenden worm, en herinnert dat er één ding is, — de menschelijke ziel, — waartegen de worm niets vermag, zoomin om haar te verkrachten of te bezoedelen, als om haar te vernietigen. Niet dat de zielen niet somtijds zwaar beproefd worden; vooral de dichterlijke. Er zijn in de natuur booze krachten, die de rivieren en de dichters, — Niagara's der geestenwereld, — ten ondergang zoeken te brengen. Maar te vergeefs. Over den val van den Niagara, gelijk over den val van den Rijn, spant de dichterlijke regenboog zijne zeven kleuren.

Doch weder terug naar de geschiedenis; naar den middeneeuwschen overgangs-tijd, naar de Pyreneeën. Dáár leeft in Gaïffer-Jorge, koning van Aquitanie; in Masferrer, den laatsten der baronnen, een geslacht, waarover de schim van den Cid zou blozen, indien het aan den avond der 16de eeuw niet Don Jayme had voortgebragt: den idealen ridder, den idealen zoon, den idealen vader, in één persoon. In die orde van gevoelens, dat voorziet men, zal de nieuwere tijd voor den ouderen moeten onderdoen. Geeft de vader voortaan, gekwetst in zijne opvatting van deugd en van eer, — die welligt in vooroordeelen wortelt, — den zoon een slag in het aangezigt, dan zal de zoon zich terugtrekken. Hij zal zijn vader met koelheid bejegenen. Hij zal niet langer de leer toegedaan zijn:

Le rève du héros
C'est d'être grand partout et petit chez son père;

zal niet meer begrijpen wat het zegt:

La beauté de l'enfance est de ne pas finir;

zal hebben opgehouden, in het gevoelen te deelen:

L'Océan superbe reste entier
Quel que soit l'ouragan que les gouffres lui jettent,
Et les sérénités éternelles n'admettent
Ni d'affront paternel, ni d'outrage divin.

Werkelijk is er een *changement d'horizon* in aantogt. Naarmate de tijd voortsnelt, dalen de eeuwen in sommige opzigten. Maar in andere opzigten rijzen zij. De piëteit neemt af; de wetenschap toe. Het bijgeloof wordt minder. Wie zou, indien het niet geboekt stond, thans gelooven, dat het bepalen van den loop eener komeet, nog in 1759 voor eene daad van menschelijken overmoed werd uitgekreten?

Een ander *changement d'horizon* is, dat de dichter eensklaps eene breede parenthesis opent, en in een twintigtal korte idyllen de geschiedenis van het minnelied doorloopt, van Orfeus tot André Chénier. De bedenking, dat een oud man zulk eene stof behoorde te mijden, wordt afgesneden door de bekentenis: *zijn* minnelied, de idylle van den grijsaard en grootvader, is het stamelen van een éénjarig kleinkind!

Daar staan wij op de grens, die heden van gisteren scheidt. Wat leert het verleden? Wat voorspelt de toekomst? De mensch wil genieten, maar zijn lot doemt hem tot lijden, tot ontberen; en hij heeft verleerd te berusten. Hij heeft zich zelf tot middenpunt van het heelal gemaakt. Hoogmoed verteert hem. Of wel, hij aanbidt verachtelijke godheden, die zelven lagchen om zijne domheid, en den draak steken met de ezelsooren, welke hij de torens van zijne kathedralen noemt. De toekomst behoort aan eene andere, betere godsdienst: de verbroedering der menschen op aarde, de verbroedering der sterren aan den trans.

Maar het is er ver af, dat men op die wijze tot eene blijmoedige levensbeschouwing geraakt. Het laatste woord der schepping is: *Abîme.* Wanneer de onderdeelen van het heelal zich op hunne duurzaamheid, op de in hen wonende levenskracht laten voorstaan, elk afzonderlijk, dan komt het oneindige, het alles omvattende, en zegt: *L'être multiple vit dans mon unité sombre.* En God zegt er overheen: *Je n'aurais qu'à souffler, et tout serait de l'ombre.*

Die God is er; maar men kan hem niet vinden. Wat het geloof ook stelle, hoe de exakte wetenschap en de taalstudie

zich inspannen, met welke hersenschimmen de wijsgeerige bespiegeling zich paaije, de mensch kan het wereldraadsel niet oplossen (II, 365):

Si tu vas devant toi pour aller devant toi,
C'est bien; l'homme se meut, et voilà son emploi;
C'est en errant ainsi, c'est en jetant la sonde,
Qu' Euler trouve une loi, que Colomb trouve un monde.
Mais, rêvant l'absolu, si c'est Dieu que tu veux
Prendre comme on prendrait un fuyard aux cheveux,
Si tu prétends aller jusqu'à la fin des choses,
Et là, debout devant cette cause des causes,
Uranus des païens, Sabaoth des chrétiens,
Dire: — Réalité terrible, je te tiens! —
Tu perds ta peine.

»Verloren moeite!" Die uitkomst der spekulatieve filosofie van een vroegeren tijd, is ook het resultaat der historische en der positieve wetenschappen van den lateren en den allerlaatsten:

Ajuste, ô fils quelconque d'Eve,
N'importe quel calcul à n'importe quel rêve,
Ajoute à l'hypothèse une lunette, et mets
Des chiffres l'un sur l'autre à couvrir les sommets
De l'Athos, du Mont-Blanc farouche, du Vésuve,
Monte sur le cratère ou plonge dans la cuve,
Fouille, creuse, escalade, envole-toi, descends,
Fais faire par Gambey des verres grossissants,
Guette, plane avec l'aigle ou rampe avec le crabe,
Crois tout, doute de tout, apprends l'hébreu, l'arabe,
Le chinois, sois indou, grec, bouddhiste, arien,
Va, tu ne saisiras l'extrémité de rien.
Poursuivre le réel, c'est chercher l'introuvable.

Ook met de godsdiensten komt men niet verder:

Quelque mépris qu' Orphée inspire à Chrysostome,
Quel que soit le dédain du koran pour le psaume,
Et quoi que Jéhova tente après Jupiter,
Quoi que fasse Jean Huss accouchant de Luther,
Quoi qu' affirme l'autel, quoi que chante le prêtre,
Jamais le dernier mot, le grand mot, ne peut être
Dit, dans cette ombre énorme où le ciel se défend,
Par la religion, toujours en mal d'enfant.

De mensch is gevangen in een cirkel, dien hij niet verbreken kan: den cirkel van het heelal, dat nu wereld, dan God heet. Er heerscht eeuwige duisternis om hem henen. Hij brengt zijn leven door, met te midden der algemeene onzekerheid naar een vast punt te zoeken:

Pas de sortie et pas d'entrée, aucune porte;
On est là. — C'est pourquoi le chercheur triste avorte;
C'est pourquoi ce songeur épars, le genre humain,
Entend à chaque instant vagir de nouveaux cultes;
C'est pourquoi l'homme, en proie à tant de noirs tumultes,
Rêve, et tâte l'espace, et veut un point d'appui,
Ayant peur de la nuit tragique autour de lui.

Wat er voor den mensch, te midden van dat zoeken en tasten, te doen overblijft, hangt af van de omstandigheden, waarin ieder geplaatst is. De dichter Hugo schetst ons alleen *zijne* taak, en noemt in de laatste afdeeling van zijn werk eenige voorbeelden. De dichter heeft wufte en onwaardige vermaken te vlieden, en in de eenzaamheid zich aan ernstige overdenkingen te wijden (slotregels van *A l'homme*). Voorts moet hij strijd voeren tegen alles en allen, wat de menschen kan versterken in het bijgeloof (*Les enterrements civils*, *L'élégie des fléaux*). Hij protesteert tegen het vergoden van deugnieten of van onbeduidendheden (*La colère du bronze*), deelt in den rouw van zijn vaderland (*Après les fourches caudines*), of vermeidt zich in roemrijke vaderlandsche herinneringen (*Le cimetière d'Eylau*). Bovenal, hij zoekt om zich heen naar blijken van gemoed en blijken van onschuld, die hem bemoedigen, troosten, verzoenen kunnen. De eenen vindt hij in de kinderwereld (*L'idylle du vieillard*, *Petit Paul*, *Question sociale*), de anderen in sommige schoone trekken uit het leven der volwassenenen (*Jean Chouan*, *Guerre civile*).

Ziedaar een overzigt der nieuwe serie van de *Legende der eeuwen*. Hadden wij, bij het beoordeelen van dit boek, ons op het standpunt van eene der staatkundige partijen in Frankrijk te plaatsen, wij zouden verschillende aanmerkingen moeten maken. Evenzoo, indien het onze roeping was, in

naam van geschiedenis, wetenschap, godsdienst, of wijsbegeerte, op te komen voor bepaalde feiten of bepaalde meeningen. Doch van al die zorgen zijn wij ontslagen. Daar wij geen Franschen zijn, laat het ons ook onverschillig, of Hugo, wiens heerschappij over het Fransch niet geloochend kan worden, al dan niet hier en ginds zijne moedertaal geweld aandoet. Het schoone erkennend, vragen wij alleen naar het eigenaardige, en trachten tot eene voorstelling te geraken van den man en den mensch, aan wiens gemoed deze poëzie ontstroomd is.

De vreemdeling vindt in de verzen van Victor Hugo vooral de gemaaktheid berispelijk, die, door het bezigen van wetenschappelijke uitdrukkingen, van eigennamen zonder tal, tot aanduiding van gebeurtenissen of rigtingen, zichzelven een voorkomen van geleerdheid geeft. Ons schijnt die quasi-diepzinnigheid, die ten toon gedragen belezenheid toe, in te druischen tegen het wezen der fransche letterkunde, welke zich steeds door helderheid en eenvoudigheid heeft onderscheiden. Het is hetzelfde gebrek, dat ons ook in Hugo's romans der laatste jaren, en doorgaans in zijne staatkundige vertoogen hindert. Terwijl ik dit schrijf, deelen de dagbladen uittreksels eener redevoering mede, door hem in eene meeting ten behoeve der noodlijdende Lyonsche zijdewevers gehouden. De stad Lyon verheerlijkend, zeide hij bij die gelegenheid: »Lyon est le point d'intersection »de ce qui a été jadis Rome et de ce qui est aujourdhui la »France." Nog raadselachtiger was hetgeen hij eenige maanden vroeger, naar aanleiding der turksche gruwelen in Bulgarije schreef: »L'avenir est un dieu entraîné par des tigres." Van soortgelijke orakelspreuken vloeijen de verzen zijner tweede periode bij toeneming over. Te vergeefs raadpleegt de lezer woordenboeken en encyklopedien. De bedoeling van den dichter blijft duister.

Slechts een andere vorm dier affektatie is het karakter of de rol, waarin hij somtijds zijn eigen dichterlijken persoon laat optreden. Het leven zijnde wat het volgens hem is, — eene tragische duisternis, waarin de hulpelooze mensch verschrikt rondtast, — beschrijft hij zichzelven aldus (II, 370):

C'est parce que je roule en moi ces choses sombres,
C'est parce que je vois l'aube dans les décombres,

Sur les trônes le mal, sur les autels la nuit,
C'est parce que, sondant ce qui s'évanouit,
Bravant tout ce qui règne, aimant tout ce qui souffre,
J'interroge l'abîme, *étant moi-même gouffre;*
C'est parce que je suis, parfois, *mage inclément*,
Sachant que la clarté trompe et que le bruit ment,
Tenté de reprocher aux cieux visionnaires
Leur crachement d'éclairs et leur toux de tonnerres;
C'est parce que mon cœur, qui cherche son chemin,
N'accepte le divin qu'antant qu'il est humain;
C'est à cause de tous *ces songes formidables*
Que je m'en vais, *sinistre*, aux lieux inabordables,
Au bord des mers, au haut des monts, au fond des bois.
Là, j'entends mieux crier l'âme humaine aux abois;
Là je suis pénétré plus avant par l'idée
Terrible, et cependant de rayons inondée.
Méditer, c'est *le grand devoir mystérieux;*
Les rêves dans nos cœurs s'ouvrent comme des yeux;
Je rêve et je médite; et c'est pourquoi j'habite,
Comme celui qui guette une lueur subite,
Le désert, et non pas les villes; c'est pourquoi,
Sauvage serviteur du droit contre la loi,
Laissant derrière moi les molles cités pleines
De femmes et de fleurs qui mêlent leurs haleines,
Et les palais remplis de rires, de festins,
De danses, de plaisirs, de feux jamais éteints,
Je fuis, et je préfère à toute cette fête
La rive du torrent farouche, où *le prophète*
Vient boire dans le creux de sa main en été
Pendant que le lion boit de l'autre côté.

Die drinkende leeuw aan het slot voltooit, teekenachtig woest, de woeste grootheid van het geheele tafereel. Maar de indruk wordt bedorven door het opgeschroefde der stemming, welke de dichter daarbij zich zelven toeschrijft. Hij is *gouffre*, hij is *sinistre*, hij heeft *des songes formidables*, hij vervult *le grand devoir mystérieux*, hij is *mage*, hij is *prophète*, hij is *sauvage serviteur du droit contre la loi*. Een goed lezer kan niet verdragen, dat zelfs een auteur van den eersten rang, zelfs een onsterfelijk dichter, zich in die mate aan hem opdringe. Indien Hugo is en zich gevoelt wat hij hier zegt, waarom noemt hij zich niet eenvoudig priester, predikant, godsdienstleeraar? Om

niet verder te gaan dan Parijs: zouden niet de drie aartsbisschoppen der fransche hoofdstad, die in weinig meer dan twintig jaren, de een na den ander, als martelaren van hun geloof vielen, even hoog en even diep gevoeld hebben als hij? Zegt het minder, tegenover de wereldgeschiedenis, d'Affre of Sibour of Darboy te heeten, dan Victor Hugo?

Doch met priesterlijke voorbeelden uit de geschiedenis van het katholicisme, moet men bij hem niet aankomen. Gelijk Charles Dickens, met wiens schrijfwijze de zijne somtijds groote overeenkomst vertoont, wat het aanwenden der verbeeldingskracht betreft; gelijk Dickens de afgescheiden predikanten haatte, haat Hugo de geordende priesters. Verzen als *Montfaucon*, als *l'Elégie des fléaux*, als *les Enterrements civils*, als *Dénoncé à celui qui chassa les vendeurs*, zijn er de bewijzen van. En de oorsprong van dien wrevel grenst, bij beiden, aan het komische; wortelt bij beiden in eene soort van broodnijd.

Telkens als ik Hugo de levenlooze schepping menschelijke aandoeningen of eigenschappen hoor leenen; als hij spreekt van *le torrent farouche*, van *les cieux visionnaires*, van bliksemstralen en donderslagen, die aan een *hoestend* en *zich de keel schrapend* luchtruim doen denken, denk ik ook aan den engelschen romanschrijver, die afgevallen bladeren een juichenden rondedans laat uitvoeren om een aanbeeld, of een bestoven landschap laat liggen dommelen en soezen, als een mensch in de blakende zon. Evenzoo, wanneer Hugo tegen de priesters lostrekt. Hij en Dickens zijn beiden godsdienstleeraren op eigen hand, zelf-geordende straatpredikanten. Zij kunnen niet verdragen, dat er ambtshalve onder hunne duiven worde geschoten. De zielen, die *zij* niet redden, beschouwen zij als verkeerd gered. Bij Hugo treedt de dilettant-pastoor, tevens profeet uit liefhebberij, zoo op den voorgrond, dat zijne geheele dichterlijke roeping er in schijnt op te gaan. Doch spaar hem, bidt hij, de onderstelling, dat hij op zijne plaats zou wezen in den kansel of bij het altaar eener kathedraal! Zijne antipathie is onoverwinlijk. Liever nog gaat hij voor bedienaar van een egyptisch afgodsbeeld, voor mystagoog der eleusinische mysterien, voor een volgeling van Boeddha of een discipel van Zoroaster door.

Verwijlen wij echter niet langer dan noodig is bij deze zwakheden, en laat ons bedenken, dat wie, in Hugo-stijl gesproken, met de naaktheid van een grijzen vader spot, geen goed zoon is! Te veel schoons, te veel eigenaardigs, dwingt ons hier bewondering af.

Met reden roemt men den Prometheus van Gœthe, bij wiens fiere taal tegen de goden onze menschelijke borst van voldanen hoogmoed zwelt. Het onderwerp moest ook Hugo aantrekken. Maar de kunst was, er een nieuwen vorm voor te vinden; en hij vond dien. *Zijn* Prometheus is een anonieme reus, die, in zijne eenzaamheid gekweld door praatjes van Jupiter en Venus, deze afgevaardigden van den Olympus te woord staat met de zeggingskracht van een ouden knorrigen gigant onder de boeren. Iets zoo origineels heeft zelfs Gœthe niet bedacht (I, 27):

Un mot. Si par hasard il vous venait l'idée
Que cette herbe où je dors, de rosée inondée,
Est faite pour subir n'importe quel pied nu,
Et que ma solitude est au premier venu;
Si vous pensiez entrer dans l'ombre où je séjourne
Sans que ma grosse tête au fond des bois se tourne;
Si vous vous figuriez que je vous laisserais
Tout déranger, percer des trous dans mes forêts,
Ployer mes vieux sapins et casser mes grands chênes,
Mettre à la liberté de mes torrents des chaînes,
Chasser l'aigle et marcher sur mes petites fleurs;
Que vous pourriez venir faire les enjôleurs
Chez les nymphes des bois qui ne sont que des sottes;
Que vous pourriez le soir amener dans mes grottes
La Vénus avec qui tous vous vous mariez;
Que je n'ai pas des yeux pour voir; que vous pourriez
Vous vautrer sur mes joncs où les dragons des antres
Laissent en s'en allant la trace de leurs ventres;
Que vous pourriez salir la pauvre source en pleurs;
Que je vous laisserais, ainsi que des voleurs,
Aller, venir, rôder dans la grande nature;
Si vous imaginiez cette étrange aventure
Qu'ici je vous verrais rire, semer l'effroi,
Faire l'amour, vous mettre à votre aise chez moi,
Sans des soulèvements énormes de montagnes,
Et sans vous traiter, vous, princes, et vos compagnes,
Comme les ours qu'au fond des halliers je poursuis, —
Vous me croiriez plus bête encor que je ne suis!

Is dit niet wonderlijk fraai? Een volzin van weinig minder dan dertig versregels, waar elk woord zich op zijne plaats bevindt, waar één stroom van gedachten van het begin tot het einde krachtig doorvloeit, en al die vereenigde beelden en denkbeelden komen uitloopen op een slotregel vol karakter?

Jupiter en Venus trachten den brommenden reus tot bedaren te brengen. De laatste herinnert hem, dat het op den Olymp ordelijker toegaat dan hij zich voorstelt. De eerste vermaant tot kalmte.

JUPITER.

Calme-toi.

VÉNUS.

Nous avons dans l'Olympe des chambres,
Bonhomme.

Maar de reus laat zich niet van zijn stuk brengen:

Oui, je sais bien, parce que j'ai des membres
Vastes, et que les doigts robustes de mes pieds
Semblent sur l'affreux tronc des saules copiés;
Parce que mes talons sont tout noirs de poussière;
Parce que je suis fait de la pâte grossière
Dont est faite la terre auguste et dont sont faits
Les grands monts, ces muets et sacrés portefaix;
Vu que des plus vieux rocs j'ai passé les viellesses,
Et que je n'ai pas moi toutes vos gentillesses,
Étant une montagne à forme humaine, au fond
Du gouffre, où l'ombre avec les pierres me confond;
Vu que j'ai l'air d'un bloc, d'une tour, d'un décombre
Et que je fus taillé dans l'énormité sombre,
Je passe pour stupide. On rit de moi, vraiment,
Et l'on croit qu'on peut tout me faire impunément.
Soit. Essayez. Tâtez mon humeur endurante.
Combien de dards avait le serpent Stryx? Quarante.
Combien de pieds avait l'hydre Phluse? Trois cents.
J'ai broyé Stryx et Phluse entre mes poings puissants.
Osez donc! Ah! je sens la colère hagarde
Battre de l'aile autour de mon front. Prenez garde!
Laissez-moi dans mon trou plein d'ombre et de parfum;
Que les olympiens ne soient pas importuns;
Car il se pourrait bien qu'on vît de quelle sorte

On les chasse, et comment, pour leur fermer sa porte,
Un ténébreux s'y prend avec les radieux,
Si vous venez ici m'ennuyer, *tas de dieux!*

De voorbeelden, ook in andere orden van gedachten, zouden gemakkelijk te vermenigvuldigen zijn. Even grootsch humoristisch als de toespraken van dien gigant, is in *Là-haut* (II, 346) de zamenspraak tusschen Vesta en Venus. Majestueus klinkt het lied der bergen ter eere van den Mont-Blanc (*Désintéressement*, II. 351), met het karakteristiek slotvers:

Et nous l'insulterions si nous étions des hommes.

Niet minder fraai is de regel:

L'homme a pour les chercheurs un Caucase de haine,

te vinden in *la Comète* (II, 111), een der beste stukken uit de verzameling. Doch ik wensch ruimte te winnen, om nog eenige oogenblikken bij eene andere kompositie te verwijlen: *le Romancéro du Cid*, een voornaam sieraad van het eerste deel, gelijk de genoemden van het tweede. Hier treft niet alleen de stoute taal, maar men waant er bovendien tot op den bodem van 's dichters ziel te lezen, die, in 1830 opgetreden met *Hernani ou l'honneur castillan*, nog heden, als hij na meer dan veertig jaren en tallooze wederwaardigheden, den lof van den Cid verheft, in datzelfde kastiljaansch eergevoel zijn manlijk ideaal en zijne hoogste vergoeding schijnt te vinden.

De Cid van Hugo's *Romancéro* (I, 117) is niet de historische, dien Prof. Dozy ontdekte en aan het licht bragt. Het is de traditionele van Corneille; de uitkramer van eindelooze gaskonnaden, maar van gaskonnaden zoo hoog gevoeld en zoo flink gezegd, getuigend van zulk eene nobele fierheid, eene zoo voorname onafhankelijkheid ademend, dat de in den aanvang gewekte glimlach om uwe lippen, allengs verdwijnt:

Vous ne m'allez qu' à la hanche;
Quoique altier et hasardeux,
Vous êtes petit, roi Sanche;
Mais le Cid est grand pour deux...
Je suis le Cid calme et sombre

Qui n'achète ni ne vend,
Et je n'ai sur moi que l'ombre
De la main du Dieu vivant.

Dit gaat zoo door, veertig bladzijden aan één stuk, als een snelvuur van hooghartigheden, als een kogelregen van ridderlijke snoeverijen:

Roi, quand j'épousai ma femme,
J'eus à me plaindre de vous;
Pourtant, je n'ai rien dans l'âme.
Dieu fut grand, le ciel fut doux,
L'evêque avait sa barette,
On marchait sur des tapis;
Chimène eut sa gorgerette
Pleine de fleurs et d'épis.
J'avais un habit de moire
Sous l'acier de mon corset.
Je ne garde en ma mémoire
Que le soleil qu'il faisait.
Entrez en paix dans ma ville.
On vous parlerait pourtant
D'une façon plus civile,
Si l'on était plus content.

Dit is het onveranderlijk thema van het gedicht: de Cid en de koning, de Cid en Chimène, Chimène en de Cid. Zijn er oogenblikken, dat over Chimène gezwegen wordt, om straks op nieuw van haar te gewagen, de naam van den Cid-zelf, gestadig broeijend onweder, is geen oogenblik van de lucht.

Roi, qu'on mette, avec sa chape,
Sa mitre et son palefroi,
Dans une balance un pape
Portant sur son dos un roi;
Ils pèseront dans leur gloire
Moins que moi, Campéador,
Quand le roi serait d'ivoire,
Quand le pape serait d'or!

De koning is jaloersch en ondankbaar; maar den Cid is de wetenschap genoeg, dat de koning hem vreest:

Je te sers, et je m'en vante;
Tu me hais et tu me crains;
Et mon cheval t'épouvante,
Quand il jette au vent ses crins.

De koning is wantrouwend. Hij zou den Cid achter slot en grendel willen doen zetten. Maar de Cid gedoogt zoo iets niet:

„Le laisser libre est peu sage,
„Le Cid est mal muselé." —
Roi, c'est moi qui suis ma cage,
Et c'est moi qui suis ma clé.
C'est moi qui ferme mon antre;
Mes rocs sont mes seuls trésors,
Et c'est moi qui me dis: rentre!
Et c'est moi qui me dis: sors!
Soit que je vienne ou que j'aille,
Je tire seul mon verrou:
Ah! tu trouves que je baille
Trop librement dans mon trou!

De koning vergeet onophoudelijk, dat hij in zich zelf weinig beteekent. De Cid is zoo vrij, het hem te herinneren:

Roi, je vis dans la bataille.
Si tu veux, comparons-nous.
Pour ne point passer ta taille,
Je vais me mettre à genoux...
Roi, c'est moi qui te protège.
On craint le son de mon cor.
On croit voir dans ton cortège
Un peu de mon ombre encor...
Roi par moi; sans moi, poupée,
Le respect qu'on a pour toi,
La longueur de mon épée
En est la mesure, o roi!

De koning is niet altijd eerlijk of opregt; maar de Cid veroorlooft zich, hem ronduit te zeggen waar het op staat:

Je suis dans ma seigneurie,
Parlant haut, quoique vassal.
Après cela, je vous prie,
De ne pas le prendre mal.

Eens gebeurde het dat de koning, die niet uitblonk door eerbied voor een anders eigendom, deze zwakheid overdreef. Het gold Chimène. Maar de Cid zag hem aan, en zijn blik was niet malsch:

Roi, tu m'as pris mes villages;
Roi, tu m'as pris mes vassaux;
Tu m'as pris mes grands feuillages
Où j'écoutais les oiseaux.
Roi, tu m'as pris mon domaine,
Mon champ, de saules bordé;
Tu m'allais prendre Chimène,
Roi, mais je t'ai regardé.

De koning is een groot vriend van oorlogvoeren. De Cid óók. Maar de Cid stelt er prijs op, dat men oorlogvoere voor eene regtvaardige zaak:

La guerre, cette aventure
Sur qui plane le corbeau,
Se résout en nourriture
Pour les bêtes du tombeau.
Le chacal se désaltère
A tous ces sanglants hasards;
Et c'est pour les vers de terre
Que travaillent les césars.
Les camps sont de belles choses,
Mais l'homme loyal ne croit
Qu'à la justice des causes
Et qu'à la bonté du droit.

De koning, die geen held is, is daarentegen een spotter. Het vermaakt hem bijwijle, den ouden Cid aldus te hooren doorslaan. Echter moet hij niet meenen, dat zijn glimlach den grijsaard tot zwijgen zal brengen:

...Tu prends ces fiertés de l'âge
Pour la rouille d'un vieux clou.
Mais ton vain rire farouche,
Roi, n'est pas une raison,
Qui puisse fermer la bouche
A quelqu'un dans ma maison.

C'est pourquoi je continue,
Te saluant du drapeau,
Et te parlant tête nue
Quand tu gardes ton chapeau.

De koning is een wreedaard. Er wordt in zijne Staten, ten gevolge van zijne heffingen en zijne vonnissen, gebloed en geschreid. En dat door de besten, de dappersten. Al mag de Cid hem daarom de dienst niet opzeggen, hij mag en moet het hem verwijten:

Roi, cela fendrait des pierres
Et toucherait des voleurs,
Que de si fermes paupières
Versent de si sombres pleurs!
Sous toi l'Espagne est peu sûre
Et tremble, et finit par voir,
Roi, que ta main la mesure
Trop d'aunes de crêpe noir...
J'ai dans les forêts prochaines
Vu le travail des bourreaux,
Et la tristesse des chênes
Pliant au poids des héros...
O roi des noires sentences,
Un vol de corbeaux te suit,
Tant les chaînes des potences
Dans ton règne font de bruit!...
Tu n'es qu'un méchant, en somme:
Mais je te sers, c'est la loi;
La difformité de l'homme
N'étant pas comptée au roi.

Inderdaad, de Cid en zijne huisgenooten, levend in de bosschen en op het gebergte, zijn loyale onderdanen. Geen misdaad hun zoo vreemd, als die van land- of koningsverraad:

Il n'est pas de cœurs obliques
Voués aux vils intérêts
Dans nos vieilles républiques
De torrents et de forêts.
Le traître est pire qu'un more;
De son souffle il craint le bruit.
Il met un masque d'aurore

Sur un visage de nuit,
Rouge aujourdhui comme braise,
Noir hier comme charbon.
Roi, moi je respire à l'aise,
Et quand je parle c'est bon.
Roi, je suis un homme probe
De l'antique probité.
Chimène recoud ma robe,
Mais non pas ma loyauté.

Ten huize van zulk een gastheer heeft de koning niets te vreezen. Ridders als de Cid, oud geworden in den strijd voor hunnen vorst, kunnen vertrouwd worden. Hunne openhartigheid is een onderpand van hunne eerlijkheid:

Donc, sois tranquille, roi Sanche,
Tu n'as rien à craindre ici.
La vieille âme est toute blanche
Dans le vieux soldat noirci.
Grondant, je te sers encore.
Dieu m'a donné pour emploi,
Sire, de courber le more
Et de redresser le roi...
Loin de vos palais infâmes
Pleins de gens aux vils discours,
La fierté pousse en nos âmes
Comme l'herbe dans nos cours.
Les vieillards ont des licences,
Seigneur, et ce sont nos mœurs
De rudoyer les puissances
Dans nos mauvaises humeurs.
Le Cid est, suivant l'usage,
Droit, sévère et raisonneur.
Peut-être n'est-ce pas sage,
Mais c'est honnête, seigneur.
Pour avoir ce qu'il désire
Le flatteur baise ton pied.
Nous disons ce qu'il faut, sire,
Et nous faisons ce qui sied....
Nous avons l'absence fière
Et sommes peu courtisans,
Ayant sur nous la poussière
Des batailles et des ans.

De Cid vraagt geen geschenken: geen marmeren paleizen, geen pronkgewaden, geen schoone vrouwen of schoone steden. De soberste maaltijd is voor hem voldoende:

Qu'ai-je besoin de Tortose?
De tes tours d'Alcacébé,
Et de ta chambre mieux close
Que la chambre d'un abbé,
Et des filles de la reine,
Et des plis de brocart d'or
De ta robe souveraine
Que porte un corrégidor,
Et de tes palais de marbre?
Moi qui n'ai qu' à me pencher
Pour prendre une mûre à l'arbre
Et de l'eau dans le rocher!

Langzamerhand zuivert zich de positie van den Cid tegenover den koning en tegenover zichzelven. Beiden vertegenwoordigen een beginsel, eene ordening, eene inzetting; en het beginsel, voor hetwelk de koning opkomt, is den Cid heilig, ook ofschoon hij weet, dat de koning persoonlijk zijne hulde niet waardig is. De vorst spant in het geheim tegen den ridder zamen:

Vous consultez des sorcières
Pour que je meure bientôt;
Vous cherchez dans mes poussières
De quoi faire un échafaud;
Vous rêvez quelque équipée,
Vous dites bas au bourreau,
Que, lorsqu'un homme est épée,
Le sépulcre est le fourreau;
Votre habileté subtile
Me guette à tous les instants:
Eh bien! c'est peine inutile,
Et vous perdez votre temps:
Vos précautions sont vaines;
Pourquoi? je le dis à tous.
C'est que le sang de mes veines
N'est pas à moi, mais à vous.
Quoique vous soyez un prince

Vil, on ne peut le nier,
Le premier de la province,
De la vertu le dernier;
Quoiqu'à ta vue on se sauve,
Seigneur; quoique vous ayez
Des allures de loup fauve
Dans des chemins non frayés;
Quoiqu'on ait pour récompense
La haine de vos bandits;
Et malgré ce que je pense,
Et malgré ce que je dis,
Roi, devant vous je me courbe,
Raillé par votre bouffon;
Le loyal devant le fourbe,
L'acier devant le chiffon;
Devant vous, fuyard, s'efface
Le Cid, l'homme sans effroi.
Que voulez-vous que j'y fasse,
Puisque vous êtes le roi!

Doch zoo de koning de koning is, de Cid is de Cid, en van den Cid is de eer de leid-ster. De koning moge hem achten of versmaden, aan die ster, de eenige onuitdoofbaar blinkende aan het uitspansel, blijft de Cid getrouw. Is de koning zich bewust, dat zijne en des Cids wegen, krachtens eene meer dan menschelijke bestelling, noodzakelijk nevens elkander loopen? Wordt de koning daar liever niet aan herinnerd? Het zij zoo. De ster der eer is er niet minder voor den Cid de ster uit het Oosten om. Wanneer hij zijn einde voelt naderen, dan zal hij Chimène gelasten, aan dat licht de kaarsen te doen ontsteken, bestemd om bij zijne kist te branden:

Nos deux noms iront ensemble
Jusqu'à nos derniers neveux,
Souviens-t-en, si bon te semble,
N'y songe plus, si tu veux.
Je baisse mes yeux; j'en ôte
Tout regard audacieux;
Entrez sans peur, roi mon hôte;
Car il n'est qu'un astre aux cieux!
Cet astre de la nuit noire,
Roi, ce n'est pas le bonheur,
Ni l'amour, ni la victoire,

Ni la force; c'est l'honneur.
Et moi qui sur mon armure
Ramasse mes blancs cheveux,
Moi sur qui le soir murmure,
Moi qui vais mourir, je veux
Que, le jour où sous son voile
Chimène prendra le deuil,
On allume à cette étoile
Le cierge de mon cercueil.

Heeft Victor Hugo, moet ik vragen, ooit iets schooners geschreven dat dien *Romancéro du Cid?*

Wat er het meest in aantrekt, is dat men zich verbeeldt, het eigen hart van den dichter er in te voelen kloppen.[1] Welken koning van Spanje hij met zijnen Don Sanche bedoeld heeft, het is ons onverschillig; al zou het onze tijdgenoot, de pasverslagen Don Carlos zijn. Stelle ook wien het goeddunkt, nevens den ontaarden vorst, voor den Cid een verheerlijkten Garibaldi in de plaats: stede-dwinger, veroveraar geworden, onderdaan gebleven. Alles om het even. Weldra zal eene halve eeuw voorbij zijn gegaan, herinnerde ik, sedert Victor Hugo, zoon van een napoleontisch revolutie-generaal en van eene koningsgezinde moeder, voor het eerst de vaan omhoog hief van het kastiljaansch eergevoel, door een verblijf in Spanje reeds als kind in hem gewekt. Van royalist is hij in dien tusschentijd demokraat geworden. Maar al heeft hij van souverein gewisseld en voor eene dynastie het volk in de plaats gesteld, dat eergevoel is een hoofdtrek van zijn karakter gebleven; gelijk bij het klimmen der jaren en het veranderen van meester, de omstandigheden hem vermaand hebben, het tot geenen prijs te verloochenen. De kortzigtige tijd- en lotgenoot waant, dat wanneer een geboren graaf en pair van Frankrijk de populaire zaak gaat dienen en zichzelven tot apostel der menschheid uitroept, hij van de slavernij der vooroordeelen overgaat tot de onwaardeerbare genietingen eener onbegrensde vrijheid. Doch, zoo ie-

[1] Bladz. 323 vgg. van „Parijs en Omstreken" (Amsterdam, G. L. Funke. 1878) heb ik aangetoond, dat het metrum van dezen romancéro door Hugo gevolgd is naar een klein gedicht van Corneille.

mand, Victor Hugo heeft ondervonden, dat een man in zijne omstandigheden wel van partij veranderen kan, maar er voor het afgeworpen juk aanstonds een nieuw in ruiling komt, even zwaar als het vorige, nog zwaarder misschien. Victor Hugo zou liever sterven, dan weder als voor vijftig jaren antichambre te gaan maken in de Tuilerien. Doch denkt gij dat hij het aangenaam vindt, het thans te moeten doen bij hen, die de Tuilerien in brand staken? Petroleurs en petroleuses naar de oogen te moeten zien? Verpligt te zijn, zich de hulde te laten welgevallen van het vischmarkt-personeel, wijven en kerels, uitmakend de ongewasschen en onwelriekende omgeving der dochter van Madame Angot? Ik geloof zeker, dat hij het kruis uit volle overtuiging draagt; dat hij met een edel bijoogmerk het achter zich aansleept. Maar ik geloof tevens' dat hij God dagelijks bidt, er hem genadiglijk van te verlossen. Ik geloof, dat de dienst van koning Demos hem zwaarder valt, dan weleer de dienst van Karel X. Het is onvereenigbaar met de hoogere mechaniek der menschelijke natuur, dat een dichter als Hugo, een dichter bij de gratie Gods, hoveling van het gepeupel worde. Doet hij niettemin zijn best het te worden, iets in hem blijft protesteren tegen het geweld, dat hij aan zichzelven pleegt: een beter-ik, eene muze, een fiere Cid. En in den romancero van dien Cid wreekt zich de dichter van de vernedering, waaraan de demagoog te kwader ure zich onderwierp. Het is niet twijfelachtig, dunkt mij, dat daarin de *pointe* ligt der stoute taal, welke Hugo zijnen held in den mond legt. Nimmer zal hij ontrouw worden aan de eenmaal door hem omhelsde, zij het ook door menige euveldaad bezoedelde volkszaak. Hij gaf haar zijn naam; maar zijne eer bleef zijn eigendom. Het is alsof een andere Da Costa in hem (want er schuilt in Hugo ook eene Da Costa'sziel) met krachtige stem heeft willen uitroepen, zich losscheurend uit eene doodelijke omhelzing: Zij zullen mij niet hebben, de goden dezer eeuw!

Deze beschouwing is wel wat ernstig, om er de aankondiging mede te besluiten van een dichtbundel, waarin naast veel stouts en verhevens, ook veel geestigs en bevalligs voor-

komt. Ziehier de beschrijving der muze van Beaumarchais (II, 163); en bewere wie wil, dat de wereldsche en sensuële moraal van Figaro beter op muziek kan gezet:

Allez-vous-en aux bois, les belles paysannes!
Par-dessus les moulins, dont nous sommes les ânes,
Jetez tous vos bonnets, et mêlez à nos cœurs
Vos caprices, joyeux, charmants, tendres, moqueurs;
C'est dimanche. On entend jaser la cornemuse;
Le vent à chiffonner les fougères s'amuse;
Fête aux champs. Il s'agit de ne pas s'ennuyer.
Les oiseaux, qui n'ont point à payer de loyer,
Changent d'alcôve autant de fois que bon leur semble;
Tout frémit; ce n'est pas pour rien que le bois tremble;
Les fourches des rameaux sur les faunes cornus
Tressaillent; copions les oiseaux ingénus;
Ah! les petits pillards et comme ils font leurs orges!
Regardons s'entr'ouvrir les mouchoirs sur les gorges;
Errons, comme Daphnis et Chloé frémissants;
Nous n'aurons pas toujours le temps d'être innocents;
Soyons-le; jouissons du hêtre, du cytise,
Des mousses, du gazon; faisons cette bêtise,
L'amour, et livrons-nous naïvement à Dieu.
Puisque les prés sont verts, puisque le ciel est bleu,
Aimons. Par les grands mots l'idylle est engourdie;
N'ayons pas l'air de gens jouant la tragédie;
Disons tout ce qui peut nous passer par l'esprit;
Allons sous la charmille où l'églantier fleurit,
Dans l'ombre où sont les grands chuchotements des chênes.
Les douces libertés avec les douces chaînes,
Et beaucoup de réel dans un peu d'idéal,
Voilà ce que conseille en riant floréal.
L'enfant amour conduit ce vieux monde aux lisières;
Adorons les rosiers et même les rosières.
Oublions les sermons du pédant inhumain;
Que tout soit gaîté, joie, éclat de rire, hymen;
Et toi, viens avec moi, ma fraîche bien-aimée;
Qu'on entende chanter les nids dans la ramée,
L'alouette dans l'air, les coqs au poulailler.
Et que ton fichu seul ait de droit de bâiller.

Is het niet of men stilstaat voor eene schilderij van Watteau, van Boucher, van Fragonard? Da Costa zou dit Hugo

niet hebben nagedaan. Misschien ook niet hebben willen nadoen; wat men eerbiedigen kan, maar betreuren moet. De dichters van een klein volk zijn minder vrij, worden meer op de vingers gezien, meer met den vinger nagewezen, dan die van een groot, bij hetwelk veelzijdigheid den kunstenaar ligter als eene verdienste, niet als eene halve misdaad, of als ontrouw aan eene koterie wordt aangerekend. Gelukkig staat voor de kleinere natien de gelegenheid open, door kennismaking met de litteratuur van grootere, zich schadeloos te stellen voor het afgemetene en de dorheid van eigen beemden.

Ook Voltaire krijgt bij Hugo zijne beurt; en met die schets der voltairiaansche levens- en liefdebeschouwing (II, 157) wil ik eindigen. Onnoodig op te merken, dat niet de geheele Voltaire hier bedoeld wordt, maar slechts één facet van dien diamant, moet men zeggen, of van dat talent:

Dans la religion voir une bucolique;
Etre assez huguenot pour être catholique;
Aimer Clorinde assez pour caresser Suzon;
Suivre un peu la sagesse et beaucoup la raison,
Planter-là ses amis, mais ne pas les proscrire,
Croire aux dogmes tout juste assez pour en sourire,
Etre homme comme un diable, abbé comme Chaulieu,
Ne rien exagérer, pas même le bon Dieu,
Baiser le saint chausson qu'offre à la gent dévote
Le pape, et préférer le pied nû de Javotte.
Tels sont les vrais instincts d'un sage en bon état.
Force tentations, et jamais d'attentat;
Avoir on ne sait quoi d'aimable dans la faute;
Ressembler à ce bon petit chevreau qui saute
Joyeux, libre, et qui broute, et boit aux étangs verts,
Si content qu'il en met l'oreille de travers;
Donner son cœur au ciel si Goton vous le laisse.
Commettre des péchés pour aller à confesse,
Car les péchés sont gais, et font avec douceur
Aux frais du confessé vivre le confesseur;
Pas trop de passion, pas trop d'apostasie,
C'est le bon sens. Suivez cette route choisie
Et sûre. C'est ainsi qu'on vieillit sans effroi;
Et c'est ainsi qu'on a de l'esprit, fût-on roi,
Et qu'on est Henri Quatre, et qu'on a ses entrées
A la grand'messe, et chez Gabrielle d'Estrées.

Hoe gemakkelijk zou het vallen, met deze aan *le Groupe des Idylles* ontleende verzen als wapen, — en al hetgeen verder van dien aard in de nieuwe reeks *Legende der eeuwen* voorkomt, — Victor Hugo in zijn aangenomen karakter als *mage inclément*, als beminnaar van *la rive du torrent farouche*, als volbrenger van *le grand devoir mystérieux*, als *sauvage serviteur du droit contre la loi*, te treffen! Hem met het pistool op de borst tot bekentenis van die gemaaktheid te brengen, welke gij en ik vaak in hem te misprijzen vonden! Tot hem te zeggen: Ei, monsieur Sinistre, uwe *songes formidables* schijnen bijwijle van eene luchtige soort te wezen; en waar gij, monsieur Gouffre, de jonge boerinnetjes tusschen de plooijen van den gapenden halsdoek gluurt, daar moet het *j'interroge l'abîme* zijne aangename zijde hebben!

Doch wij willen het aan de pastoors overlaten, hem daarmede te plagen. Hen beleedigt hij in vers aan vers. Zij zijn in hun regt, wanneer zij, meenende hem op ongelijkheid aan zich zelven te betrappen, daarvan gebruik maken om ook hem aan zijne feilbaarheid te herinneren. Ons bekoorde hij, en wij danken aan zijne inconsequentie eene bekoring te meer. Zelfs de verontschuldiging, dat zijne minnedichten maar objektief zijn, zelfs dat sofisme behooren wij, gesteld dat hij het aanvoerde, hem kwijt te schelden. Objektief of subjektief, de bevalligheid heeft een eigen regt van bestaan, ook al is zij geen poëzie van de hoogste orde. Zij kan diensten bewijzen. Aan Hugo bewijst zij er eene kapitale. Het ziekelijke in hem, het onnatuurlijke en bovennatuurlijke, drijft zij op de vlugt. Uit zijne eigenwillige hemelen brengt zij hem naar de aarde terug, die God voor ons allen gemaakt heeft, en die wij, zullen wij menschen worden en menschen blijven, moeten leeren nemen gelijk zij is. Eene deugd, die niet zonder in zwijm te vallen de ligtzinnigheid van Voltaire of de polissonnerie van Beaumarchais kan hooren beschrijven, is niet veel zaaks. Een dichter, wiens instrument maar één snaar telt, is, al zou hij aan die eenzijdigheid het voorregt danken, onder de apostelen en profeten gerangschikt te worden, een onvolledig dichter. Uit dat algemeener en hooger gezigtspunt is *le Groupe des Idylles* niet alleen een gezond, maar ook een

heuchelijk en leerzaam verschijnsel. De mensch is dier noch engel, heeft Pascal gezegd; en wie voor engel wil spelen, heeft hij er bijgevoegd, speelt ligt voor dier. Waarom zouden wij ons op die wijze belagchelijk maken? Waarom vergeten, dat het leven, heden een gemeen, morgen een verheven, somtijds ook een vrolijk ding is?

1877.

„ALCESTIS".

Alcestis. In two volumes. London, Smith Elder & Co., 1873.

Zonder naam van schrijver of schrijfster, zijn onlangs in Engeland twee kleine romans verschenen, die door de schoonheid van twee vrouwenkarakters, het eene half historisch, het andere vrije vinding, zich gunstig onderscheiden van den hedendaagschen engelschen roman in het algemeen. Ik bedoel *Margaretha More's Dagboek*, waarvan Dr. van Vloten eene hollandsche vertaling gaf, en *Alcestis*. Beiden paren aan verhevenheid van gedachte, buitengewone letterkundige verdienste.

De aanhef van *Alcestis* gelijkt zoo sprekend op het eerste hoofdstuk van *Consuelo*, dat men er aanstonds door getroffen wordt. Wil misschien dáárom de engelsche auteur onbekend blijven? Heeft hij op een thema van George Sand alleen uit tijdverdrijf eene eigen vertelling geborduurd? Wenscht hij de lauweren, die men hem onwetend toewierp, ter beschikking te laten van haar, wie hij de hoofdgedachte zijner novelle dankte? Ik weet alleen, dat hij de wijdloopigheid van George Sand niet slechts vermijdt, maar voor den zich in allerlei uitweidingen verliezenden roman der fransche schrijfster, die

het gebied der fantasie al spoedig voor dat der beschavingsgeschiedenis verlaat, een zuiver kunstwerk in de plaats stelt, en van het begin tot het einde dichter blijft.[1]

Consuelo en *Alcestis* zijn beiden zoogenaamde muzikale romans, spelend in de tweede helft der 18de eeuw. In beiden is een geboren meisje uit het volk, tevens een geboren muzikaal genie, de hoofdpersoon. Elisabeth Vaara en Consuelo missen om strijd, in hare jonge jaren, vrouwelijke schoonheid, en veroveren dat voorregt eerst, naarmate haar talent zich met den leeftijd ontwikkelt. De maëstro Hassen, een leerling en mededinger van den maëstro Porpora, is voor Elisabeth, wat Porpora zelf voor Consuelo geweest is. Josquin Dorioz, ofschoon zwak van karakter, is een gentleman, vergeleken bij George Sand's avonturier Anzoleto; maar de soort van smart, die Anzoleto Consuelo aandoet, heeft groote overeenkomst met hetgeen Elizabeth Vaara van Josquin te lijden heeft. Corilla, die Anzoleto ontrouw maakte, was eene courtisane uit de groote wereld: de jonge dame daarentegen, die met Josquin koketteert, is een meisje uit de groote wereld en van hooge geboorte. Doch voor Elisabeth, de verlatene, kwam dit op hetzelfde neder. Zelfs moest hare droefheid somberder zijn dan de droefheid van Consuelo, omdat Josquin een waardiger minnaar was, en de jonge dame in kwestie eene minder onwaardige mede-minnares.

Nieuw is, in *Alcestis*, het doorvlechten van den muzikalen roman met de herinneringen van een der schoonste vrouwenkarakters van het grieksch tooneel. Nieuw, dat optreden van den komponist der 18de eeuw, die aan hetzelfde grieksche drama den tekst eener beroemde opera ontleende. Nieuw en bewonderenswaardig de vinding, die Josquin tot een voorlooper maakt van Glück, en in Josquin's edelaardige verloofde de tragische heldin van Euripides doet herleven.

Of is herleven het woord niet? In 1871 verscheen te Londen *Balaustion's Adventure*, waarin Robert Browning over Euripides handelt; hij zijnen landgenooten eene vertaling der *Alcestis* aanbiedt, vergezeld van eene proeve van modernisering,

---

1 Zie mijne studie over George Sand. Amsterdam, G. L. Funke, 1877.

en hen tegelijk opmerkzaam maakt op een voornaam punt van verschil, tusschen de eigenlijke antieke heldin, en latere opvattingen van dat karakter. Zeer waarschijnlijk heeft de auteur, die George Sand las, ook Robert Browning gelezen. Welke toch is de inhoud van het drama van Euripides?

Admetus, koning van Thessalie, ziet zich gedoemd jong te sterven. Doch op de voorbede van Apollo, die als boetedoenend schaapherder in Admetus' huishouding verkeerd heeft, wordt dezen de gunst verleend, dat, zoo een ander bereid is in zijne plaats het leven te laten, het noodlot ten aanzien van hemzelven niet voltrokken behoeft te worden.

Alcestis, gade van Admetus, stelt zich onmiddellijk beschikbaar, en, na een onbepaald uitstel, gedurende hetwelk de daad harer plaatsvervanging ter kennis van het geheele volk en van al de leden der koninklijke familie gebragt wordt, moet zij hare gelofte gestand doen. Zij sterft, en zal met groote plegtigheid begraven worden.

Intusschen komt, op een zijner zwerftogten toevallig in Thessalie, Herakles zich aan de deur van het paleis aanmelden. Hij wordt de toebereidselen der ter aardebestelling gewaar, en wil uit bescheidenheid zich verwijderen. Doch Admetus, zorgvuldig de mededeeling vermijdend dat de persoon, welke zoo even den adem heeft uitgeblazen, de koningin is, doet de gastvertrekken ontsluiten, dringt den halfgod minzaam tot blijven, en gelast zijne dienaren, de voorschriften der herbergzaamheid met de meeste stiptheid ten aanzien van den vreemdeling in acht te nemen.

Als echter Herakles, van de vermoeijenissen der reis bekomen, zich met spijs en drank verkwikt heeft, duurt het niet lang, of hij verneemt, welke slag den koning heeft getroffen; — hetgeen in zijne schatting zulk eene hooge beteekenis geeft aan de hem te beurt gevallen ontvangst, dat hij aanbiedt, zich op staanden voet te gaan meten met den Dood, en te beproeven, of hij den wreeden en magtigen roover welligt zijne prooi ontrukken kan.

De held blijft overwinnaar in den strijd, en schenkt, uit erkentelijkheid voor het hoog gevoel van vereering, hetwelk zelfs ten toppunt van eigen smart niet gedoogde, een vreem-

deling af te wijzen, Admetus zijne van de banden des verderfs bevrijde gemalin terug.

Alcestis, naar men ziet, is in het treurspel van Euripides niet de eigenlijke of de eenige hoofdpersoon. De dichter gevoelt hare grootheid; zijne schildering van haar offer is de verhevenheid zelve. Doch eensklaps breekt hij af, en laat haar in het leven terugkeeren door een greep uit de mythologie, welke aan de moraal der tragedie eene geheel andere, meer alledaagsche wending geeft. Hij stelt het vraagstuk, maar lost het niet op. Zijne Alcestis is alleen een wonder van zielegrootheid. Zij beseft de bitterheid van den dood; maar dieper nog gevoelt zij de bitterheid der vernedering, dat de onedele Admetus, die haar zijn grootsten schat noemt, ten haren koste licht en leven koopt.

Voor die Alcestis der oudheid heeft de fantasie van later tijd eene aanmerkelijk verschillende type in de plaats gesteld. Uit de grootmoedige, maar teleurgestelde lijderes van den griekschen dichter, wier stille verbittering hartstogtelijkheid uitsluit, is onder onze handen eene liefhebbende gade gegroeid, één vereering van den in alles, meent zij, haar overtreffenden echtgenoot. Onze romantiek heeft met het klassiek karakter geen weg geweten. Van dit laatste is voor ons, met den naam van Alcestis, maar één trek onsterfelijk gebleven: de adel der vrouw, die, uit liefde voor den man wien zij haar hart heeft geschonken, met den heldenmoed der onderwerping zich zelve ten offer brengt.

Zulk eene heldin is Elisabeth Vaara. Hare koelheid *zweemt* naar het antieke. Dit doet ook het ongemeene, het ongenaakbare, de stille majesteit van haar wezen. Maar de grondstof van haar gemoed is teederheid. Zij gelijkt een grieksch standbeeld, door welks marmer men een zachten rozengloed ziet schemeren.

In overeenstemming daarmede is de toon van den geheelen roman. Er is humor in, maar zonder uitgelatenheid. De wereld zwaait er den scepter, maar de zinlijkheid blijft bedekt met het vernis eener konventionele beschaving. Aan hartstogt geen gebrek; maar het zijn hartstogten, boven wier diepe gronden stille wateren drijven. Eindelijk: er heerscht pathos in

dit treurspel; maar een pathos zoo sober en getemperd, als alleen de kunst in staat is, voor het snikken der natuur in de plaats te stellen.

En gelijk de goede geniussen in het boek, zoo de kwade. De graaf von Plauen blijft mensch, al schuilt er in hem een wreedaard. Cécile von Lichtenberg is zulk eene bevallige kokette, dat men moeite heeft, aan hare trouweloosheid te gelooven.

En wat zal ik van de inkleeding zeggen? Van die fijne trekken, waardoor men telkens herinnerd wordt aan de zeden en gebruiken van den tijd? aan het leven dier dagen in de groote steden van Duitschland? Ook in het aanbrengen van dit historisch kostuum is de auteur getrouw gebleven aan de beste voorschriften. Niet te weinig: want de illusie, dat wij met eene ware geschiedenis te doen hebben, mag niet verbroken worden. Maar ook vooral niet te veel, omdat anders het menschelijke van alle eeuwen in dat van één eeuw zou ondergaan.

En dit laatste mogt tot geenen prijs. Wat de lotgevallen van Josquin Dorioz en Elisabeth Vaara zoo aantrekkelijk maakt, is dat wij er telkens iets in terugvinden van hetgeen alle andere menschenkinderen met dit tweetal gemeen hebben, en dat uit die overeenstemming van ontmoetingen en scheidingen, van genieten en ontberen, van idealen en teleurstellingen, van blijspel- en treurspel-aandoeningen, zich de indruk vormt, als ware het getal onzer geliefde betrekkingen met een broeder en eene zuster vermeerderd.

Het is eene vreemde gewaarwording, den naam niet te kunnen noemen van hem of van haar, aan wie het publiek deze bekoorlijke schepping dankt. Niet zoo vreemd evenwel, dat ons genoegen er door vergald wordt. Intusschen smaakt de auteur het voorregt, buiten het bereik van de pijlen der openbare afgunst te blijven, en in het verborgen te kunnen woekeren met welwillende oordeelvellingen.[1]

1874.

---

[1] Eene vertaling van *Alcestis*, door mij bezorgd, is verschenen bij Ernst en Co. te Batavia en W. C. de Graaff te Haarlem.

LOUISE VON FRANÇOIS.

Louise von François. Die letzte Reckenburgerin. Berlin 1873. Dritte Auflage.

Voor het uitwendige en wat de zamenstelling betreft, is dit verhaal der pruissische generaalsdochter Louise van François, in elkander gezet als een voorvaderlijk kasteel, aan welks éénen vleugel, tusschen een grooter brokstuk uit langvervlogen dagen en een veel kleiner, eene moderne logeerkamer is ingevoegd, terwijl, vóór aan den weg, eene ietwat minder moderne portiersloge en tuinmanswoning zijn aangebragt. Een proloog uit de jaren 1817—1823. Daarna eene autobiografie, die tot 1770 terug- en tot 1830 of daaromtrent voorwaarts gaat. Dan een tusschenzin, die het jaar 1870 tot dagteekening zou kunnen voeren. Eindelijk nogmaals een hoofdstuk eigen levensbeschrijving, dat vóór 1840 afloopt. Trap op, trap af; deur uit, deur in.

Doch men heeft met eene schrijfster van wezenlijk dichterlijk talent te doen, voor welke dergelijke onevenredigheden, in plaats van hinderpalen, even zoo vele hulpmiddelen zijn. Dat prijsgeven der regelmatigheid is eene hulde aan het hoogere. In plaats van haar onderwerp als eene melkkoe te beschouwen, schijnt dit duitsch soldatenkind niets zoo zeer als de langwijligheid en de gemeenplaats te schuwen.

Geen van hare hoofdpersonen is een engel of eene karikatuur. Maar aan allen is iets ongemeens, allen hebben eene fysionomie, die tevens de fysionomie van den stijl is: kort zonder stroefheid, zinrijk zonder duisternis of gezochtheid, beeldrijk zonder overlading of manier. Stond het niet vast, dat één zwaluw nog geen zomer maakt, men zou zeggen: alleen George Sand en George Eliot kunnen zóó schrijven.

Gustav Freytag heeft den titel van dezen roman *hünenhaft* genoemd, in den zin van ouderwetsch en zwaarmoedig. Dat is hij dan ook. Zoo het boek »Hardine" heette, naar den doopnaam der heldin, zou de hoofdinhoud er weinig minder juist om aangeduid zijn. Freule Hardine is de type der ongehuwde vrouw, wier leven, onafhankelijk van haren wil, het leven van een landedelman is geworden, maar die aan geen enkele aandoening van het vrouwelijk gemoed vreemd is gebleven: een eenvoudig, natuurlijk, maar tegelijk aristokratisch karakter, door tegenspoed gelouterd en gevormd, in voorspoed zich zelf gelijkblijvend, door geen gunst of ongunst van menschen uit zijne voegen te brengen, telkens geneigd de inspraak van het verstand te volgen, voor elk toegeven aan het gevoel zwaar gestraft, en toch, ten einde toe, aan de regten van het gevoel alles ten offer brengend. Inderdaad, deze laatste Vrouwe van Reckenburg is een edel beeld, waardig in het nationaal bewustzijn te worden opgenomen, gelijk de ingrediënten, waarmede het is zamengesteld, aan dat bewustzijn werden ontleend.

Het schrijven van een degelijken en dichterlijken roman wordt met zulke voorbeelden voor oogen eene zoo zware taak, dat een uitstekend romanschrijver te zijn, allengs niet minder gaven eischt, dan in een voortreffelijk veldheer, of staatsman, of wijsgeer willen aangetroffen worden. Welsprekend ook leeren zulke voorbeelden, dat het met het talent even zoo gelegen is als met de goddelijke genade. Laat Louise von François nog zulk eene zorgvuldige opvoeding ontvangen, nog zoo dapper in de geschiedenis van haar vaderland gestudeerd, nog zoo vele bibliotheken en muzeums afgereisd hebben, — wat haar tot dichteres stempelt is niet hetgeen zij heeft aangeleerd, maar hetgeen uit haar zelve voortgekomen is. Niet eenmaal hare uit-

wendige lotgevallen behoeven op het ontluiken van haar talent van invloed te zijn geweest, al hebben zij het misschien een weinig bespoedigd of een weinig vertraagd. Wat de Ouden van den dood zeiden, dat hij met gelijken voet den drempel van koning en bedelaar overschrijdt, geldt ook van het genie. Het raakt met zijnen staf wien het wil, vrouw of man, rijk of arm, beschaafd of ruw. Al de inspanning van deugd of arbeid is niet in staat, waar die aanraking ontbroken heeft, iets nieuws voort te brengen. Ontmoedigende gedachte voor wie te veel eerzucht bezitten, om het najagen van den roem te kunnen staken, en niet genoeg heerschappij over hunne eigenliefde, om van harte in anderen te kunnen waarderen wat hun zelven ontzegd werd!

Een saksisch landstadje uit de laatste twintig jaren der vorige eeuw is het tooneel, waar de dochter van den ritmeester von Reckenburg, wiens oudadellijke naam bij eene soldij van twaalf thaler 's maands zijn eenigen rijkdom uitmaakte, tot een jong meisje opgroeit. Eénmaal in hare jonge jaren heeft zij de kans van een huwlijk, harer waardig, zich zien aanbieden. Maar de jonge prins van den bloede, voor wien eene echtverbindtenis met haar door het winnen eener vorstelijke erfenis zou zijn opgewogen, was in den bloei zijner jaren reeds gesneuveld, eer de vraag zou rijzen, of hij om harentwil van eene andere en romanesker genegenheid al dan niet afstand kon doen.

Die erfenis, — de nalatenschap der stamhouders van Hardine's geslacht, — viel haar ten deel, toen over haar hoofd reeds te vele beproevingen waren heengegaan, en zij als rentmeesteres der oude gravin te veel manswerk verrigt had, om aan de stem van haar hart, ook al had dit gesproken, het oor te leenen. Eberhardine von Reckenburg werd eene oude vrijster; maar eene die, ver van de stad en vreemd aan het hof, in de herschepping van een groot landgoed hare levenstaak had gevonden. Eerst dikwijls, daarna al zeldzamer, ofschoon telkens met toenemende kracht, wordt zij door een heldhaftig bewaard geheim aan de regten van het gemoed herinnerd. Maar ook niet meer dan herinnerd! Hare ziel kan er door geschokt, haar geweten er door verontrust, haar goede

naam er door beklad worden: verandering in hare lotgevallen of haar karakter brengt het niet. Zij neemt het met zich in het graf. Eerst na haren dood komen de opgezetenen der Reckenburg uit hare gedenkschriften te weten, welke edelmoedige opwelling over Freule Hardine's uitwendigen levensloop beslist heeft.

In geen ander gedeelte van het boek treedt de dichterlijke geest der schrijfster krachtiger aan het licht, dan waar zij het karakter van een ander meisje, Hardine's speelnoot Dorothea, Hardine's steen des aanstoots, tegelijk Hardine's liefelijk en bemind kontrast, in Hardine's lotgevallen laat grijpen. Deze geheele partij van den roman, — tevens het begin en het einde van Hardine's geheim, — is meesterlijk uitgevoerd. In Dorothea Müller, de herbergiersdochter, treedt het element der schoonheid op, en oefent zijne eeuwenheugende tooverkracht. Dorothea is maar een burgerkind. Dorothea bezit niet veel verstand en niet veel hart. Dorothea heeft al de gebreken, die den nasleep der ijdelheid vormen. Daarentegen is het genie der aanminnigheid haar aangeboren: óók eene gaaf van welke men zeggen kan, dat zij »von Gottes Gnaden" is. Dorothea steelt niet het hart van mannen alleen, maar ook van vrouwen. Zonder schuldbesef, zonder pligtgevoel, zonder zielenadel, dartelt zij het leven door, maakt ongelukkig en wordt ongelukkig, verstoot en verraadt, bedriegt en gaat onder. Maar geen oogenblik verlaat haar de schutsengel dier kinderlijke schoonheid, aan welke ook dan nog alles vergeven wordt, wanneer zij haar regt op hoogachting verbeurd heeft. Voor het schilderen en het redden van zulk een karakter reiken de fijnste toetsen naauwlijks toe. Die te hebben aangebragt, is de triomf der schrijfster.

Die letzte Reckenburgerin is een moraliserend boek, doch zoo, dat de inkleeding zelve van het verhaal, dien toon eischt en natuurlijk doet vinden. Wanneer eene zestigjarige duitsche dame, het woord tot hare aangenomen kleinkinderen rigtend, wier huwlijk zij bevorderde en wier toekomst zij verzekerde, zich keuvelend tot het opteekenen harer levensgeschiedenis zet, dan is de vermanende vorm voorgeschreven, en komt het er alleen op aan, der oude Lady zoo veel ge-

moed en humor en gezond verstand toe te kennen, dat men in de zedemeesteres overal de ontwikkelde en vrijzinnige vrouw herkent. Ook in dat opzigt is de schrijfster geslaagd, al kunnen vreemdelingen haar te dien aanzien niet zoo goed waarderen als hare eigen landgenooten. Freule Hardine zou in alle landen, in alle tijden, voor eene edele vrouw gegolden hebben. Evenwel maakt zij den indruk, slechts tot één volk te hebben kunnen behooren: dat Duitsche, onder welks vernedering in hare meisjesjaren hare ziel gebloed, voor welks afschudden van het juk des overheerschers haar vaderlandlievend hart geklopt, welks wonden zij met eigen hand verpleegd, welks ontbolstering zij, binnen de grenzen van haar domein, met ijzeren wil en taai geduld bevorderd heeft.

Toch weet ik niet, of niet mede in dat nationale, dat partikularistische en onvertaalbare van het boek, een gedeelte zijner aantrekkingskracht, ook voor den elders opgevoeden en andersdenkenden lezer schuilt. Wijn wil naar den grond smaken. Wij zouden zijne zuiverheid verdenken, zoo hij geheel en al zonder schade kon worden overgeschonken.

1873.

CHARLES-PAUL DE KOCK.

Timothée Trimm (Léo Lespès). La vie de Ch. Paul de Kock. Paris 1873.

I

De groote gebeurtenissen van 1871 hebben in Frankrijk — men kan niet zeggen over het hoofd doen zien, maar toch minder doen opmerken, dan anders het geval zou zijn geweest — het overlijden van een bijna 78jarig grijsaard, wiens naam als populair romanschrijver sedert meer dan eene halve eeuw gevestigd was en, vervult zich de voorspelling zijner vrienden, de proef van nog vele volgende halve eeuwen zegevierend doorstaan zal. Hij kon dan ook niet lang vergeten blijven. Een ander populair auteur, tot een jonger geslacht behoorend, verzamelde in den loop van 1872 zoo vele bescheiden als de tijd toeliet, en aldus verscheen in Januarij 1873 bovengenoemde levensbeschrijving.

Hoe de herinnering te vernieuwen van vijfhonderd boekdeeltjes, waarvan men het laatste misschien vijfentwintig jaren geleden ter hand nam en daarna niet weder opensloeg? Er is in dien tijd zoo veel gebeurd, zoo veel geschreven en gewreven, zoo veel nieuws voor het oudere in de plaats ge-

komen, dat van het laatste slechts schaduwen en schimmen schijnen overgebleven te zijn. Doch ziehier eene aangenaam vertelde anekdote, die ons geheugen te hulp komt!

Het geviel, verhaalt Charles Monselet, — nogmaals een schrijver van jonger dagteekening, wiens *Visite à Paul de Kock* men bij Timothée Trimm vindt aangehaald, — het geviel omstreeks 1840, in den bloeitijd der verliefde dwaasheden van het Quartier Latin. Wij woonden met ons tienen of twaalven in het zelfde huis der Rue de l'Éperon, toekomstige musici, advokaten, schilders. Alleen het toeval had ons bijeengebragt; geen overleg, geen plan tot oprigting van een genootschap. Wij dachten er niet aan, en sommigen onzer waren er lang niet knap genoeg voor.

Twee of drie dochteren Eva's, voor het uitwendige niet misdeelder dan de meesten harer zusteren, — en wie wij eene poëzie leenden, welke zij ons niet teruggaven, — schonken ons daar vaak haar levenslustig gezelschap. Eene van haar, die om hare schitterend donkere oogen, schoone haren en helderen lach, bijzonder in mijn smaak viel, is sedert de vrouw van een restaurateur geworden. Haar te hooren aankloppen aan No. 14 (helaas, ik bewoonde No. 13!) was in die dagen voldoende, om mijn opéra-comique-gemoed sneller te doen jagen.

Het spijt mij te moeten erkennen, dat dit schoone meisje een doopnaam voerde, dien de hoogere litteratuur in den ban heeft gedaan. In plaats van Rosalinde, Penserosa, Belcolor of Carmosine te heeten, — gelijk de bevoorregte peetkinderen der bij Italie of Spanje geborgde romantiek, — liet zij zich platweg Fifine noemen, even als in *Sans Cravate* van Paul de Kock.

Fifine! — Die naam vertegenwoordigt geheel alleen een tijdperk dat achter ons ligt, eene eigen wijze van zijn, van denken en gevoelen en zich vermaken. Eros op een ezel, in het bosch van Montmorency; rozeroode zomerhoedjes, groene parasols, lichte stoffen rijglaarsjes. Ook mythologische zolderkamertjes, waar men 's winters over een tapijt van sinaasappel-schillen wandelt, en waar met het aanbreken van het voorjaar het stil geluk uitbot, zinnebeeldig voorgesteld door ruikende lupine in een sauspannetje.

Ik weet niet meer wie onzer, hartstogtelijk voorstander der vrije zeden in de litteratuur, het meisje Fifine gedoopt had. Wij waren voor gezamenlijke rekening geabonneerd op de lees-inrigting van Made Cardinal, Rue des Canettes, en Fifine was het, die ons na afloop van haar werk de romans kwam brengen, door ons in groot comité uitgezocht. Nog bezit ik een dier lijstjes van twintig jaren her, en geef het hier onveranderd. Volgens de reglementen van alle lees-inrigtingen, gelijk men weet, mogen nooit meer dan twee boeken te gelijk worden afgehaald.

Vragen om: *André le Savoyard*, van Paul de Kock; *Gustave ou le Mauvais Sujet*, van denzelfden.

Zijn die uit, dan vragen om:

Sœur Anne, van Paul de Kock, of *l' Enfant de ma Femme* van denzelfden, of *la Laitière de Montfermeil*, van denzelfden.

Zijn ook die uit, dan in 's hemels naam:

Les Amours du Chevalier de Faublas, van Louvet; of *le Compère Mathieu*, van Laurens, of de gedichten van Mollevault, de l'Académie Française, of *Cyprien ou le Petit Fumiste de neuf ans*, van mevrouw Ulliac Tremadeure.

Fifine, dat spreekt, bragt ons zoo veel romans van De Kock als zij magtig kon worden, en tot loon voor hare moeite omhelsden wij haar bij beurten. Eén onzer, wiens orgaan sprekend op dat van den voorlezer van koning Karel X geleek, kreeg het woord, en weldra waren wij in het genot der schoonheden van den nieuwen roman verzonken. Nooit leidde die vreedzame lektuur tot vechtpartijen als die, welk de eerste levensjaren van het romantisme beroerden. Wij amuseerden ons als eenvoudige koksmaats, en lieten aan fijner proevers de beslissing tusschen het blijspel en het drama, tusschen de klassieke cæsuur en het modern enjambement.

Eindelijk echter gebeurde wat gebeuren moest, en de dag brak aan, dat wij van den laatsten roman van onzen lievelingsschrijver het laatste deel hadden uitgelezen. De verslagenheid was groot en algemeen. Hoe thans in het leven te blijven? Tot welken anderen auteur onze toevlugt te nemen? Gedurende eene maand drie vier gingen wij beurtelings bij Ricard en bij Raban, bij Raban en bij Maximilien Perrin te gast. Doch het was

een mager surrogaat. Ricard maakte ons aan het lagchen, doch daar bleef het bij; Raban vonden wij grof; Maximilien Perrin vervelend. Wij namen eene proef met den baron Lamothe-Langon, wiens titels ons aantrokken en die destijds in de middenklasse vrij druk gelezen werd. Doch wij konden *le Ventru* niet ten einde brengen, en bleven steken in het eerste deel van *Monsieur le Préfet*. De compilator Touchard Lafosse stuitte ons tegen de borst, en Victor Ducange had het in onze schatting spoedig afgelegd. Daarmede was de kring der coryfeën van Made Cardinal's leesinrigting doorloopen. Op nieuw bekroop ons het gevoel der bitterste verlegenheid. Met eenparige stemmen maakten wij uit, dat niets beneden en niets boven Paul de Kock ging, en *la Femme*, *le Mari et l'Amant* de drie Herkuleszuilen van de litteratuur der 19de eeuw vertegenwoordigden.

Eén bladzijde vooral stond ons levendig voor den geest, waar de schrijver zichzelven in de plaats der door hem geschilderde personen stelt en aldus zijne fijne en pikante opmerkingen beschrijft: »Ik ben in de komedie...de komedie is mijn lievelings-uitgang...vooral als er goede stukken vertoond worden en ik eene goede plaats heb. Het gordijn wordt nog in lang niet opgehaald...De direkteuren der kleine schouwburgen munten niet uit door punktualiteit. Laat ons intusschen tot tijdverdrijf onze buren eens monsteren. Dat verschaft vaak eene aangename afleiding. Links van mij zit eene dame, die er allerliefst uitziet....dames, die er lief uitzien, vallen bijzonder in mijn smaak.....Maar een dikzak met een bril op den neus buigt zich telkens naar hare zijde, en spreekt tot haar op een toon, die mij niet bevalt....Ik houd niet van korpulente manspersonen met brillen op....Die daar, vooral, werkt op mijne zenuwen....waarom weet ik niet....Hoe grillig is men soms in het bepalen zijner antipathie!..Doch gaan wij voort, het gezelschap om ons heen een weinig op te nemen."

Gaat iets daarboven? Is een boeijender verhaaltrant denkbaar? een keuriger stijl? Fifine bovenal was ontroostbaar, en zoo ver ging hare wanhoop, dat zij ons eene proza-vertaling der *Nachtgedachten* van Young wilde medebrengen.

Het toeval of het noodlot wilden, dat Paul De Kock dat jaar niets in het licht zond, geen enkelen regel. De zonnegod hield het aangezigt achter eene wolk verscholen. Eindelijk, het wachten moede, namen wij een besluit. In plegtig gezantschap zouden wij vereenigd onze opwachting bij hem gaan maken en hem smeeken, de pen weder ter hand te nemen. Den eerstvolgenden zondag zou dit plan ten uitvoer worden gelegd.

Het was een dier ochtenden, dat de lieve zonneschijn alle Parijzenaars uit hunne woningen lokt. Eene lagchende schaar toog naar de barrière: *le commis à quinze cents francs donnait le bras à la petite ouvrière;* de winkelier uit de Rue aux Ours schreed deftig voorwaarts, geflankeerd door zijne wederhelft: *une grosse dondon encore appétissante*, en door zijne dochter: *une grande innocente qui n'osait lever les yeux*. Al dit volkje beloofde zich wonderen van vermaak, en niet ten onregte: *quoi de plus doux en effet que les plaisirs de la campagne?* Zoo wilde het de stijl des meesters.

Onze kleine kolonie, zeven hoofden sterk, was vóór twaalven op marsch. Vooraan stapte Fifine, gedrapeerd in een dier lange pseudo-cachemiren shawls, van wier uitvinding de zegepraal der serpentlijn dagteekent. Zij droeg een mutsje met lila linten, — het laatste grisette-mutsje, — en schoenen van *satin turc*, zooals niemand ze thans meer vinden zou. Dodolphe gaf haar den arm; want waar eene Fifine is, daar moet ook een Dodolphe zijn. Dit behoort er bij.

Daarop volgde *la blonde et sentimentale* Estelle, eene schoone jonge vrouw van acht en twintig, met natuurlijke krullen, arm in arm met *le petit musicien* Anatole, wiens kennis zij gemaakt had te Sceaux, bij gelegenheid van een bal, waar hij de klarinet speelde. Voorts Nini en *son bon ami* Robinet, welke laatste een korfje met mondbehoeften droeg, opdat de gelijkenis met Monsieur Bidault, den koddigen held der eerste hoofdstukken van *M. Dupont ou la Jeune Fille et sa bonne*, des te treffender mogt uitkomen.

Zoo bereikten wij den boulevard Saint-Martin, waar De Kock destijds woonde en altijd gewoond heeft. Na gedurende eenige oogenblikken, niet zonder aandoening, het huis te heb-

ben aangestaard, verstoutten wij ons, den drempel te overschrijden. De afspraak was, dat ik het woord zou voeren en den koncierge aanspreken met *monsieur*, — en niet zooals Fifine aanvankelijk gewild had, tot verhooging der lokale kleur, met *père chose*.

— «Mijnheer De Kock?" vroeg ik, met eene beleefde buiging.

— »Welke mijnheer De Kock?" luidde de wedervraag.

Uit het veld geslagen wendde ik mij om, naar mijne kameraden, en las op hunne aangezigten dezelfde verbijstering, welke het mijne teekende.

De koncierge, die meende dat ik hem niet verstaan had, verhief de stem en vroeg nogmaals:

— »Welke mijnheer De Kock? de vader of de zoon?"

— »De Eenige!" antwoordde Fifine, het hoofd in den nek werpend, met het gebaar en de stembuiging eener tooneelvorstin.

De koncierge, die op zulk een indrukwekkend bescheid niet voorbereid was, hield zich alsof hij begreep wien wij bedoelden, en wees ons de trap.

Dertig treden, en daar stonden wij op het portaal geschaard. Een oogenblik toevens, en wij aanschouwden den grooten man van aangezigt tot aangezigt.

Hij droeg eene lichtbruine huisjapon met chocoladekleurde strepen, even als sommige tandmeesters, en op het hoofd een geborduurd mutsje, met eikeltjes er aan. Ons aanzoek scheen hem bijzonder veel genoegen te doen, en tot loon werd ons een blik gegund in de drukproeven van *Ce Monsieur!* toen ter perse. Wij wierpen ons op de losse bladen met eene geestdrift — die zijn oog van trots deed vonkelen.

Toen wij ons een weinig hersteld hadden, noodigde ik namens de andere jongelieden hem uit, ons de eer van zijn gezelschap te schenken aan een miniatuur-gastmaal bij Passoir. Eerst verontschuldigde hij zich op de innemendste wijze, doch nam ons voorstel ten slotte aan. De ruiten zijner vensters rinkelden van ons eenstemmig: hoezee!

Mij was daags te voren de zorg voor de détails van het feest opgedragen, en ik was van oordeel geweest, dat het

plan van een maaltijd, ter eere van Paul de Kock, aan Paul de Kock's eigen romans behoorde ontleend te zijn. Alle hoofdstukken, waarin gegeten, geschertst, en gestoeid wordt, had ik gelezen en herlezen, en met behulp daarvan een programma zamengesteld, dat des auteurs eigenliefde, mijns inziens, niet weinig streelen moest.

De Kock had beloofd, binnen het kwartier gekleed te zullen zijn. Wij zagen hem terugkeeren in een witte pantalon en donkergroenen rok. Dit was het sein voor het vertrek.

Gezamenlijk bereikten wij den restaurant van Passoir, waar wij ons een prieeltje kozen, welks overhangende takken *formaient un dôme impénétrable aux feux du jour.* Paul de Kock zat aan het hooger eind der tafel, met Fifine aan zijne regter- en Dodolphe aan zijne linkerhand.

— »Ziedaar een der schoonste dagen van mijn leven!" sprak hij half luid. Maar toen hij zijn eersten beker zou ledigen, trok hij een vies gezigt en vroeg:

— »Wat is dat voor kost?"

— »Coco", antwoordde ik.

— »Net als in *Jean*", riep Fifine.

— »Net als in *Frère Jacques*", voegde Anatole er ophelderend bij.

— »Nu begrijp ik het", zeide onze gast met een gedwongen lach. »Eene vriendelijk toespeling.....aardig...alleraardigst...Maar ik drink liever een glas wijn."

Voor mij was dit eene kleine teleurstelling, doch ik gaf den moed niet op. In gedachten mijn programma rekapitulerend, beloofde ik mij bovenal veel goeds van een slaadje, geestig met rupsen bestrooid, evenals in het hoofdstuk: *Un diner au bois de Romainville*, in *Monsieur Dupont.* Deze tweede toespeling viel intusschen nog minder in den smaak dan de eerste, en het slaadje ging den weg van het zoethoutwater.

De maaltijd was niettemin uitermate vrolijk, en het duurde niet lang, of de bourgonje zette ons vernuft in gloed. Het vuurwerk mijner kwinkslagen zou door Méry niet verloochend zijn. Dodolphe gaf eenige zwermpotten ten beste, waaruit de woordspelingen in stralende vonken nederstroomden.

In onze eendragtige bewondering hadden wij onze ware na-

men afgelegd, en noemden elkander bij die der lievelingshelden van den romanschrijver: Bribri, Troutrou, Mistigri, Pétard, Rocambolle, Verluisant. Die hulde bewoog hem tot schreijens toe.

Tot aan het nageregt bleef hij in alles zich welwillend naar onze grappen voegen, deed ons bescheid, proefde van alle spijzen, had voor ieder een glimlach over, en genoot blijkbaar van zijne populariteit. Zelfs gedoogde hij dat Fifine, gehoor gevend aan eene opwelling van te ver gedreven gemeenzaamheid, hem op den schouder klopte, en »Farceur!" noemde.

De blonde Estelle hield, sentimenteler dan ooit, de oogen op hem gerigt, en reciteerde uit zijne *Contes en vers* de twee regels, waaruit zulk eene kristalheldere diepzinnigheid spreekt:

Oui, pour un cœur enclin à la mélancolie
Ce site romanesque est plein de poésie.

Dit was, meende ik, het geschikte oogenblik om een nieuw nummer van mijn programma ten uitvoer te leggen en tot het werk der *krooning* over te gaan. Myrten en rozen omkransten weldra de slapen van onzen lievelingsschrijver, en Fifine fungeerde als eene andere Madlle Clairon, hulde brengend aan een anderen Voltaire. Het door haar voorgedragen hymnetje was door mij, dien eigen morgen, een beroemd voorbeeld »nagezongen."

Moeijelijk kan ik de aandoeningen schetsen, waarin de voordragt dier stanza's ons deed wegsmelten. Daar stiet Dodolphe, die door opgewondenheid zijne bewegingen niet ten volle meester was, een schotel spinazie met suiker omver. De inhoud stortte zich over de witte pantelon van Paul de Kock.

— »Net als in *Zizine!*"

— »Net als in *Madeleine!*"

— »Net als in *Georgette ou la Nièce du Tabellion!*"

Meer aanhalingen, dan troostgronden. Doch De Kock hield zich goed, en reinigde zijn pantalon zoo veel de omstandigheden het gedoogden. Het diner was bovendien dat zekere stadium ingetreden, waarin de toegeeflijkheid weinig inspanning kost. Daar hij echter vreesde, door de navolging zijner werken ver-

der te zullen gaan dan met zijne wenschen strookte, weigerde hij uitdrukkelijk, ons naar de wipplank te volgen.

— »Hoe jammer!" zeide Estelle. »Het zou net geweest zijn als in *Un jeune homme charmant!*"

— »Of als in *Ni jamais ni toujours!*

— »Nu," riep Fifine, »dan moeten wij flensjes bakken!"

— »Flensjes bakken in den tuin, dat zal niet gaan", liet De Kock zich ontvallen.

— »Dan vragen wij een kamer."

De levenslustige schrijver begon de straf zijner eigen werken te dragen. Na het zoete van den roem geproefd te hebben, kreeg hij een voorsmaak van het ongerief der dweepzucht. Te veel bourgonje bederft alles. Onder het flensjes bakken, bleef hij met zijn pantalon aan ik weet niet welk voorwerp haken, en een scheur was het loon zijner inschikkelijkheid. Doch dit ongeval verhoogde in niet geringe mate onze goede luim.

— »Net als in *Un bon enfant!*"

— »Net als in *l' Homme aux trois culottes!*"

— »Net als in *la Jolie Fille du faubourg!*"

— »Net als in *Un tourlourou!*"

De geheele rozekrans zijner romans moest er aan gelooven. Niet één werd overgeslagen. Want er is er niet één, geloof ik, waar de pantalon van den held ten einde toe ongedeerd blijft.

Van dat oogenblik af kende onze uitgelatenheid geen grenzen meer. De periode der zuiver nationale buitensporigheden was geopend. Fifine noemde den schrijver van haar hart beurtelings *Plume de Coq* en *Poulet de Coq*. Anatole vermeesterde een zijner rokspanden, en wilde met woeste ingenomenheid dien bewaren als een reliek.

Het was nacht, toen wij hem in zegepraal weder naar zijne woning geleidden. Dodolphe vroeg de beddepan en stond er op, zijne lakens te ontvochten — evenals Férulus in *la Maison Blanche*. Fifine vroeg verlof, de kat van den koncierge aan het schellekoord te moge binden — evenals in *l' Homme de la nature et l' Homme policé*.

II

Indien zedig opgevoede Nederlanders van tusschen de veertig en vijftig jaren thans terugdenken aan den tijd, toen zij achttien of twintig telden, zullen zij de herinnering aantreffen van sommige boeken, — en daaronder in de eerste plaats de romans van De Kock, — welke door jonge meisjes destijds niet mogten gelezen worden, en waarvan de lektuur, indien hare broeders er naar grepen, door ouders en voogden gemoedelijk ontraden werd.

Thans, nu diezelfde romans eene prooi der geschiedenis zijn geworden, doet zich alleen de vraag voor, of hunnen schrijver al dan niet eene eereplaats onder zijne gildebroeders toekomt, en die breede reeks verhalen, wier zedelijke strekking weleer aan bedenking onderhevig scheen, het oordeel der nakomelingschap doorstaan kan.

De fransche kritiek is daarvan aanvankelijk niet overtuigd geweest. Zelfs een zoo welwillend beoordeelaar als de schrijver der *Visite à Paul de Kock*, heeft hier en daar moeite gehad, hem *au sérieux* te nemen. Béranger is door zijne tijdgenooten al spoedig voor vol aangezien. Lamartine en Hugo hebben niet lang op de algemeene bewondering behoeven te wachten. Balzac, Dumas, Sue, Soulié, Scribe, George Sand, zijn door hunne kunstbroeders te geener tijd verloochend. Alleen De Kock, schijnt het, heeft van het begin af voor een schrijver van den tweeden rang gegolden, wien de hulde van portiers en keukenmeiden genoeg behoorde te zijn.

Eene kwestie van moraliteit kan dit, althans in Frankrijk, niet geweest zijn. Elk bevoegd regter moet erkennen, dat uit het oogpunt der maatschappelijke orde en van de overgeleverde zedeleer, De Kock, die steeds de wettigheid van het huwlijk erkent, overal de deugd over de ondeugd laat zegevieren, nergens opstand predikt of den arme tegen den rijke in het harnas jaagt, vergelijkenderwijs onder de onschadelijke schrijvers moet gerangschikt worden.

Ik onderstel dus, dat de soort van geringschatting, waarmede men hem van de zijde der litterarische aristokratie bejegend heeft, alleen verklaard moet worden uit zijne neiging

voor het alledaagsche. Schrijvend voor het tooneel, gelijk hij deed in zijne jeugd, heeft hij herhaaldelijk beproefd, verhevener onderwerpen te behandelen. Zelfs onder zijne romans wordt één historische aangetroffen. Doch de opgang, dien zijne Parijsche studenten- en grisette-typen maakten, voerde hem telkens naar het lagere terug, en deden er hem ten slotte voor goed zijne tenten opslaan.

Dat hij het lager leven beminde, is duidelijk. Evenzoo, dat de keurigheid van zijn stijl dikwijls onder de onderwerpen geleden heeft. Maar het is toch opmerkelijk, dat zelfs Victor Hugo niet heeft kunnen nalaten, gelijk hij in sommige hoofdstukken zijner *Misérables* doet, bij De Kock ter school te gaan. Of wil men een nog sterker voorbeeld: dat zulk een hooghartig en dichterlijk schrijver als Alfred de Musset, De Kock heeft dank te weten voor eene zijner fraaiste novellen, naderhand omgegoten in een onsterfelijk gedichtje. Dit doet vermoeden, dat de gebreken van De Kock's kunst alleen op de oppervlakte gelegen hebben, en de groote volksmassa, welke bij honderdduizenden exemplaren zijne romans verslond, gehoorzaamd heeft aan een juist en zuiver instinkt.

Kurieus is het, dat niemand minder dan paus Gregorius, de voorganger van Pio Nono, een warm bewonderaar der romans van De Kock geweest is. Meer dan eens heeft de toenmalige pauselijke nuntius bij het fransche hof, van zijnen souverein in last bekomen, naar den welstand van den schrijver van *l'Homme aux trois culottes* te gaan vernemen. Op eene audientie te Rome is het gebeurd, dat Zijne Heiligheid, alvorens met den franschen gezant aan het behandelen van dorder onderwerpen te tijgen, met de meeste belangstelling vroeg: »En hoe vaart mijnheer Paul de Kock?" Zelfs wil de overlevering, dat toen de gezant op dergelijke informatie niet voorbereid bleek, de paus zijne vraag herhaalde; waarop met onvertrokken gelaat, op goed geluk, de diplomatieke betuiging volgde: »Mijnheer Paul de Kock geniet eene volmaakte »gezondheid."

Zoo deze legende (gelijk De Kock's vijanden haar noemen) alleen bewijst, dat de letterkundige smaak van Paus Gregorius XVI te wenschen overliet, misschien zal men meer

waarde hechten aan de verzekering, dat gedurende het beleg van Parijs een eerwaardig pastoor, ten einde de levensgeesten der gekwetste militairen zijner ambulance op te wekken, hen met het beste gevolg aan het lezen van De Kock heeft gezet. Heeft die lektuur al geen wonderdadige genezingen uitgewerkt, zij is oorzaak geweest, dat in geen andere ambulance het gemiddeld sterftecijfer zoo laag is gebleven als in die éene. En zoo het feit den grijzen romanschrijver ter ooren gekomen is, zal het hem van het verwoesten van zijn buitentje te Romainville nog krachtiger getroost hebben, dan zijn eigen wakkere levenslust dit deed bij een bezoek, weinige maanden vóór zijnen dood aan die bouwvallen en die omvergehakte seringen gebragt.

Doch, met allen eerbied voor de menschlievendheid en het doorzigt van den ongenoemden pastoor, mij schijnt het toe, dat een eerst onlangs bekend geworden brief van Proudhon aan een voormalig medelid der Nationale Vergadering (gedagteekend: Brussel 29 Julij 1862) het goed getuigenis zoowel van hem als van paus Gregorius overbodig maakt. Daar die brief bij Timothée Trimm niet wordt aangetroffen, laat ik het ter zake dienend gedeelte hier volgen: [1]

»Raad eens", schrijft Proudhon aan zijnen vriend Rolland, »raad eens, wien ik dezer dagen gelezen heb? — Paul de Kock! »Ik heb met dien romanschrijver kennis willen maken. De le»zing heeft mij sommige gewigtige opmerkingen aan de hand »gedaan, die ik voornemens ben, aan mijne algemeene beschou»wingen over de litteratuur van den tegenwoordigen tijd te »knoopen. Het staat bij mij vast, dat wie eene zamenleving »wil kennen, hare romans behoort te kennen. Moest ik Vic»tor Hugo omschrijven, ik zou hem, geloof ik, voor zoo ver »détails en beschrijvingen aangaat, een *gesublimeerden Paul de »Kock* noemen. Wat betreft het plan der verhalen, vind ik bij »De Kock (erger u niet aan mijne ketterijen, wat ik bidden

[1] In de sedert verschenen *Mémoires*, waaruit ik het belangrijkste mededeelde in het opstel over Victor Hugo (bladz. 65 vgg.), verhaalt De Kock zelf van eene ontmoeting met Chateaubriand, waarbij deze hem met veel onderscheiding bejegende.

»mag) grooter meesterschap in het hanteren der mechaniek, »en hier en daar komische of tragische toestanden, die bij Victor Hugo nergens worden aangetroffen."

Tot hiertoe heeft Proudhon meer voor een geniaal ekonomist, dan voor een goed beoordeelaar van bellettrie gegolden. Wie tusschen de regels weet te lezen, bemerkt aanstonds, dat het hem veeleer te doen is, Hugo neder te zetten dan De Kock te verheffen. Maar dat een volksman als hij, die van het volk zoo veel eischte en zoo veel verwachtte, zulk een gunstigen indruk ontvangen heeft van deze schijnbaar slechts voor tijdverdrijf geschreven romans, doet toch vermoeden, dat wie De Kock alleen voor een breedsprakig verteller van gewaagde anekdoten houdt, dit vonnis behoort te herzien. Dat Proudhon half verschooning vraagt voor zijne gunstige meening, en daardoor zonder het te willen de ongunstige van anderen bevestigt, doet niet af. Het is slechts een nieuw bewijs, dat de eigenlijke beteekenis van De Kock's talent, bij zijn leven, verduisterd is door eene dubbelzinnige soort van populariteit.

Alleen letterkundigen van beroep, dunkt mij, of zij die als Proudhon zich tijdelijk met algemeene beschouwingen over letterkunde bezig houden, zullen in vervolg van tijd hem regt laten wedervaren; want zij alleen zullen den moed hebben, de volledige verzameling zijner romans te doorworstelen. Verkeerde neigingen kan hij niet meer opwekken: daarvoor is hij te zeer uit de mode. Des te nadrukkelijker is hij thans opgenomen in het goed gezelschap dier oude Hollandsche schilderschool, wier kluchten, aanvankelijk slechts voor het vermaak van burgers en boeren op het doek gebragt, heden ten dage de bewondering van kenners wekken.

De Kock heeft ook verzen geschreven. Niet slechts tafelliedjes, maar *chansons* in den goeden stijl van Béranger. Een der gevoeligste daaronder is *Un baiser de mon fils*, waarvan hier de eerste en de laatste strofe volgen:

Lorsque j'étais au printemps de ma vie,
Et que l'amour remplissait seul mon cœur,
Tendres faveurs d'une femme jolie
Étaient pour moi le suprême bonheur.

Ah! j'ignorais qu'il fût dans la nature
Un sentiment plus parfait, plus exquis:
Mais j'ai connu l'ivresse la plus pure
En recevant un baiser de mon fils...

Jouets du sort, par un revers funeste
En un instant il détruit nos projets;
Qu'il m'ôte tout, mais que mon fils me reste;
Sans murmurer j'attendrai ses décrets.
Tranquille alors à mon heure dernière,
Je me dirai: Près de lui je finis;
Heureux encor de fermer ma paupière
En recevant un baiser de mon fils!

De Kock's fortuin is ten einde toe nederig gebleven. Meer dan veertig jaren heeft hij, Faubourg Saint-Martin, — niet ver van den schouwburg van dien naam, onder zijne oogen in Mei 1871 door de Commune in brand gestoken, — een entresol bewoond. Bovendien was hij eigenaar van een lapje grond te Romainville, bij Parijs, waar hij zich eene woning bouwde om er tusschen de seringen de zomermaanden door te brengen. Daar leefde hij met zijne vrouw, één zoon en één dochter, nu en dan omringd door goede vrienden, die hem in klein komité tooneelstukjes hielpen vertoonen.

Hij was een man van hooge gestalte, sterk gebouwd, met een open voorhoofd en blonde haren. Zijn leven lang heeft hij zich van dezelfde rotting bediend. Tenzij hij zich van een parapluie voorzag, was die wandelstok zijn onveranderlijk gezelschap.

De bloedige tooneelen, die zijne geboorte vergezelden, hebben geen menschenhater van hem kunnen maken. Niettemin was hij van nature stil en een zwijger. Met den grootsten ernst regelde hij de tooneelvoorstellingen bij zich aan huis, en zoo luid kon het gezelschap niet schateren, dat hij medelachte.

Inzonderheid schuwde hij het verkeer met letterkundigen. Hun vernuft, zeide hij, is in den dagelijkschen omgang meest alkohol, tenzij het azijn wordt. Bijtende aanmerkingen op het werk van anderen, inzonderheid als zij bestemd waren, eigen geest te doen schitteren, stuitten hem tegen de borst.

Er is herhaaldelijk spraak van geweest, hem tot ridder van het Legioen van Eer te benoemen, maar telkens kwam er iets in den weg. De laatste maal, zegt men, was het keizerin Eugénie, die er zich tegen verzette. Aannemelijker is de onderstelling, dat het zoeken van aanzienlijke beschermers niet strookte met zijnen aard. Ook kan de geringschatting zijner kunstbroeders er toe bijgedragen hebben, hem niet in aanmerking te doen komen.

Hij hield niet van honden, maar des te meer van katten. Goedhartige buurvrouwen te Romainville, die het wreed vonden, hare jonge katten te dooden, wierpen ze over de heining in De Kock's tuin. Zijne dochter verzorgde somtijds dertig dier vondelingen te gelijk. Een lieveling, Frontin, stierf en werd opgezet. Toen de motten Frontin's overblijfselen kwamen teisteren, werden deze des zomers naar den bontwerker gebragt, die de stroopop kamferde, als een boa of een mof.

De manuskripten zijner romans vertoonen bijna geen doorhalingen. *J'ai le style coulant*, zeide hij van zijn eigen schrijftrant; en dit karakter — vermaagschapt aan Voltaire's *petit ruisseau* — vindt men in zijn schrift terug.

Gedurende het beleg van Parijs liet hij zich onder de veteranen-rustbewaarders van zijn arrondissement opschrijven. »Als »de Pruissen komen", zeide hij, »je les ferai mourir. . .de rire." Evenmin toen, als in de dagen der Commune, wilde hij Parijs verlaten. Ook weigerde hij volstrekt, toen de petroleumvlammen den boulevard Saint-Martin bedreigden, de wijk te nemen in den kelder. »Een goed Franschman", hoorde men hem zeggen, »duikt alleen in den kelder, om eene extra flesch »te halen."

Zijne bibliotheek bevatte geen andere boeken dan de zijne, en zijn lezen bestond in het herlezen van zijne eigen romans. Men verklaart die zonderlingheid, welke in ieder ander aan ijdelheid of hoogmoed zou doen denken, uit de zucht om in zijne werken zekere eenheid en zamenhang te brengen. Hij leefde in zijne geschriften, en had daaraan genoeg. Op zijn zestigste jaar heeft men hem verdiept gevonden in *l'Enfant de ma femme*, een herdruk van zijnen eersteling, geschreven toen hij nog achttien moest worden.

De Kock rookte niet en snoof niet, was de matigheid in persoon, en leidde het leven van een klein rentenier. Toch is hij aan de jicht gestorven.

Aan zijn libretto *le Muletier* is de eer wedervaren, door niemand minder dan Hérold op muziek gebragt te worden. Van zijn succès als tooneelschrijver zijn de tweehonderd voorstellingen, welke in 1833 zijne *Lilas et Grisettes* beleefden, een sprekend voorbeeld. Het cijfer der lezers van zijne romans is niet vast te stellen. Laat ons vijf milliarden zeggen.

Hij had de omnibussen lief, en stond bij de kondukteurs dier voertuigen in zijne buurt, goed aangeschreven. Doch groote afstanden vielen niet in zijnen smaak, en hij haatte het reizen. De veiligheid der spoortreinen heeft nooit tot zijne geloofsartikelen behoord.

Men zou op die wijze geruimen tijd kunnen voortgaan, losse trekken bijeenverzamelend uit het leven van een schrijver, die van 1821 tot 1871 dezelfde appartementen heeft bewoond. Bij zulk eene volkomen afwezigheid van lotwisseling heeft de biografie geen anderen uitweg. Doch het medegedeelde is voldoende. Een spreker, bij het graf van De Kock, heeft de bijbelsche gelijkenis van den Verloren Zoon op hem toegepast. Met welk regt, is niet duidelijk. Paul de Kock staat vóór ons als een wijze uit den ouden tijd: geen filanthroop, geen staatkundig of maatschappelijk hervormer, maar belijder van de filosofie der vrolijkheid en van het matig levensgenot. De fransche roman heeft menigmaal eene hoogere vlugt genomen, dan bij hem valt waar te nemen; doch in den regel hebben waarheid en natuur bij die verheffing schade geleden. Sommige partijen in De Kock's werken kunnen alleen door het fransche volk worden gewaardeerd. Zij hebben een nationalen, gallischen bijsmaak, die niet van ieders gading is. Maar het grootste gedeelte bezit de aanstekelijke opgeruimdheid, welke in den roman, gelijk op het tooneel, het blijspel tot den rang van openbare weldaad verheft.

1873.

SACHER MASOCH.

Sacher Masoch. Ueber den Werth der Kritik. Leipzig 1873.

Aan Sacher-Masoch's talent kan niet getwijfeld worden. Reeds alleen de drie novellen, welke in 1872 en 1873 ten behoeve der *Revue des Deux-Mondes* van hem vertaald werden, — *Don Juan van Koloméa* — *Frinko Balaban* — *Marcella*, — zouden volstaan om hem te doen opmerken en onderscheiden. Er is gevoel voor het vaderlandsch landschap, de vaderlandsche denkwijze, den vaderlandschen type in. Het bijzondere in die vertellingen is zoo zeer een spiegel van het algemeene, dat deze helden en heldinnen van Oostenrijksch Polen als echte menschen voor u staan. De geschetste natuurtooneelen zijn gelukkig gekozen, de uit de massa gegrepen karakters fraai geteekend, het fijne en het ruwe, het teedere en het scherpe, beurtelings kunstig dooreengemengd en kunstig verdeeld.

Doch, hoe oorspronkelijk hij zij, de kleinrussische Sacher Masoch heeft niet straffeloos van den duitschen boom der kennis kunnen eten. De virtuositeit in de uitvoering gaat bij hem met filosofische bespiegeling gepaard. Niet slechts kondigt hij zichzelven als een leerling van Schopenhauer aan; maar hetgeen men de boeddhistische levensbeschouwing van dezen genoemd heeft, is ook de zijne. Voornamelijk Schopenhauer's hoofdstuk over de

betrekking tusschen man en vrouw, geldt bij Sacher Masoch voor een evangelie. En wat het sterkst, het zonderlingst, bijna zeide ik het komiekst is: Sacher Masoch beweert, dat de Klein-Russen altegader, zonder het te weten, geboren schopenhauerianen zijn; beweert, dat de slavische denkwijze en gemoedstoestand met verwonderlijke getrouwheid de hoofdgedachten van *die Welt als Wille und Vorstellung* weerkaatst. Huurkoetsiers, daglooners, boeren-herberghouders, gepasporteerde militairen — altegader mannen van karakter, wel is waar, en waar iets aan is, maar toch voor het overige doodeenvoudige lieden — hoort men in Sacher Masoch's novellen, op ongemaakten toon, stellingen van den Frankforter Wijze voordragen; hoort men over het huwlijk, over de vrouwen, over de bestemming van den mensch, diepzinnigheden zeggen, welke Schopenhauer niet verloochend zou hebben. Dat sommige dier verhalen ook de sporen van Schopenhauer's cynisme vertoonen, en zij uit dien hoofde door het fijner bewerktuigd gedeelte van het duitsch publiek op den *index* zijn geplaatst, ligt in de rede.

Doch ik wilde over den polemischen, niet over den reeds algemeen bekenden roman- en dramaschrijver spreken; den schrijver der brochure *Ueber den Werth der Kritik*, welke vooral hierdoor de aandacht trekt, dat zelden, binnen de grenzen van nog geen honderd bladzijden, zoo vele harde waarheden aan het adres van anderen, ineengesmolten zijn met zulk eene buitensporige zelfverheffing.

Sacher Masoch's stelling is, dat gelijk naar de uitspraak van een Hamburgsch auteur (W. Marr, mede-arbeider van een te Praag verschijnend blad), de duitsche dagbladpers heeft opgehouden eene politieke, zij even zoo geacht moet worden, niet langer eene litterarische magt te zijn. Stoute, maar geoorloofde stelling, zal men zeggen, mits zij goed verdedigd worde. Potsierlijke stelling, daarentegen, wanneer men, zoo als Sacher Masoch doet, haar gaat staven met aanhalingen uit recensien van eigen werk, en van eigen werk alléén. Volkomen openhartig in het mededeelen van hetgeen door verschillende beoordeelaars te zijnen nadeele gezegd is, spaart Sacher Masoch ook zich zelven niet, wanneer in zijnen lof wordt uitgeweid; en daar de gang van zijn betoog medebrengt, tot de

nietigheid van de kritiek der tijdgenooten te konkluderen, op grond dat hunne goedkeuring geneutraliseerd wordt door hunne blaam, en omgekeerd, wordt men onder het lezen in den volgenden kring van denkbeelden omgevoerd:

»Hier ben ik, vrienden! Mijn naam is Sacher Masoch. Dit weet gij, want ik word medegeteld onder de merkwaardige schrijvers van onzen tijd, zoowel in Amerika en in Frankrijk, als alom in het duitsche vaderland. Ziehier vijfentwintig duitsche couranten, die op grond mijner novellen en mijner tooneelstukken mij een prulschrijver hebben genoemd; en daarnevens vijfentwintig andere couranten, waarin van mij gezegd wordt, dat ik uitmunt door frischheid van opvatting, meesterschap in de kompositie, geestigheid in den dialoog, en keurigheid van taal. Verlangt gij omtrent mijne moraliteit te worden ingelicht: ziehier nogmaals eene schaar van recensenten, die over de strekking van mijne verhalen bedenkelijk het hoofd schudden, en eene andere schaar, die verklaart, het verheven zedelijk oogmerk, waarmede ik sommige toestanden blootleg, naar verdienste te waarderen. De beste duitsche schrijver over onze nieuwere litteratuurgeschiedenis, Rudolph Gottschall, heeft het eerste deel mijner novellen, toen ik nog door niemand begrepen werd, eerlijk en overvloedig geroemd. Wel is waar luidt zijn oordeel over het tweede deel vooralsnog ongunstig; doch daardoor laat ik mij niet van het spoor brengen. Nog eene spanne tijds, en Gottschall zal ook aan mijn tweede deel regt laten wedervaren. Zoo is het gegaan met Shakespere, in zijnen strijd met Marlowe en Ben Johnson. Zoo is het met alle beroemde schrijvers gegaan. Zoo zal het ook gaan met mij, Sacher Masoch."

Zonder ziener te zijn kan men voorspellen, dat dit geheele gedeelte der bewijsvoering niet langer leven zal dan het gerucht, bestemd te weeg gebragt te worden door zulk eene ontploffing van ijdelheid. Doch daarmede is nog geen regt verworven, den staf over het boekje te breken. Er komen mededeelingen in voor, de opmerkzaamheid van het publiek in alle landen ten volle waardig, en voor wier naauwkeurigheid men een onderpand bezit in de vrijmoedigheid zelve, waarmede Sacher Masoch zijnen stijl, zijne kunst, en zijn genie te luchten hangt.

Wie zich zelven in die mate blootgeeft, verdient geloof, wanneer hij anderen niet ontziet. Heeft hij met zijne reklame-doodende brochure slechts eene reklame ten gunste van zichzelven bedoeld; hebben wij met niet meer dan een twistgeding tusschen één kok en vele botteliers te doen, welnu, zegt het spreekwoord, het loont steeds de moeite, uit te vorschen waar het zuivel blijft.

Sedert 1848, — verhaalt Sacher Masoch, — heeft de duitsche dagbladpers, uit materieel oogpunt, eene verbazende vlugt genomen. Daarvan is het gevolg geweest: wanverhouding tusschen de voorhanden krachten der journalistiek, en de ontwaakte behoefte des publieks. Het aanbod was geringer dan de vraag, veel geringer; zoodat de zich noemende maarschalken der pers, in navolging van Wallenstein, troepen moesten werven onder alle klassen der bevolking, zonder onderscheid. De redaktiebureaux werden overstroomd met de journalistische variëteit, welke niets geleerd heeft en alleen schrijven kan. Wanneer ik schrijven zeg, dan bedoel ik schrijven. Met de naauwkeurigheid der stereotypie, zekere telkens terugkeerende frasen, welke zich onder het couranten-lezen van zelf in het geheugen prenten, te pas of ten onpas aan elk onderwerp vast te knoopen, is eene vaardigheid, welke men zonder overdrijving met de mechanische handeling van schrijven gelijk kan stellen. Tot die vaardigheid, opgedaan in koffijhuizen, of vaak eerst in de redaktie-bureaux zelven, bepaalt zich de wetenschap, de werkkracht, en het talent, van verweg de groote meerderheid der duitsche journalisten.

Doch juist zulke levende fabriekwerktuigen zijn het, welke de industrie der moderne journalistiek behoeft en zoekt. Op zeer enkele uitzonderingen na, strijdt de tegenwoordige dagbladpers even weinig voor politieke, maatschappelijke, of esthetische beginselen, als de beursspekulant. Zij is eene al dan niet winstgevende onderneming. Even als haarzelve, is het ook de kritiek uitsluitend te doen, goede zaken te maken.

Kritiek beteekent, volgens het woordenboek der nieuwere journalistiek, hetzelfde als reklame. Met andere woorden, de kritiek is bij uitnemendheid personeel geworden: personeel in hare uitspraken, personeel in den vorm, onverschillig of haar doel

is, de groote materiële belangen van den eigenaar van het blad te bevorderen, ingeval deze met een konkurrent te worstelen heeft, dan wel de kleine partikuliere belangen van den journalist zelven, die hetzij eene preutsche zangeres hoopt te vermurwen, hetzij den schouwburg-direkteur wenscht te behagen, die zijne stukken vertoont.

Artikel één van het programma der meeste eigenaren van dagbladen is: zoo mogelijk, door middel van elken regel in hunne courant, regtstreeks of zijdelings, geld te verdienen. Staat de eigenaar in winstgevende betrekking tot eene bank, dan stelt hij zijn blad, niet-alleen in alle zuiver financiële kwestien, ter beschikking van dit geld-instituut, maar hij zal ook, indien het toeval wil dat de direkteur der bank een vereerder der schoone sekse is (en het toeval wil zulks dikwijls), zijnen tooneelverslaggever opdragen, de bevallige, maar onbegaafde kunstenares, welke tijdelijk door den direkteur der bank wordt aangebeden, stelselmatig te prijzen. De verslaggever doet wat hem gezegd wordt. *Par ordre du Mufti* prijst hij de slechte aktrice, die jong en schoon is, en koelt de woede van zijn vernuft, en van zijn kritisch talent, op dezen of genen akteur van leeftijd, die door niemand voortgeholpen wordt, laat staan door direkteuren van krediet-instellingen.

Adverteert een uitgever van den eersten rang al de boeken, die bij hem verschijnen, in hetzelfde blad, dan draagt de eigenaar van het blad zijnen litterarischen verslaggever op, ze gunstig aan te kondigen. Elk schrijver weet van te voren, dat, zoo zijn boek bij de bewuste firma het licht ziet, het *par ordre du Mufti* in het bewuste blad zal worden opgehemeld. Desgelijks weet hij, dat de eigenaar der konkurrerende courant het stelselmatig door het slijk zal doen sleuren, zoolang de uitgever de vlag niet gestreken, en hij zich niet verbonden heeft, ook aan het konkurrerend blad zijne advertentien te gunnen.

Niet anders is het lot der aan beide bladen verbonden medewerkers. De eenen worden door den redakteur in de wolken getild, de anderen verguisd. Want artikel één van het programma der industriële dagbladpers, en van de aan hare dienst verbonden kritiek, is, alleen aan datgene regt te laten wedervaren, of regt van bestaan toe te kennen, waaruit op de eene of andere wijze munt valt te slaan.

De groote profeet van dezen Koran der moderne journalistiek, — gaat Sacher Masoch voort te verhalen — is geweest August Zang, weleer banketbakker te Parijs, later oprigter, en gedurende eene reeks van jaren eigenaar, der Weener *Presse*. Herhaaldelijk, zegt hij, ben ik in de gelegenheid geweest, Zang van die koddige zijde te leeren kennen. Aldus in den tijd, toen ik voor het feuilleton der *Presse*, kort na de oprigting der *Neue freie Presse*, eene reeks *Frauenbilder aus Galicien* schreef. De *Neue Freie* debuteerde in haar feuilleton met Berthold Auerbach's roman *Auf der Höhe*, — die er niet weinig toe bijdroeg, het pas opgerigte blad binnen korten tijd een uitgebreid debiet te doen verwerven. Ik opende mijne galicische galerij met eene schildering van het bonte woelen des volks op de markt te Koloméa, en wees op de verscheidenheid der typen. Niets natuurlijker, dan dat het teekenen van een galicisch-zwabisch beeldje (want er heeft zich weleer in Galicie eene zwabische kolonie nedergezet) mij aan Auerbach denken deed, en in mijne eenvoudigheid schreef ik: »Houdt gij van dorpstafereelen, welnu, daarginds bij die »korven vol eijeren en die goudgele stukken boter, knikt uit »de verte een van Auerbach's populaire figuren u goeden dag." Het toeval wilde, dat de proef van het feuilleton vóór het afdrukken onder Zang's adelaarsblikken kwam. Als een bezetene voer hij uit tegen Emil Kuh, — destijds met de redaktie van het feuilleton der *Presse* belast, — en riep: »Laat »gij zulke dingen staan? Zijt gij van zins, mij te ruïneren? »Zal ik mijn eigen blad voor eene reklame van *Auf der Höhe* »openstellen? Wij behooren Auerbach dood te zwijgen, zeg ik »u!" Hij greep eene pen en schreef: »Bemint gij dorpsge»schiedenissen, vallen beelden als die van *Jeremias Gotthelf* »in uwen smaak, enz." Vruchteloos maakte men den bekrompen pers-bassa opmerkzaam, dat dit geen zin had; dat de vrouwenbeelden van Jeremias Gotthelf, den Zwitser, zwitsersche vrouwenbeelden, de vrouwen der duitsche kolonisten in Galicie daarentegen, zwabische vrouwen waren. Het mogt niet baten. De zinsnede werd afgedrukt, gelijk zij door Zang gewijzigd was. Auerbach's naam mogt in de *Presse* niet genoemd worden.

Dom, maar niet kwaadaardig, zal men zeggen. Want wie was Zang, om Auerbach te willen doodzwijgen?

Het volgende evenwel is minder onschuldig.

Ten tijde (het is steeds de schrijver zelf, die spreekt), ten tijde dat mijn blijspel: *die Verse Friedrich des Grossen* te Graz werd vertoond, was ik medewerker van de *Presse*. Zang dacht: wie een medewerker prijst, eert zich zelven. De *Presse* leverde een feuilleton, waarin het succès der voorstelling »schitterend" genoemd, en tevens de wensch geuit werd, het stuk weldra op het Weener Burgtheater te zien verschijnen.

Toen, niet lang daarna, hetzelfde stuk te Praag werd gegeven, las men in een korrespondentie-artikel der *Presse:* »Sacher Masoch bezit buiten kijf een ongemeen talent. Uit-»muntend geslaagd wat de karakterteekening, geestig wat »den dialoog, boeijend wat de handeling betreft, behooren *die* »*Verse Friedrich des Grossen* in elk geval tot het beste, wat »de dramatische kunst in den laatsten tijd heeft geleverd." Natuurlijk, want op dat oogenblik was ik nog medewerker van de *Presse.*

»Sacher Masoch's *Verse* schijnen snel carrière te maken; de »direkteur van den schouwburg te Hamburg, en die van den »schouwburg te Brunswijk, hebben zich verbonden, het blij-»spel te vertoonen," las men niet lang daarna in eene reklame der *Presse.* Dat spreekt: ik was nog altijd medewerker.

Eenige maanden daarna werd het stuk te Berlijn vertoond, en wekte tegenspraak. De *Presse* hield daarvan met welgevallen aanteekening, en voegde bij de opmerking van den korrespondent-verslaggever (dat alleen de oostenrijksgezinde strekking oorzaak was van den minderen opgang te Berlijn) deze noot: »Wel mogelijk; maar, wat wij hier en ginds van »dit nieuwe, met kracht van reklames aan den man gebragte »stuk vernomen hebben, noopt ons te onderstellen, dat, ook »afgezien van elke politieke antipathie, *die Verse Friedrich* »*des Grossen* er niet op aangelegd zijn, bijzondere geestdrift »te wekken."

Welk ander blad had het nieuwe blijspel »met kracht van reklames" aan den man gebragt, dan dezelfde *Presse*, die er thans tegen te velde, en waarom te velde trok? Om de zeer

eenvoudige reden, dat op het tijdstip, toen mijn stuk te Berlijn vertoond werd, ik opgehouden had mede-arbeider der *Presse* te zijn, en bij de *Neue Freie Presse* was overgegaan.

Natuurlijk werkt dit vernederen der kritiek tot een middel van reklame, demoraliserend terug op de schrijvers zelven. Zelfs dichters van onbetwistbaar talent worden door den tijdgeest medegesleept. Mijn vriend Robert Hamerling is gewis een dichter, die de kritiek niet zou behoeven te ontzien, en de reklame niet zoo duur zou behoeven te koopen als hij doet. Niettemin heeft hij zich laten overhalen, met den geesteloozen Thaler, indertijd redakteur van het litterarisch bijblad der *Freie Presse*, eene wederkeerige assurantie-kompagnieschap aan te gaan. Thaler prees Hamerling's *Ahasverus*, Hamerling's *Koning van Sion*, en vice versa moest nu Hamerling, in de *Freie Presse*, Thaler's verzen prijzen. En daarbij is het niet gebleven. Zoo vaak ergens een zwak en onbeduidend miniatuurtalent ontluikt, beijvert Hamerling zich, het door zijne voorspraak te boegseren; of ook wel, het te dekken met eene tegen de pijlen der kritiek beschermende voorrede, bij wijze van schild. Meent Hamerling, dat het cijfer, hetwelk zijn naam in de litteratuur vertegenwoordigt, een duizendtal is geworden, sedert hij aan het aanhechten is gegaan van nullen als Thaler, Gussmann, Leitenberger, enz.? Dan vergist hij zich. De litteratuurgeschiedenis schrapt die nullen, en het cijfer blijft onveranderd.

Het lage standpunt der moderne dagbladkritiek in aanmerking genomen, vind ik het verklaarbaar, dat een komponist als Richard Wagner, een tooneelspeler als Friedrich Haase, den weg der zelfkritiek en der zelfaanbeveling zijn ingeslagen. Vooral de hedendaagsche tooneelspeler is bevoegd, dat voorbeeld te volgen. Het loon zijner kunst is eene efemeride, een geschenk van één dag. Hij kan zich niet troosten met een beroep op de toekomst. Juist de tooneelkritiek nu bevindt zich, met enkele uitzonderingen, in handen van personen, die als het uitvaagsel der journalistiek verdienen aangemerkt te worden. Kan iemand vergen, dat een akteur van talent zijne lotsbestemming afhankelijk zal maken van dergelijke vonnissen? Neen, de akteur is volkomen in zijn regt, wanneer hij, tot

verdediging zijner kunst, op zijne beurt naar de pen en, wanneer eene eerlooze journalistiek hem het regt van tegenspraak ontzegt, of in de uitoefening van dat regt hem verkort, naar den stok te grijpen. Met het kritisch gespuis van deze allerlaagste soort is een dragelijke *modus vivendi* — en dan nog! — alleen verkrijgbaar, langs den weg van oorvijgen en rottingslagen. Elk tooneel-recensent is in de schatting der tooneelspelers omkoopbaar: zoo niet met geld, dan met oesters, met champanje, of met lonken uit bezielde oogen. Om uit mijne eigen ondervinding slechts één voorbeeld van dien aard bij te brengen, — toen in de schouwburgwereld bekend geworden was, dat eene vorstelijk schoone en algemeen gevierde tooneelspeelster mij met hare vriendschap vereerde, en ik (gelijk er allezins termen toe bestonden) menige lans voor haar gebroken had, nestelde zich in meer dan één lief kopje de overtuiging, dat het weinig moeite kosten en veel voordeel aanbrengen zou, mij als kritischen slaaf aan de zegekar te kluisteren. Wie mijne novellen gelezen heeft weet, dat ik een zwak heb voor bont. En nu is het niet eens, maar twintig malen gebeurd, dat aanvallige coulisse-koninginnen beproefd hebben, mij te betooveren door de toezending van fraai bontwerk. Zelfs heb ik beleefd, dat in het midden der bloeijende Meimaand, eene jonge en lieve opera-zangeres hare opwachting bij mij kwam maken in eene kostbare, marterbonten pelerine, met geen ander oogmerk, dan om zich onder voorwendsel der vroege zomerwarmte de schouders te kunnen ontblooten, en met een koket lachje mij toe te voegen: »Ja, mijnheer, ik heb óók een buste »*à la* Katharina de Tweede!" Wanneer de dames van het tooneel zich niet ontzien, een schrijver van groote vermaardheid en onbesproken wandel op die wijze halverwege te gemoet te komen, dan kan men nagaan, hoe zij bij het gewone kritisch janhagel plegen te varen.

Zoo lang er geen bijzondere inrigtingen tot opleiding van aanstaande journalisten bestaan; ten minste, zoolang de journalistiek van hare mede-arbeiders niet de mate van ontwikkeling eischt, welke aan inrigtingen van algemeenen aard te verkrijgen is, zoolang kan en zal noch de dagbladpers, noch de kritiek, over bruikbare en achtenswaardige krachten kunnen

beschikken. Intusschen trooste men zich met de gedachte, dat beider prestige vernietigd is, en zoowel de kritiek als de dagbladpers hebben opgehouden, eene magt te zijn. De pers is zoo diep gezonken, dat het niet meer de vraag is *hoe*, maar *of* men door haar genoemd wordt. Kwaad zou zij alleen kunnen stichten, door te zwijgen. Maar zij *kan* niet zwijgen, zonder op te houden zich zelve te zijn. Al schimpt zij, ook dat schimpen is eene reklame, en eene betere reklame dan lof. Zoo lang Thaler mij in de *Neue Presse* bewierookte, maakte hij er zich af met twaalf regels, in een afgelegen hoekje van het blad. Sedert hij zich tegen mij keerde, havent hij mij in een feuilleton van twaalf kolommen, in het front. En ik heb bij den ruil gewonnen. Twaalf kolommen slijk zijn voor een schrijver van den tegenwoordigen tijd eene betere aanbeveling, dan twaalf regels wierook. Dit is zoo waar, dat mijn uitgever, die na het verschijnen van Thaler's feuilleton op één dag dertig exemplaren mijner novellen verkocht, aan eene geheime afspraak tusschen den recensent en mij geloofde. »Das »Feuilleton in der *Neuen Presse* hat enorm gewirkt!" riep hij, bij onze eerstvolgende ontmoeting, op zegevierenden toon mij toe. Vooral steeg het debiet ten gevolge van Thaler's insinuatie, dat, zoo ik in de novelle *Plato* mij aan het publiek vertoond had in nachtgewaad, ik in het daarop volgend hoofdstuk zelfs die onontbeerlijke kleedij had afgelegd. Het publiek redeneerde: »Wanneer zulk een gemeene kerel als Thaler, tegenover dien »Sacher Masoch den gekwetsten zedige speelt, dan moeten de »aangeduide novellen meer dan gewoon pikant zijn." Men kocht het boek, en verslond het.

Dit is, meestal met Sacher Masoch's eigen woorden, de hoofdinhoud zijner strafrede tegen de duitsche journalistiek. Onpartijdige beoordeelaars zullen erkennen, dat in zijne verwijten veel wordt aangetroffen, wat overweging verdient, en niet van den kant der duitsche journalistiek alléén. Maar zullen zij ook de opmerking kunnen onderdrukken, dat de heerschappij der middelmatigheid groot moet wezen in een land, waar het

noodig wordt geacht, zulke waarschuwingen tot het publiek te rigten?

Er is één magt — die van het talent — waartegen de vereenigde inspanning van alle gewetenlooze en onkundige recensenten, al zouden zij bij tienduizenden worden geteld, niets vermag. En bewijst Sacher Masoch niet door zijn eigen voorbeeld, — hij, wiens blijspelen in meer dan veertig duitsche schouwburgen werden vertoond en toegejuicht, — dat het oordeel des publieks boven dat der recensenten gaat? Werkelijk noopt de brochure *Ueber den Werth der Kritik* veel minder tot de gevolgtrekking, dat de kritiek overleden is, dan dat haar zwaartepunt zich verplaatst heeft.

Zeer juist zegt de schrijver: »De zuiveringskuur, waaraan de »dagbladpers zich te onderwerpen heeft, zoo zij, in weerwil »van hare nuttigheid en van haar gewigt, niet weldra in »denzelfden kwaden reuk wil staan als de politie uit de dagen »van Metternich, — voor alles gebruikt en steeds door allen »veracht, — die zuiveringskuur moet door haar zelve en door »haar alleen ondernomen, voortgezet, en voltooid worden."

Doch zoo dit waar is, ergere men zich ook niet, dat eene kritiek, als de duitsche onzer dagen, langzamerhand is afgedaald van de hoogte, waarop Lessing haar geplaatst, waarop Gœthe, Schiller, en de Schlegels, haar gehandhaafd hadden.

»Eindelijk is het zoo ver gekomen", zegt Sacher Masoch, »dat men eene recensie leest, gelijk men een geestig geschreven »feuilleton over de gebeurtenissen van den dag, of de aardig»heden van een karikatuurblad lezen zou."

Welnu, mag men vragen, welk kwaad steekt daarin, zoo slechts de lezer zijn oordeel niet aan dien oppervlakkigen recensent gevangen geeft? Sacher Masoch's eigen boekje ontleent grootendeels hieraan zijne waarde, dat al de best geschreven bladzijden daarin, aan een vermakelijk feuilleton herinneren. Tot besluit nog deze proeve:

»Heeft het Makart geschaad, dat zijne *Zeven Doodzonden* in »alle dagbladen vinnig doorgestreken zijn, en de verketterde »schilderij te Parijs zelfs niet tentoongesteld is mogen worden? »Integendeel, een en ander heeft hem in de oogen des publieks »met het karakter van een oorspronkelijk genie bekleed, en

»hem tot den gevierdsten en gezochtsten schilder van den te-
»genwoordigen tijd gemaakt.

»Is Richard Wagner niet, van het moeijelijk begin zijner »loopbaan tot heden, nu hij als muziekvorst over Duitschland »heerscht, ja in Italie, in Belgie, in Rusland, overwinning op »overwinning heeft behaald, door alle muzikale bladen van »noord tot zuid beschimpt en verguisd? Heeft men niet zelfs »zijn bijzonder leven aangerand? En het resultaat? Het resul-»taat is, dat de gelasterde maëstro in de geschiedenis der mu-»ziek eene grootere plaats inneemt, dan één zijner voorgan-»gers. Trots al zijne afdwalingen, zal zijn naam de dagtee-»kening blijven eener nieuwe periode in toonkunst en opera.

»En ik? Geen dichter van den nieuweren tijd, zelfs Lord »Byron niet, is zoo heftig aangevallen als ik. Maar ook geen »ander is zoo snel beroemd geworden en zoo veel gelezen. Geen »heeft met mij, niet slechts in Duitschland, maar in alle litte-»raturen van Europa en zelfs in Amerika, voor altijd het bur-»gerregt verkregen."

Ziedaar ongetwijfeld op het gebied der zelfreklame een kunststuk, voor hetwelk wijlen August Zang, van de Weener *Presse*, gestaan zou hebben. De leerling heeft den meester overtroffen.

1873.

LOUISE ACKERMANN.

Louise Ackermann, Poésies. Paris 1874. Troisième Edition.

Niet gering is het aantal dergenen, die op rijperen leeftijd zich in hun binnenste even fel tegen de godsdienst keeren, als zij in hunne jeugd haar met geestdrift aanhingen. Vooral onder het nu levend geslacht worden die in stille beeldstormers omgeslagen geloovigen, bij duizenden aangetroffen. Onze tijd is gevolgd op een tijd van godsdienstige reaktie, toen het geloovig-zijn als in de lucht zat, evenals nu het ongeloovig-zijn.

Het behoort echter tot de uitzonderingen, dat de nieuwe vijanden van het geloof hunnen afval op schrift brengen, hetzij in ironischen, hetzij in verwenschenden vorm. Meestentijds vergenoegen zij zich, van de verandering hunner zienswijze in vertrouwelijke gesprekken te doen blijken.

Nog zeldzamer is het, dat zij voor die stof, welke van nature aan het genre der verhandeling of van het betoog verwant is, eene dichterlijke inkleeding zoeken. Zeldzaamst van al, dat het voornemen daartoe rijpt in den geest eener vrouw.

Om die reden vestig ik de aandacht op de gedichten eener langen tijd onbekend gebleven fransche dame, Louise Ackermann geheeten, die, zoo zij in het begin dezer eeuw had

geleefd, tot de satanische school van Shelley zou gerekend zijn, maar voor ons veeleer tot de ekonomisch-politische van Proudhon behoort. In hare verzen geen zweem van onvrouwelijke emancipatie-zucht op maatschappelijk gebied: de liefde en het huwlijk zijn haar even heilig, de kunst is haar eene troosteres. Des te onverzoenlijker heeft zij den oorlog aan het geloof verklaard. *Je hais Dieu et je le nie*, zou zij kunnen zeggen. Zoo zij die woorden niet letterlijk overneemt, is het niet omdat zij ze te krachtig vindt. Zijzelve bezigt nog sterkere.

Natuurlijk zouden zulke verzen een ieder koel laten, zoo men daarin slechts een berijmd wijsgeerig stelsel aantrof. De stichtelijke lektuur van het atheïsme bezit in zich zelve evenmin iets boeijends of aantrekkelijks, als de stichtelijke lektuur van het geloof. In beide gevallen hangt alles af van de vraag, of er al dan niet in die uitboezemingen een hart klopt. In het ongeloof nu van mevrouw Ackermann klopt niet-alleen een hart, maar wij kunnen de opmerking niet onderdrukken, dat het luider klopt dan behoorde. Bij Gœthe, die in alle denken en alle gevoelen onzen tijd eene halve eeuw vooruit is geweest, vindt men bij dezelfde mate van ontgoocheling omtrent het overgeleverd geloof, veel meer liefde voor het symbolische daarin, veel minder hartstogtelijken haat tegen het dogme. Hem was het atheïsme niet het één en het al, maar slechts een onderdeel van zijne algemeene, veelzijdige ontwikkeling. Mevrouw Ackermann, die zich tot den *König von Thule* aangetrokken gevoelt, heeft even als Gœthe ook *Prometheus* tot onderwerp gekozen. Zelfs komt in dat vers de geest van opstand, die den grondtoon uitmaakt van hare poëzie, misschien sterker uit dan ergens elders. Doch voor haar zijn die denkbeelden eene levenskwestie. Ze uit te spreken, is haar niet slechts eene zielsbehoefte, maar zij beschouwt die daad als een pligt, eene roeping, een apostelschap.

De lichtzijde dezer overdrijving is het gemoed, waarvan zij getuigenis geeft. Men heeft met een begrensd dichterlijk talent te doen; maar met een talent, dat al zijne meesterschap bijeenraapt om lucht te geven aan hetgeen omgaat in de ziel. Wat mevrouw Ackerman voortbrengt is slechts halve kunst: klanken zonder zin zijn het niet. Hare verzen trillen inte-

gendeel van echte wanhoop. Om zulke anathema's naar de slapen van het geloof te kunnen slingeren, moet men weleer in het wezen van dat geloof zeer diep zijn doorgedrongen en, vóór de schellen van de oogen vielen, er een krachtigen steun in hebben gevonden. De dichteres is geen pedant geworden, is eene vrouw gebleven. Zelfs dan verloochent zij haren aard of haar geslacht niet, wanneer zij, schipbreukeling van de oude leer, haar boek en haar denkbeeld met reuzenkracht over boord werpt:

Jouet depuis longtemps des vents et de la houle,
Mon bâtiment fait eau de toutes parts; il coule.
La foudre seule encore à ses signaux répond.
Le voyant en péril et loin de toute escale,
Au lieu de m'enfermer tremblante à fond de cale,
J'ai voulu monter sur le pont.

A l'écart, mais debout, là dans leur lit immense
J'ai contemplé le jeu des vagues en démence.
Puis prévoyant bientôt le naufrage et la mort,
Au risque d'encourir l'anathème ou le blâme,
A deux mains j'ai saisi ce livre de mon âme,
Et l'ai lancé par-dessus bord.

C'est mon trésor unique, amassé page à page.
A le laisser au fond d'une mer sans rivage
Disparaitre avec moi je n'ai pu consentir.
En dépit du courant qui l'emporte ou l'entrave,
Qu'il se soutienne donc et surnage en épave,
Sur ces flots qui vont m'engloutir.

Wat de daad betreft, van welke dat boek de uitdrukking is, zijn wij geneigd der schrijfster het volle beneficie te laten, waarop elk, die eene diepgevoelde overtuiging durft uitspreken, en deswege in den ban wordt gedaan, regt heeft. Mevrouw Ackermann toch is geen dame van den demi-monde, die, om hare ligtzinnigheid te bedekken, naar een systeem gezocht, en in het ongeloof de beste theorie van haar maatschappelijk bestaan of wanbestaan gevonden heeft. Voor zoo ver uit hare verzen iets omtrent hare levensgeschiedenis valt op te maken, is zij eene vrouw van gevorderden leeftijd, die reeds in 1835

voor goed van de poëzie afscheid meende genomen te hebben. Korten tijd gelukkig gehuwd geweest, heeft zij als jonge weduwe het harde brood der vreemdelingschap gegeten, deels in Engeland, deels en vooral in Italie. Naar Frankrijk teruggekeerd, is de eenzaamheid haar deel geweest. De eenige band des bloeds, waarop zij zinspeelt, doet denken aan een broeders- of zusterskind, een jong officier, in Augustus 1870 bij Gravelotte gesneuveld. Eene vrouw met grijze haren, derhalve, en schier met één voet in het graf. Van hare niet-filosofische gedichten is een der fraaiste gewijd aan de nagedachtenis der trouwe liefde van Hero en Leander; het fraaiste van allen, aan de vereeniging van Hymen en Eros, gelijk het oude Thracie deze door Orfeus had hooren bezingen. Het puritanisme heeft nooit reiner huwlijksleer gepredikt, dan hier de vrije gedachte doet:

Ces deux divinités que chantait l'hymne antique
N'ont rien perdu pour nous de leur beauté pudique;
Leur front est toujours jeune et serein. Dans leurs yeux
L'immortelle douceur de leur âme respire,
Calme et pur le bonheur fleurit sous leur sourire;
Un parfum sur leurs pas trahit encor les Dieux.

Bien des siècles ont fui depuis l'heure lointaine
Où la Thrace entendit ce chant; sur l'âme humaine
Plus d'un souffle a passé; mais l'homme sent toujours
Battre le même cœur au fond de sa poitrine.
Gardons-nous d'y flétrir la fleur chaste et divine
De l'amour dans l'hymen éclose aux anciens jours.

L'âge est triste; il pressent quelque prochaine crise,
Déjà plus d'un lien se détache ou se brise.
On se trouble, on attend. Vers un but ignoré
Lorsque l'orage est là qui bientôt nous emporte,
Ah! pressons, s'il se peut, d'une étreinte plus forte
Un cœur contre le nôtre et dans un nœud sacré.

Doch iets anders is het, zuivere bedoelingen te erkennen, iets anders de opkomst eener nieuwe ster aan den dichterlijken horizont te begroeten. Om niet verder te gaan dan de nieuwere lyriek in Frankrijk zelf, reeds voor vijftig jaren

heeft Lamartine, uit de thans door mevrouw Ackermann behandelde stof, menigen greep gedaan. Men zie van de *Méditations* den aanhef der 18de, met het opschrift *la Foi*, en de geheele 7de, getiteld: *le Désespoir*. Wel konkludeerde Lamartine, wanneer hij in de imprekatie zijn uitgangspunt genomen had, telkens weder tot het geloof; maar het was hem met de eerste niet minder ernst, dan met het laatste.

De dichtader van mevrouw Ackermann derhalve, bij welke het onweder der anathema's om zoo te zeggen gestadig flitsen schiet en geen oogenblik van de lucht is, welt slechts voor een gedeelte uit eigen bodem. Hare versifikatie en haar gedachtenloop herinneren van zeer nabij aan de versifikatie en den gedachtenloop van Lamartine. Nieuw is zij alleen, waar zij den moed heeft, het denkbeeld uit te spreken, hetwelk de oudere dichter, na het eene poos te hebben opgenomen, steeds weder losliet of terugnam.

Maar is die moed poëzie? Is dat nieuwe beeldende kunst? Ziedaar wat moet betwijfeld worden. Dichteres is mevrouw Ackermann allermeest, waar zij het minst aan hare wijsbegeerte denkt. Verrigt zij daarentegen het werk, tot hetwelk zij zich door deze geroepen acht, dan is het ons, alsof wij de muze zien ondergaan in de zendelinge; dan spant zij den boog tot springens toe, overschat hare krachten, en spreekt Delfische orakeltaal voor woorden van gezond verstand.

Onmogelijk kunnen wij dien laatsten eeretitel, op welken ook de verhevenste poëzie aanspraak moet kunnen maken, aan de volgende strofen schenken:

Puisque dans la stupeur des détresses suprêmes,
Mes pâles compagnons restent silencieux,
A ma voix d'enlever ces monceaux d'anathèmes
Qui s'amassent contre les cieux.

Afin qu'elle éclatât d'un jet plus énergique,
J'ai dans ma résistance à l'assaut des flots noirs,
De tous les cœurs en moi, *comme en un centre unique*,
Rassemblé tous les désespoirs.

Qu'ils vibrent donc si fort, mes accents intrépides,
Que ces mêmes cieux sourds en tressaillent surpris;

Les airs n'ont pas besoin, ni les vagues stupides,
Pour frissonner d'avoir compris.

Ah! c'est un cri sacré que tout cri d'agonie;
Il proteste, il accuse au moment d'expirer.
Eh bien! ce cri d'angoisse et d'horreur infinie,
Je l'ai jeté; je puis sombrer!

In spaansche en italiaansche reisbeschrijvingen leest men, dat wanneer zijne heiligenbeelden het wonder niet gewrocht hebben, ter wille waarvan zij in plegtigen omgang door de stad of naar buiten zijn gedragen, het volk daarginds hen somtijds met scheldwoorden bejegent. Zelfs herinner ik mij eene kleine stad in het zuiden van Frankrijk, waar bij zulk eene gelegenheid een Christusbeeld, nadat de gebeden der gemeente om regen onverhoord gebleven waren, op stokslagen onthaald en aan zijn lot overgelaten werd.

Even zoo ongeveer doet Louise Ackermann met den God harer jeugd; — alleen met dit onderscheid, dat terwijl de toorn van Basken en Provençaux, van Napolitanen en Sicilianen, hunne vroomheid ongeschokt laat, en zij een volgend jaar weder het oude vertrouwen koesteren, onze dichteres voor goed heeft opgehouden, aan de voorwerpen van hare voormalige vereering een werkelijk bestaan toe te kennen. In hartstogtelijke woorden vaart zij tegen eene volgens haar eigen getuigenis denkbeeldige godheid uit, en op het oogenblik zelf, dat zij het geloof eene nachtmerrie noemt, rust zij zich tegen die hersenschim in vollen ernst ten strijde. Ware het verwijt minder afgezaagd, men zou in verzoeking komen, deze handelwijze met den naam van donquichotterie te bestempelen.

Met eene dichterlijke vrijheid, die de grenzen van het geoorloofde te buiten schijnt te gaan, maakt mevrouw Ackermann van den vromen Blaise Pascal een tweeden, maar mislukten Prometheus. Dit gedicht is opgedragen aan den heer Ernest Havet, welke zelf indertijd eene uitmuntende uitgaaf van Pascal's *Pensées* heeft bezorgd, en die vreemd moet hebben opgezien, toen deze tour-de-force hem onder de oogen kwam. Doch houden wij ons aan de eenmaal op den voorgrond gestelde opvatting.

Natuurlijk koestert mevrouw Ackermann, van haar standpunt, menige grief tegen Pascal, die, aan eene gelijke diepte van inzigt in 's menschen zedelijke elende, een levendig christelijk geloof paarde. Niet nadrukkelijk genoeg kan zij verzekeren, dat zij dit zamengaan als eene monstruositeit beschouwt, vrucht van intellektuële zwakheid. Al daalde Christus zelf van het kruis, om ons zijne zaligheid aan te prijzen, zegt zij, wij zouden den hemelschen Verzoeker weerstand bieden, en met een krachtig Neen op zijne aanbiedingen antwoorden:

Quand de son Golgotha, saignant sous l'auréole,
Ton Christ viendrait à nous, tendant ses bras sacrés,
Et quand il laisserait sa divine parole
Tomber pour les guérir en nos cœurs ulcérés;
Quand il ferait jaillir devant notre âme avide
Des sources d'espérance et des flots de clarté,
Et qu'il nous montrerait dans son beau ciel splendide
Nos trônes préparés de toute éternité,
Nous nous détournerions du Tentateur céleste,
Qui nous offre son sang, mais veut notre raison.
Pour repousser l'échange inégal et funeste
Notre bouche jamais n'aurait assez de Non.

Op deze ondubbelzinnige verklaring volgen eenige voorname punten, die door Pascal met ja beantwoord werden, doch waarop het positivisme onzer dagen neen zegt:

Non à la Croix sinistre et qui fit de son ombre
Une nuit où faillit périr l'esprit humain,
Qui, devant le Progrès se dressant haute et sombre,
Au vrai libérateur a barré le chemin;
Non à cet instrument d'un infâme supplice
Où nous voyons, auprès du divin Innocent,
Et sous les mêmes coups, expirer la Justice;
Non à notre salut s'il a coûté du sang.
Puisque l'Amour ne peut nous dérober ce crime,
Tout en l'enveloppant d'un voile séducteur,
Malgré son dévouement, Non, même à la Victime,
Et Non par-dessus tout au Sacrificateur!
Qu'importe qu'il soit Dieu si son œuvre est impie?
Quoi! c'est son propre fils qu'il a crucifié?

Il pouvait pardonner, mais il veut qu'on expie:
Il immole, et cela s'appelle avoir pitié!

Natuurlijk wordt het Pascal zeer ten kwade geduid, dit gedrochtelijke te hebben vereerd en aangebeden:

Pascal, à ce bourreau, toi, tu disais: Mon Père, etc.; —

doch is het onze schuld, zoo wij het geloof van Pascal poëtischer vinden, dan het ongeloof van mevrouw Ackermann? Wat zeg ik, zoo de romantische soort van twijfel, waarmede Musset ons gemeenzaam heeft gemaakt, ons toeschijnt dichterlijker te klinken, dan mevrouw Ackermann's vierkante negatien? Men neme de proef met den aanhef van *Rolla:*

O Christ! je ne suis pas de ceux que la prière
Dans tes temples muets amène à pas tremblants;
Je ne suis pas de ceux qui vont à ton Calvaire,
En se frappant le cœur, baiser tes pieds sanglants;
Et je reste debout sous tes sacrés portiques,
Quand ton peuple fidèle, autour des noirs arceaux,
Se courbe en murmurant sous le vent des cantiques,
Comme au souffle du nord un peuple de roseaux...

Volgen wij echter, zonder haar verder in de rede te vallen, onze eerwaardige godlasteraarster. Aan zeggenskracht ontbreekt het haar in geen geval, en het »laatste woord" dat zij tegen Pascal op het hart heeft, klinkt met een vollen en krachtigen toon. Moet er gekozen worden tusschen het geloof en de wanhoop, zij aarzelt niet: liever de wanhoop en de waarheid, dan het geloof en de leugen. Alleen hindert haar de gedachte, dat er, alles wel gewogen, toch misschien een God bestaat, die, werkeloos en onbarmhartig toeschouwer, op het lijden der menschen uit de hoogte nederziet. Ware Hij een romeinsch keizer; waren de menschen even zoo vele ter dood gedoemde gladiatoren, met het gebruikelijk: *morituri te salutant!* de burgerlijke beleefdheid tegenover Hem in acht nemend, — het zou er nog door kunnen. Maar dat Hij zich God noemt en als een hemelsche Vader wil aangebeden worden, zie, dit is onuitstaanbaar. Mogelijk evenwel, dat wij, door al de fiolen van onzen haat

over Hem uit te gieten, Hem op zijne beurt in woede doen ontsteken en Hij aan het menschdom met één slag een einde maakt. Dat zou heerlijk wezen! Er zouden dan geen menschen meer geboren worden, ons geslacht zou het laatste zijn, en wij de voldoening smaken, door onze anathema's den hemelschen Caesar van al zijne onderdanen beroofd, en feitelijk aan zijne heerschappij een einde gemaakt te hebben:

Aux applaudissements de la plèbe romaine
Quand le cirque jadis se remplissait de sang,
Au-dessus des horreurs de la douleur humaine,
Le regard découvrait un César tout-puissant.
Il était là, trônant dans sa grandeur sereine,
Tout entier au plaisir de regarder souffrir,
Et le gladiateur, en marchant vers l'arène,
Savait qui saluer quand il allait mourir.

Zeker was het in zichzelf een schrale troost voor die gladiatoren, de wetenschap te bezitten, dat, derfde men het leven, men het aardsch schouwtooneel voor het minst met eene buiging verliet. Doch de dichteres spreekt bij vergelijking. Zelfs zou zij met die povere vergoeding genoegen nemen, zoo wij er op rekenen konden, al stervend te gehoorzamen aan blinde natuurwetten:

Nous, qui salûrons-nous? à nos luttes brutales
Qui donc préside, armé d'un sinistre pouvoir?
Ah! seules, si des Lois aveugles et fatales
Au carnage éternel nous livraient sans nous voir,
D'un geste résigné nous salûrions nos reines.
Enfermé dans un cirque impossible à franchir,
L'on pourrait néanmoins devant ces souveraines,
Tout roseau que l'on est, s'incliner sans fléchir.

De juistheid dier opmerking moet toegestemd worden. Ligter zal de mensch zich gedwee aan een onverbiddelijk noodlot onderwerpen, dan zoo hij zich in zijn ongeluk afhankelijk weet van eene magt, die gebeden vraagt, maar ze niet verhoort. In het eene geval leert hij berusten, in het andere komt zijn gemoed in opstand. Of kunnen wij, wanneer een hevige dorst

ons kwelt, gevoelens van genegenheid koesteren voor den rijken buurman, die overvloed van water bezit, maar alles voor zich zelven houdt? Met geen andere schijnt het, dan wij in zulk een oogenblik dien buurman zouden toedragen, kan in het afgetrokkene de mensch ten aanzien van God vervuld zijn:

Oui, mais si c'est un Dieu, maître et tyran suprême,
Qui nous contemple ainsi nous entre-déchirer,
Ce n'est plus un salut, non, c'est un anathème
Que nous lui lancerons avant que d'expirer.
Comment? ne disposer de la Force infinie
Que pour se procurer des spectacles navrants,
Imposer le massacre, infliger l'agonie,
Ne vouloir sous ses yeux que morts et que mourants!
Devant ce spectateur de nos douleurs extrêmes
Notre indignation vaincra toute terreur.
Nous entrecouperons nos râles de blasphêmes,
Non sans désir secret d'exciter sa fureur.

Nooit zou een dergelijke stille wensch bij Pascal zijn opgekomen; en in zoo ver is in eene tegen hem gerigte apostrofe deze wending geheel op hare plaats. Echte Prometheus-aanvechting inderdaad, vermeerderd met de somberheid der voortwoelende christelijke levensbeschouwing, in het razen tegen God het zoo ver te brengen, dat God boos wordt, en in eene vlaag van drift opruiming houdt van de geheele menschelijke santekraam!

Qui sait? nous trouverons peut-être quelque injure
Qui l'irrite à ce point que, d'un bras forcené,
Il arrache des cieux notre planète obscure,
Et brise en mille éclats ce globe infortuné.
Notre audace du moins vous sauverait de naître,
Vous qui dormez encore au fond de l'avenir,
Et nous triompherions d'avoir, en cessant d'être,
Avec l'Humanité forcé Dieu d'en finir.
Oh! quelle immense joie après tant de souffrance!
A travers les débris, par-dessus les charniers,
Pouvoir enfin jeter ce cri de délivrance:
Plus d'hommes sous le ciel, nous sommes les derniers!

Geheel in overeenstemming met deze orde van denkbeelden

is het, wanneer de dichteres, op eene andere plaats, de komeet van 1861 toespreekt en de mogelijkheid erkent, dat dit hemelligchaam, bij zijne terugkomst, de aarde wel eens ontvolkt en het menschdom uitgestorven zou kunnen vinden. Nog een ander beeld voor de diepte van het menschelijk lijden bezigt zij, wanneer zij bij de opstanding der dooden in het laatste oordeel, eene geheele klasse van ongelukkigen de weldaad van het herleven van de hand laat wijzen, zij in hunnen mond een loflied ter eere van het eeuwige Niet legt, en hen als eene laatste gunst van den Hemel laat afsmeken, te mogen blijven voortsluimeren in hunne graven. Hoe bedriegelijk volgens haar de genoegens van het toekomend leven zijn, dit kunnen wij opmaken uit hare *Paroles d'un amant*, wanneer die minnaar vrijwillig afstand doet van het voorregt eener voor verheerlijking vatbare bruid, en hij liever de zijne neemt gelijk de natuur hem haar heeft geschonken, en de dood haar weldra voor altijd van hem scheiden zal.

De liefde en de dood — die tegenstrijdigheid vooral heeft bij de dichteres het geloof aan een Hooger wereldbestuur aan het wankelen gebragt. Gestadig ziet zij de natuur liefhebbende wezens voortbrengen, die elkander voor eeuwig trouw zweren, doch voor wie die eeuwigheid slechts een oogenblik duurt en plaats moet maken voor een telkens vernieuwd geslacht. De natuur doet niets anders dan ontbinden en weder verbinden, dan geven en terugnemen: zoo neemt de zon de waterstof der beek terug, die eene wolk geweest en, in regen nedergestroomd, naar zee gesneld was. De menschelijke vrijheid protesteert tegen die aanhoudende cirkelbeweging, maar te vergeefs. Het eenige middel, waardoor de mensch nog voor een deel zijne waardigheid kan redden is, God *en pitié* te nemen en zijns ondanks de inspraak van het gemoed te volgen. Vroeger was het geheele gebied van het Onbekende een domein van het geloof, en gaf dit laatste ongestraft zijnen waan voor wetenschap uit. In den tegenwoordigen tijd gaat dit niet langer, gelijk reeds voor eeuwen door Prometheus aan Jupiter en de zijnen voorspeld is dat gebeuren zou:

Délivré de la Foi comme d'un mauvais rêve,
L'homme répudîra les tyrans immortels,
Et n'ira plus, en proie à des terreurs sans trève,
Se courber lâchement au pied de tes autels.
Las de le trouver sourd, il croira le ciel vide.
Jetant sur toi son voile éternel et splendide,
La Nature déjà te cache à son regard;
Il ne découvrira dans l'univers sans borne,
Pour tout Dieu désormais, qu'un couple aveugle et morne,
La Force et le Hasard.

Met die bedreiging aan het adres der Goden is onze dichteres weder teruggekomen bij haar uitgangspunt, — hetwelk in den grond der zaak, gelijk ik deed opmerken, hoewel het zich als de hoogste uitdrukking der wetenschap aanbiedt, weinig of niet van het kinderlijkst bijgeloof verschilt. Van professie zonder hoop en zonder God in de wereld, rigt zij aanhoudend tegen dien God, als ware Hij een onwillige H. Januarius, er den brui van gevend bloedige tranen te schreijen, hare felste slagen. Wij bewonderen de stoutheid van hare beeldspraak, hare heerschappij over de taal, den gloed van hare overtuiging, de inwendige perskracht die haar tot spreken dwingt. Maar een eigen dichterlijk gebied heeft zij niet veroverd. Hare eenige wezenlijke kracht is die der tegenspraak. Zoo het geloof haar niet aan een steunpunt had geholpen, haar ongeloof zou een magtelooze hefboom zijn.

Daar het de bedoeling niet zijn kan, ten aanzien eener uitnemend begaafde vrouw, die blijkbaar veel en bitter geleden heeft, vooroordeelen op te wekken, — waar is in Nederland de jonge dichter te vinden, in staat zulke verzen te schrijven als deze oude fransche dame? — maak ik er opmerkzaam op, dat hare anathema's somtijds voorwerpen treffen, die niet in háre schatting alleen, maar ook in die der groote menigte, de algemeene verwensching ten volle waardig zijn. Fel tegen het geloof, is zij niet minder fel tegen den oorlog.

Waarom en met welk regt? Dat begrijp ik niet. In geen ander stelsel past de oorlog zoo goed als in het positivisme. Om niet te spreken van de krijgshaftige en manlijke aandoeningen, die er door worden opgewekt; van de oefening

in zelfstandigheid, waartoe hij de gelegenheid opent; van de treffende voorbeelden van grootmoedigheid, die hij na afloop van elken veldtogt aanbiedt, — indien er geen God is, geen hoogere zedelijke of verstandelijke wereldorde, wat zullen de menschen dan anders en beters doen, dan oorlogvoeren: het eene volk het andere ten onderbrengend, tot er, op de puinhoopen der nationaliteiten, door één overheerschend ras eene wereldheerschappij gesticht wordt? Wat meer zegt, in den loop der geschiedenis zijn door verschillende volken reeds herhaaldelijk zulke proeven genomen, en heeft de ervaring het positivisme, lang vóór men dat woord had uitgevonden, in het gelijk gesteld.

Doch wij hebben met de verzen van mevrouw Ackermann, niet met hare mindere of meerdere gelijkheid aan zichzelve te doen. Uit het oogpunt der poëzie beschouwd is haar dichtstuk *la Guerre* een sieraad van den bundel. Zeer juist schildert zij den staat van zelfverblinding, waarin tot kort vóór het uitbreken der jongste oorlogen, de europesche maatschappij verkeerde:

L'heure semblait propice, et le penseur candide
Croyait, dans le lointain d'une aurore splendide,
Voir de la paix déjà poindre le front tremblant.
On respirait. Soudain, la trompette à la bouche,
Guerre, tu reparaîs plus âpre, plus farouche,
Écrasant le Progrès sous ton talon sanglant.

Was dan de zoetsappige waan de hare, dat de algemeene zaak vooruit kan komen zonder strijd? Droomde zij zich eene mannenwereld zonder worstelaars? Het een zoo min als het ander. Doch haar ideaal was een onbloedig tweegevecht met het monster der Ondeugd, een herkulische kamp met de hydra der Onkunde, bovenal een strijd op leven en dood met het Gebrek:

Si vivre c'est lutter, à l'humaine énergie
Pourquoi n'ouvrir jamais qu'une arène rougie?
Pour un prix moins sanglant que les morts que voilà
L'homme ne pourrait-il concourir et combattre?

Manque-t-il d'ennemis qu'il serait beau d'abattre?
Le malheureux! il cherche, et la Misère est là!

Qu'il lui crie: A nous deux! et que sa main virile
S'acharne sans merci contre ce flanc stérile
Qu'il s'agit avant tout d'atteindre et de percer.
A leur tour, le front haut, l'Ignorance et le Vice,
L'un sur l'autre appuyé, l'attendent dans la lice;
Qu'il y descende donc, et pour les terrasser.

Non, ce n'est point à nous, penseur et chantre austère,
De nier les grandeurs de la mort volontaire.
D'un élan généreux il est beau d'y courir.
Philosophes, savants, explorateurs, apôtres,
Soldats de l'Idéal, ces héros sont les nôtres;
Guerre, ils sauront sans toi trouver pour qui mourir.

Dit alles is even zacht gevoeld, als fraai gezegd. Doch meen niet dat Kassandra, omdat zij eene poos hare imprekatien staakte, ze verleerd heeft. Als zij al de gruwelen van het bloedvergieten heeft opgesomd, zij de Kunst tot kanonvleesch heeft zien vernederen, de Vrijheid, het Regt en de Geregtigheid tot mikpunt van mitrailleuses zien kiezen, dan wordt de oude geest weder vaardig, en spreekt zij over zoo vele rampen, zoo vele fouten, zoo vele misdaden, de krachtigste vervloeking uit:

Sous des vapeurs de poudre et de sang quand les astres
Pâlissent indignés, parmi tant de désastres,
Moi-même à la fureur me laissant emporter,
Je ne distingue plus les bourreaux des victimes;
Mon âme se soulève, et devant de tels crimes
Je voudrais être foudre et pouvoir éclater.

Du moins, te poursuivant jusqu'en pleine victoire,
A travers tes lauriers, dans les bras de l'Histoire
Qui, séduite, pourrait t'absoudre et te sacrer,
O Guerre, Guerre impie, assassin qu'on encense,
Je resterai, navrée et dans mon impuissance,
Bouche pour te maudire et cœur pour t'exécrer.

Laat ons de dichteres, die in strijd met hare wijsbegeerte, zich zoo hoog weet te verheffen, de beleediging niet aandoen,

onder hare kleinere gedichten uit vroeger tijd naar eene verontschuldiging voor hare latere goddeloosheid te zoeken. Niet met hare *Premières Poésies*, ofschoon er daaronder worden aangetroffen die van een liefhebbend gemoed en een fijn kunstgevoel getuigen: zij staat en valt met hare *Poésies Philosophiques*, waartoe ook die verwensching van den oorlog behoort. Men ziet: het zijn niet louter schorre klanken, die van Louise Ackermann's snaren trillen. Heeft zij den oorlog gelasterd, de meesten zullen bereid zijn, haar deswege absolutie te geven.

Voor het overige noodig ik een ieder uit, zich niet te vermoeijen met naar de reden te zoeken, waarom dezelfde vrouw, die ons bekoort wanneer zij den krijg verwenscht, ons toeschijnt eene Furie te worden, zoo vaak zij op haren weg het geloof ontmoet. Poëzie is rust, is harmonie; de toorn daarentegen een toestand van overspanning en prikkeling. Slechts bij uitzondering zal het gebeuren, dat bij het bezongen onderwerp, gelijk wanneer wij ons in de fransche gemoedsstemming van 1870 en 1871 verplaatsen, zulke hevige aandoeningen passen. Met de weerlooze godsdienst is dit nooit het geval. Een zuiver kunstgevoel kan de godslastering verdragen, maar alleen als ter oplossing voorbestemden dissonant, niet als slotakkoord. Het laatste woord op dit gebied wil een zegen wezen, mag bij uitzondering den vorm van een vraagteeken aannemen, maar in geen geval eene verwensching zijn.

De verwenschingen van Job en van den Prediker zijn vooral niet minder krachtig dan die van mevrouw Ackermann: »Verga de dag, waarop ik werd geboren! Waarom stierf ik »niet van moeders ligchaam aan? Hoe zoude ik nu nederliggen »in stillen vrede; slapen zoude ik en ruste hebben! Wie weet »of de adem van de kinderen der menschen opstijgt naar boven, »en de adem der dieren nederwaarts daalt naar de aarde? De »voortreffelijkheid des menschen boven het gedierte is geene, »want allen zijn zij ijdelheid." Nogtans neemt niemand er aanstoot aan: om de eenvoudige reden dat, wanneer men den bijbel in zijn geheel beschouwt, die valsche geluiden in de harmonie van den grondtoon wegsmelten. De fout van onze dichteres zal dan ook niet zijn, dat zij in bezielde woorden gezegd heeft wat haar op het hart lag, maar dat zij uit eene

stof, die zich daartoe niet leende, eene op zichzelf staande dichterlijke wereld heeft willen scheppen. Evenmin als men uit enkel specerijen een volledigen maaltijd bereiden kan, kan men met *Non*, *Non*, *Non*, een tempel bouwen. Het verste punt, waartoe de menschelijke ziel het in de wanhoop ooit gebragt heeft, is de kreet: »Mijn God, mijn God, waarom hebt Gij »mij verlaten!" Wie daarbuiten treedt; wie uit dat hoogste gevoel van nood ook nog de vonk van vertrouwen wegneemt, welke op den bodem is blijven sluimeren, overschrijdt, met de grenzen der natuur, tevens die der poëzie.

Ik wil daarmede niet te kennen geven, dat in de orde van het positivisme voor de poëzie geen plaats is, maar alleen, dat dit laatste niet dichterlijk moet willen zijn op een gebied, waar het geen grond onder de voeten heeft en noodwendig tot deklameren moet vervallen. De geheele natuur, de geheele geschiedenis, de geheele menschenwereld, ligt voor den positivist open. Het zou wel een wonder wezen, dat *hij* alleen op zulk een uitgebreid veld geen kunstschatten wist te verzamelen, terwijl vóór hem al de grootste kunstenaars van den ouden en den nieuweren tijd, er rijkbeladen van zijn teruggekeerd! De heilige kunst is de eenige afdeeling, waarin alleen de geloovige kan uitmunten: voor alle andere vakken volstaat het menschelijk genie. En dan nog is het de vraag, of onder den naam van heilige kunst niet veel doorgaat, wat van nabij meer aan de aarde dan aan den hemel verwant is: lijnen, kleuren, klanken, gedachten, die omtrent het godsbegrip niets beslissen.

Eigenlijk is het dan ook niet aan de litterarische kritiek, maar aan de predikers van het christelijk geloof, zich uit een zedelijk oogpunt over den zielstoestand te bekommeren, van welken een dichtbundel als die van Louise Ackermann getuigenis geeft. Wij voor ons zouden met haar atheïsme vrede kunnen hebben, zoo zij slechts niet buiten haar boekje was gegaan. Heeft niet de vrome Da Costa in zijne jongelingsjaren met welgevallen den *Prometheus* van Æschylus vertaald, en meer dan dertig jaren later de vertaling nog eens met welgevallen laten herdrukken? En nu is, hetzij men er Gœthe of Byron, Shelley of Quinet op naslaat, diezelfde *Prometheus* in den loop des tijds de type van den godslasteraar geworden. Daarin steekt

dus geen kwaad. Maar dat eene reine en gevoelige vrouw, die aanving met het gebed, na een lang leven vol verdriet al de krachten van haar dichttalent inspant om het voorwerp dier gebeden te vervloeken, — ziedaar wat zich alleen verklaren laat uit eene leemte in de christelijke godsdienst. In alle tijden heeft men verstokte zondaars en zondaressen aan den invloed van deze weerstand zien bieden; trotsche hoofden ongebogen zien blijven; de prediking der liefde door ligtzinnigen en zelfzuchtigen met haat zien vergelden. Maar het moest nog gebeuren, dat de afschuw apostolaat werd; nog gebeuren, dat in naam van al de edelste aandoeningen der menschelijke ziel — deernis, liefde, vrijheid, rede, — bij monde eener vrouw, aan het christendom en zijne priesters de oorlog werd verklaard. Zijn er dus theologen, die met hun vrijen tijd geen raad weten, dan vinden zij hier bezigheid.

Eene beroemde engelsche dame, miss Martineau, heeft twintig of vijf-en-twintig jaren geleden óók eenmaal een atheïstisch boek geschreven: de door haar, te zamen met Atkinson, uitgegeven *Letters on the Nature and Development of Man*. Mevrouw Annie Besant moet ik onvermeld laten, wier *Path to Atheism* te zeer doorkruist wordt door huismiddelen tegen het kinderkrijgen. Miss Martineau's toon is niet zoo bitter of zoo somber, als die der verzen van mevrouw Ackermann. Er ligt integendeel over die brieven een waas van optimisme. De schrijfster doet haar best, zich zelve en anderen te overreden, dat de wereld des te schooner wordt, wanneer men er God en het eeuwig leven uit wegneemt. Welken indruk dat boek in den eersten tijd op het gemoed van sommige mannen gemaakt heeft, weet ik niet; maar uit het leven van Charlotte Brontë kent men er het oordeel over van eene vrouw, en misschien kan die wetenschap dienen om te bepalen, hoe de meeste vrouwen thans over de gedichten van Louise Ackermann denken zullen.

Charlotte Brontë kende miss Martineau persoonlijk en is zelfs voor eene poos, in 1850, haar logeergast geweest. In sommige opzigten waren zij geen vogels van één veêren, in zoo ver miss Martineau hare beste lauweren op het gebied der sociale wetenschappen geplukt had, terwijl miss Brontë uitsluitend als dich-

teres en romanschrijfster uitblonk. Maar zij stelde miss Martineau zeer hoog, geloofde aan haar gemoed, en had een onbepaalden eerbied voor haar karakter. Uit miss Brontë's romans en uit hare biografie door mrs. Gaskell is het genoeg bekend, dat zij niet-alleen eene predikantsdochter van geboorte, maar ook naar den geest was: een levendig godsdienstig gevoel, eene diepe vereering voor de hoofddenkbeelden van het christendom, eene tot natuur geworden gehechtheid aan de christelijke kerkgebruiken. De christelijke wereldbeschouwing, in één woord, was in hare schatting de eenig ware, buiten welke in eene maatschappij als de engelsche, en voor een vrouwenhart, geen rust, geen vertrouwen, geen waardigheid bestaat. In die stemming werd 11 Februarij 1851 de volgende brief aan een vriend geschreven:

»Laast gij miss Martineau's en mr. Atkinson's nieuw werk, »de *Brieven over den aard en de ontwikkeling van den Mensch?* »Over den indruk, dien dit boek op *mij* gemaakt heeft, zal ik »kort zijn. Het is de eerste maal, dat ik een werk heb gelezen, »waarin met voorbedachten rade een stelsel van atheïsme en »materialisme wordt ontvouwd; de eerste maal, dat ik zwart »op wit eene onbewimpelde belijdenis van ongeloof aan God »en aan een toekomend leven onder de oogen gekregen heb. »Bij het vellen van een oordeel over dergelijke blootlegging en »belijdenis zou men wenschen, de soort van instinktmatigen »afschuw, dien zij opwekken, geheel en al ter zijde te kunnen »stellen, en ze met een geest van onpartijdigheid en in eene »kalme stemming van alle kanten te kunnen beschouwen. Mij »kost dit moeite. Het vreemdste is, dat de lezer wordt uitge»noodigd, in dit hopeloos ledig te juichen, — dien smarte»lijken roof als eene groote aanwinst te beschouwen, — die »onuitsprekelijke verlatenheid welkom te heeten, als een staat »van behagelijke vrijheid. Wie *kan* dit, al wilde hij? En wie, »die het kon, zou het *willen?* In opregtheid wensch ik, wat »mij betreft, de waarheid te vinden en haar te kennen; doch »indien *dit* de waarheid is, wel mag zij zich dan in mysterien »hullen en zich zelve met een sluijer bedekken. Indien dit de »waarheid is, dan kan wie haar verovert, hij zij man of vrouw, »slechts den dag van zijne of hare geboorte vloeken...Doch

»ik zeide reeds, dat de vraag niet was, hoe *ik* over het boek »dacht, enz."

Passen wij dit oordeel over het proza van miss Martineau ook op Louise Ackermann's verzen toe. Niet omdat het alles afdoend, maar omdat het de indruk is van eene der kleinste, dapperste, en dichterlijkste vrouwen van onzen tijd.

1874.

WILHELMINE VON HILLERN.

Wilhelmine von Hillern. Die Geier-Wally. Eine Geschichte aus den Tyroler Alpen. Berlin, 1875.

Ofschoon in de germaansche litteratuur der midden-eeuwen het *Nevelingenlied* maar weinig verder van ons afstaat dan *Reinaert de Vos;* het dialekt, waarin het geschreven is, zich even gemakkelijk laat lezen als onze eigen midden-nederlandsche tongval; de held Siegfried keer op keer *de held van Nederland* genoemd wordt, — gelijk het rijk, waarover hij gebied voert, gelegen is aan den Rijn, in de onmiddellijke nabijheid der tegenwoordige nederlandsche grenzen, — is toch het gedicht in Nederland op lang na niet algemeen bekend, en zal misschien het succès der opera's van Richard Wagner noodig zijn, om het ten laatste ook onder ons een deel der populariteit te doen verwerven, die het sedert de groote nationale beweging van 1813 in geheel Duitschland bezit.

Eene betere inleiding echter dan zelfs Wagner in staat is voor het *Nevelingenlied* te dichten, is de roman van mevrouw Wilhelmine von Hillern. Richard Wagner, in zijn tekstboek [1], vat het onderwerp bijna uitsluitend als skandinavische sage op, en staat voor een groot gedeelte buiten het eigenlijk gezegd

---

[1] Bedoeld wordt het in 1872 te Leipzig verschenen 6de deel der *Gesammelte Schriften und Dichtungen* van Richard Wagner, inhoudend het Bühnenfestspiel: *der Ring des Nibelungen.*

heldendicht. De schrijfster van *Wally* daarentegen neemt in dit laatste haar uitgangspunt. De Nevelingen, waarop zij zinspeelt, zijn niet de Nevelingen der Edda, maar die van het naar hen genoemd midden-hoogduitsch epos.

Zelve, als de lezer haar wil vragen hoe zij aan de reuzengestalten van Wally en Joseph gekomen is; aan die groote duitsche natuurkinderen, wier zedelijk leven zich van de hen omringende bergen en wouden en stroomen nog bijna niet heeft losgemaakt; die zulke geweldige ligchaamskrachten en zulke niet minder geweldige zielsaandoeningen ten toon spreiden, — zelve en bij herhaling wijst zij op die bron. Joseph is genomen uit de stof der Siegfried's, der Gunther's, der Hagen's. Wally is beurtelings Brunhilde's en Chrimhilde's zuster. Het is met één groot punt van verschil — de vrucht der eeuwen, die tusschen het eene en het andere tijdperk liggen — hetzelfde menschenras, te midden van een soortgelijk landschap.

Ik noemde *Reinaert de Vos* als tegenhanger van het *Nevelingenlied*. Het reuzen-epos toch behoort bij het dieren-epos; het eene vult het andere aan. De Nevelingen zonder Reinaert zijn eenzijdig en eentoonig, te grootsch om voortdurend te kunnen boeijen, uitingen van een zonder ophouden in de hoogste spanning verkeerend zielsleven. Tevens zijn zij te tragisch. Niet als dichtstuk, maar als spiegel der menschelijkheid van alle tijden. Indien het waar is, dat in ons geslacht meer omgaat, dan de alledaagsche mieren-wereld om ons henen zou doen denken; indien er driften bestaan als onweders, hartstogten als watervallen, jaloezien en wraakoefeningen als losgelaten orkanen, — het leven biedt toch ook nog andere verschijnselen aan. Naast de groote vindt men de kleine driften, naast het tragische het komische, en in den boezem van het komische al hetgeen de *Reinaert* geeft: scherts, humor, satire, schranderheid, die ruwe kracht verschalkt.

Maar aan den anderen kant, — Reinaert zonder de Nevelingen is droog en dor, laat u koud, kluistert u voor goed aan de wereld, geeft geen wieken aan de adelaars-neigingen der menschelijke ziel. Gelukkig behoeft er niet gekozen te worden. *Moest* men kiezen tusschen de twee vormen van bestaan, welke zich in die twee dichtwerken afspiegelen, men zou liever

te eeniger tijd met de Nevelingen uit den hemel vallen, dan altijd met Reinaert over den grond te blijven kruipen.

Heinrich Heine vraagt ergens aan de Franschen: »Wilt gij, »nette heertjes en dametjes, u eene voorstelling leeren vormen »van het *Nevelingenlied*, en van de reuzen-hartstogten, die »daarin ten tooneele verschijnen? Verbeeldt u dan een helderen »zomernacht, met sterren zoo groot als zonnen, maar bleek »als de maan, en daar beneden eene onafzienbare vlakte, waar »alle kathedralen van Europa elkander bescheiden hebben. Daar »komt de dom van Straatsburg aan, de dom van Keulen, de »dom van Florence, de dom van Rouaan, en allen maken het »hof aan de schoone Notre-Dame van Parijs. Hun gang, dat »geef ik toe, is niet van de luchtigste. Sommigen zijn wat »linksch van manieren, en men kan niet altijd een glimlach »onderdrukken, wanneer men ze daar voort ziet waggelen van »verliefdheid. Maar aan dat lagchen zou spoedig een einde »komen, als gij ze in toorn zaagt ontsteken, en zij zich de »een den ander onder uwe oogen gingen verworgen, en *Notre* »*Dame de Paris* eensklaps hare twee steenen armen naar den »hemel hief en een zwaard greep, en daarmede de grootste »der andere kathedralen het hoofd afsloeg. Of eigenlijk, neen: »zelfs op die wijze bekomt gij geen goede voorstelling der hel- »den en heldinnen van het *Nevelingenlied*. Geen toren is zoo »hoog en geen graniet zoo hard, als de grimmige Hagen en »de wraakgierige Chrimhilde."

Wally Stromminger en Joseph Hagenbach zijn er voorwaar niet op aangelegd, om aan de nette heertjes en dametjes te behagen, van welken landaard het zij. Wally vooral houdt slechts op, aan de ijslandsche Brunhilde te herinneren, om het weldra aan de als Attila's gade naar het land der Hunnen verplaatste weduwe van Siegfried te doen. Welk eene kracht tot strijden en tot haten; tot gedenken en tot wraaknemen! Maar er is toch, gelijk ik zeide, één voornaam onderscheid. In het *Nevelingenlied* is de magt des christendoms nog evenredig aan het geweld, dat de tijdsorde is moeten aangedaan worden om het er in te laten optreden. Brunhilde en Siegfried staan nog met den éénen voet in het rijk der mythologie. Dat doet ook Hagen, als hij de kleederen rooft der

booze badende nimfen van den Donau. Brunhilde en Chrimhilde gaan ter kerk: maar beiden is de christelijke ootmoed nog zoo vreemd, dat zij in den kerkgang zelven slechts eene gelegenheid tot pronken zien. Chrimhilde maakt zwarigheden, als men haar een tweede huwlijk met Attila voorslaat. Zij, christenvrouw, acht het eene vernedering, hare hand in die van den heiden te leggen. Maar christelijke gevoelens treft men bij haar nog zeer weinig aan. De woorden zelfbeheersching, vergiffenis schenken, komen in haar woordenboek niet voor. Bij Wally daarentegen behaalt de christelijke godsdienst, hoe nederig deze optrede, de schoonste overwinning. Van een vooroordeel en eene gewoonte, van iets bijna zuiver uitwendigs, is zij in den loop der eeuwen en in den boezem van hetzelfde schier aan de dieren vermaagschapt menschenras, eene onzigtbare kracht geworden, zegenend wie haar gehoorzamen, zich edelmoedig wrekend aan wie haar miskennen.

Van het vele bewonderenswaardige in mevrouw Von Hillern's verhaal is dit misschien het bewonderenswaardigste. Men stelle in gedachte voor haren kapelaan een vrijdenker in de plaats; en, al zou men zelf een vrijdenker zijn, men zal moeten erkennen, dat alleen haar kapelaan het winnen kon. Geen man der theoretische, geen man der natuurlijke wijsbegeerte, geen vrijmetselaar, geen socialist, — niemand van dezen had, in het zedelijke, Wally Stromminger gestaan. Alleen de man van den katechismus, beligchaamd in het H. Wallburgabeeldje, vermogt dat wonder te verrigten. Het is alsof door het geheele verhaal één stem klinkt: Hoeden af voor den vicaris van Heiligkreuz!

In en buiten Duitschland is de schrijfster van *Wally* reeds zoo geprezen, dat elke aanbeveling van haar werk overbodig kan geacht worden. Inzonderheid voor hen, die haar niet uit vroegere werken kenden en op zulk eene indrukwekkende verrassing niet voorbereid waren, is op haar het *incessu patuit dea* van toepassing, hetwelk Van Lennep zoo gaarne citeerde. Werkelijk is er iets Juno-achtigs in den vorstelijken gang, dien de schrijfster van het begin tot het einde harer tiroler alpengeschiedenis volhoudt. Geen analysen, geen nuttelooze beschrijvingen, geen oponthoud hoegenaamd: regt toe regt

aan naar het doel. Eene mise-en-scène, die de personen zamengegroeid doet schijnen met de voorwerpen; eene handeling, wier midden en wier einde noodzakelijk voortvloeijen uit haar begin; eene verdeeling van licht en schaduw, die alleen laat uitkomen wat daartoe bestemd is; standen en gebaren uit een beeldhouwers-atelier; een dialoog, die zelfs door den mist eener vertaling uit het hart tot het hart spreekt; een genre, dat de dorpsvertelling van de boeijen der onnatuur bevrijdt en haar tot den rang der klassieke tragedie verheft; het teedere aan het gigantische gehuwd, de eenvoud aan den pathos, het effekt aan de harmonie. Er zijn bladzijden in dit verhaal, die met het schoonste in menige letterkunde om den voorrang dingen. Maar zijne voornaamste bekoring is toch, dat het zoo volkomen duitsch en, naar den titel van het tijdschrift dat er de primeur van had, zulk eene aangrijpende *Deutsche Rundschau* is. Al lezend waant men zich op den top van Duitschlands bergen verplaatst, en laat er den blik weiden over het geheele duitsche volkenras, van de vroegste eeuwen tot op den huidigen dag. Is dat nationale een gebrek, eene grens, het is tevens eene groote kracht, en voor den waarnemer eene gelegenheid tot vruchtbare studie.

1875.

Wilhelmine von Hillern is de dochter der begaafde en achtenswaardige vrouw, die als aktrice, tooneel-direktrice, en tooneel-dichteres, zich in Duitschland een welverdiende naam maakte: Charlotte Birch-Pfeiffer. Haar vader was een Deen en, vóór zijn huwlijk, als gezantschapssekretaris te Parijs en te Londen werkzaam. Wilhelmine, te Munchen geboren en te Zurich opgevoed, kwam op haar achtste jaar met hare ouders naar Berlijn. Tragédienne te worden was de droom van hare jeugd. Zeventien jaren oud trad zij als Romeo's Julia in het drama van Shakespere op, en werd begroet als de duitsche Rachèl. Een huwlijksaanzoek maakte haar ontrouw aan het tooneel, en sedert leeft zij, als de echtgenoot van den Kreis- en Hofgerichts-director von Hillern, te Freiburg in Breisgau. *Doppelleben*, haar eerste roman of novelle, verscheen in 1865. *Ein Arzt der Seele* in 1868. *Aus eigener Kraft* in 1870. *Höher als die Kirche* in 1871. *Guten Abend* en *der Autografensammler* zijn twee tooneelstukjes van hare hand. Eerst in *die Geier-Wally* gaf zij de volle maat van haar talent.

GUSTAVE DROZ.[1]

Gustave Droz. Une femme gênante. Paris, 1875.

Corentin Kerroch, de hoofdpersoon van het verhaal voor hetwelk zijne vrouw den titel leverde, is de man van den tegenwoordigen tijd, gezien in den spiegel van het gevoel.

Daarin ligt de diepere zin dezer novelle, die bij den eersten oogopslag er alleen op schijnt aangelegd te vermaken, en dat doel slechts ten deele bereiken kan, omdat er in de gedachte aan de opgegraven en gebalsemde Céline iets terugstootends is, waardoor het zuiver komische van den indruk verstoord wordt. Eerst wanneer men de vertelling opvat in verband met de zielkunde van den schrijver, eerst dan voldoet zij.

Er is een treffend onderscheid tusschen dezen armzaligen held en sommige mannen-typen, welke de fransche litteratuur in vroeger eeuwen heeft opgeleverd. Vergelijk hem met Panurge, wien Rabelais het tintelend leven schonk; met Sganarelle, Molière's afgerigt en onuitputtelijk kind des volks; met den meer gelijkmatigen Gil Blas, den schitterenden Figaro, — en bij het volgen der aandoeningen van Corentin Kerroch zou een gevoel van weedom u overmeesteren, zoo de schrijver

---

[1] Zie een vroeger opstel over Droz, in *Nieuwe Litterarische Fantasien*, tweede druk, II, 84.

niet zorg had gedragen, met zijne fijne satire en stille geestigheden, u voortdurend aan het glimlagchen te houden. Welk een val! Welk eene bloed-armoede! Zelfs Joseph Prudhomme gelijkt een reus van gezondheid, bij dezen ziekelijken stumpert. Hartelijker dan ooit doet Corentin Kerroch ons naar de inkarnatien van Vautrin terugverlangen.

De keus van den spiegel was dan ook doodelijk. De mannen van de tweede helft der 19de eeuw mogen in nog zoo vele opzigten eene goede vertooning maken, in de schaal van het gevoel worden zij altegader te ligt bevonden. Het best komen zij er af, die om zoo te zeggen, reeds als kinderen den maatstaf der ironie leerden hanteren. Wee hun daarentegen, in wier boezem, als in dien van vriend Corentin, de vonk der lyriek is blijven gloren! Belagchelijk in hunne vreugde, belagchelijker in hunne droefheid, wekken zij slechts den spotlust hunner medeburgers. Naauwlijks hebben zij veertien dagen in de dienst van het ideaal volhard, of zij ruimen het op als een hinderlijk meubel, en vlijen zich bij de schraalste vergoeding neder!

De redenen van dit verschijnsel zijn te menigvuldig, om ook maar vlugtig te kunnen uitgelegd worden. De schuld ligt voor een deel aan het ideaal zelf, aan Céline, wier schoonheid een hemel toezegt, en die met eene kramersziel betaalt. Voor een deel aan Rosalie, en aan de lange magere stugge werkelijkheid, waarin onder den naam van distinktie voor niets anders dan berekening plaats is. Wat zal Corentin aanvangen, geslingerd tusschen die twee vrouwen? Arme Corentin! Het zou hem beter zijn geweest, niet geboren te worden. Door hem af te snijden, toen hij zich aan de spanjolet van Céline's venster verhangen wilde, heeft men hem eene ondienst bewezen.

Het is eene bezwaarlijk te loochenen waarheid, dat voor den man van den tegenwoordigen en van alle tijden, tenzij hij zich wijde aan eene wetenschap, eene kunst, of een geloof, er weinig anders overschiet, dan onder den een of anderen vorm laurierdrop te verkoopen aan kinderen en dienstmeisjes, of voor het debiet eener *Liqueur des Landes* te waken. Het huwlijk, bestemd om de poëzie des levens te handhaven, beantwoordt voor hem niet aan het oogmerk. In plaats van hemelsche rozen vlecht zijne vrouw slechts dure valsche krullen door zijn

aardsch bestaan. Het gelukkigst is hij getrouwd, als zijne levensgezellin niet te veel kinderen krijgt, niet te veel geld verteert, en smakelijke nonnewindjes weet te bakken. Buiten den echt staat hij niet minder met zijn gevoel verlegen, dan er binnen. Zelfs valt liefde te veinzen, ofschoon altijd lastig, toch nog ligter *in* het gareel, dan los. Dit is de voorname reden waarom hij getrouwd is. Een zwijgend echtgenoot is een deftiger persoon, dan een minnaar met den mond vol tanden. Liever veertig jaren onder de pantoffel van het verbond, dan tweemaal vierentwintig uren in het vagevuur van den hartstogt.

Gustave Droz is in het schilderen van dezen type zeer gelukkig geslaagd. Niemand kan aan zijn boekje blijvende waarde ontzeggen. Zoo populair als een vroeger werk van zijne hand zal *Une femme gênante* misschien niet worden, en toch verdient deze nieuwling vooral bij de vrouwen in eere te blijven. Niet alleen omdat zij er haar geslacht zege op zege in zien vieren, maar ook omdat Corentin Kerroch haar op aangename wijze wreekt van eene eeuwenheugende miskenning.

Ik denk aan de oud-indische novelle der *Trouwelooze weduwe*, die in derdhalf duizend jaren tijd, langs een chineschen omweg, uit het hart van Azie naar Europa is overgekomen, en na zoowel de latijnsche en de arabische als de germaansche letterkunde te hebben gevoed, in Engeland door Goldsmith, in Frankrijk door Voltaire gepopulariseerd is. [1]

De aanhef van Voltaire's voorgewend perzische lezing (tweede hoofdstuk van *Zadig ou la Destinée*) is beroemd om hare zoetvloeijendheid: »Eens kwam Azora, blakend van toorn, van de »wandeling terug en barstte in heftige uitroepen los. — Wat »scheelt er aan, lieve gemalin? vroeg Zadig; wie of wat brengt »u dus buiten u zelve? — O foei, antwoordde zij, gij zoudt »niet minder verontwaardigd zijn dan ik, als gij het schouw»spel hadt bijgewoond, waarvan ik zooeven getuige was! Ik »ben een bezoek van rouwbeklag gaan afleggen bij de jonge »weduwe Cosrou, die bij de beek aan den zoom van dat

[1] Eene bevallige monografie over dit onderwerp is het boekje van Dr. Eduard Grisebach: Die treulose Witwe, eine chinesische Novelle und ihre Wanderung durch die Weltlitteratur. Wien 1873.

»grasperk, gij herinnert u, eergisteren een gedenkteeken heeft »doen oprigten om de nagedachtenis van haar jongen man te »eeren. In hare smart heeft zij eene gelofte gedaan en de goden »bezworen, dat zij van die grafnaald niet wijken zou, zoolang »het water der beek daarnevens vloeide. — Welnu, zeide Zadig, »mij dunkt die vrouw heeft aanspraak op onze hoogachting; »zij had haren man innig lief! — Gij zoudt anders spreken, »hernam Azora, zoo gij wist, waarmede ik bij het brengen »van mijn bezoek haar bezig heb gevonden! — Waarmede dan, »schoone Azora? — Met de beek te doen verleggen."

De indo-chinesche redaktie echter, ofschoon wij haar slechts uit vertalingen kennen, is vooral niet minder fijn en luimig: »Toen de wijze en wonderdoener Tschwangsang op zekeren dag »langs de heuvelen van het land Sung dwaalde, ten zuiden »van Tao-tschau, waar hij zich van de wereld teruggetrokken »had, bemerkte hij een aantal onversierde, digt nevens elkander »opgehoogde graven, en zuchtend riep hij uit: Ouden en jon»gen, wijzen en dwazen, op deze wijze is het dat allen zonder »onderscheid eindigen! Is de mensch eenmaal nedergedaald in »het graf, hoe kan hij dan ooit weder mensch worden? — Na »eene poos mijmerens, deed hij eenige schreden voorwaarts en »ontdekte onverwachts een geheel nieuw graf, waarvan de »bovenaarde nog vochtig was, en daarnevens eene jonge, een»voudig gekleede vrouw, die een opengeslagen waaijer luchtig »heen en weder bewoog boven den terp. Toen zij onafgebroken »daarmede voortging, vroeg hij vol verbazing wie hier begra»ven lag, en waarom zij haar waaijer dus onophoudelijk boven »het graf liet spelen? De vrouw bleef zitten waar zij zat en »repte steeds haar waaijer. — Die hier begraven ligt, zeide »zij, is mijn overleden man; de arme had het ongeluk te »sterven, en gaf last zijn gebeente hierheen te brengen. Bij »zijn leven was zijn vrouw hem alles; eerst stervend liet hij »mij alleen, tegen zijn zin, en deelde op zijn doodsbed mij als »zijn laatsten wensch mede, dat zoo ik hertrouwen wilde, ik »daarmede wachten zou, tot het begrafenisfeest afgeloopen en »de aarde boven zijn graf droog geworden was. Om die reden »bedien ik mij van mijn waaijer, daar ik vrees dat de pas »omgewoelde grond anders nog lang vochtig blijven zal."

Als protest tegen die menschkundige, maar eenzijdige en daardoor onbillijke overlevering van de ongeduldige weduwe, schreef Gustave Droz zijn ongeduldigen weduwnaar, en herstelde op die wijze het verbroken evenwigt. De man Kerroch doet in niets onder, zoomin voor de chinesche als voor de perzische vrouw. Van beide geslachten kan voortaan gezegd worden, dat zij, wat vatbaarheid voor troost betreft, elkander in de litteratuur niets te verwijten hebben.

1875.

DE DORPSVERTELLING.

I

Het was avond en er werd over Wilhelmine von Hillern's *Geier-Wally* gesproken, en in het algemeen over buitengewone vrouwenkarakters, in boeken uit vroeger en later tijd, en ook, van het een op het ander komend, over de Hermione, in Racine's *Andromaque.*

De jonge meisjes in het gezelschap, die *Andromaque* niet anders kenden dan uit fragmenten in fransche bloemlezingen, haalden de neusjes op ten teeken, dat, wie Hermione dan ook geweest mogt zijn, zij in geen geval in de schaduw van Wally kon staan.

Haar broeders, die eind-examen moesten doen voor de Hoogere Burgerschool, konden het pleit niet beslechten. Zij wisten van *Andromaque* nog minder dan de zusters. Hermione, van wie in de wiskundige aardrijkskunde geen melding wordt gemaakt, waren zij glad vergeten.

Gedeeltelijk was dit een voorregt. Waren de broeders op de hand van Racine geweest, er zou misschien een redetwist zijn ontstaan. De eenen zouden partij getrokken hebben voor den franschen treurspeldichter der 17de, de anderen voor de duitsche novellen-schrijfster der 19de eeuw. En zulke wedstrij-

den zijn altijd onvruchtbaar. Het schoone is schoon, onafhankelijk van iedere vergelijking, en de voorkeur, die men aan de eene bloem boven de andere schenkt, een vorm, waaronder men zijne bewondering uitdrukt. Daarover te redeneren, bederft ons eigen genoegen maar.

Onwillekeurig stellen wij ons de schrijfster van *Wally* voor, als eene jonge vrouw met een dichterlijken geest; jong genoeg en vrouw genoeg, om zich gestreeld te gevoelen door den ongemeenen opgang van dit haar tweede of derde werk, maar tevens te eerzuchtig, en zich zelve te hooge eischen stellend, om nu reeds op hare lauweren te gaan rusten. Eene bezielde en beminlijke dame, in één woord, die èn van hetgeen omgaat in haar gemoed reeds veel gezegd heeft, èn zich bewust is, nog meer te zeggen te hebben.

Welnu. twee honderd jaren geleden leefde te Parijs, op de grenzen der hofkringen, een dichter van acht en twintig jaren, die op dat oogenblik nog niets anders had voortgebragt dan enkele middelmatige oden en twee treurspelen: het eene zóó gebrekkig, dat Molière de vertooning ontried, het andere vol beloften, zoo men wil, maar toch geenszins in staat den roem, zelfs van den grijzen, zich reeds overlevenden Corneille te verduisteren.

Doch twee jaren later, in 1667, zou het anders uitkomen. In dat jaar schreef Racine *Andromaque*, en van *Andromaque* ging eene faam uit, die men destijds met de faam van den *Cid* vergeleek, maar die wij thans op ééne lijn met *Wally*'s faam plaatsen willen. Er bloeiden toen nog geen tijdschriften, met honderden of duizenden abonné's. Even min stonden er spoortreinen, of lagen er mailbooten gereed, om een pas verschenen letterwerk in een oogwenk geheel Europa door, of van Europa naar Amerika, naar Australie, naar Azie te brengen. Frankrijk was het eenig dichterland, en in Frankrijk Parijs, en bij Parijs Versailles. Maar hoewel veel kleiner, de kring was er des te uitgelezener om.

Een treurspel te mogen vertoonen aan het hof van Lodewijk XIV, er den dank des grooten konings voor te ontvangen, stond gelijk met gekroond te worden op het Kapitool. Naast den koning zat mevrouw de Maintenon, de fijne beoordeelaar-

ster. Ginds fluisterde Corneille aan Molière, Boileau aan Lafontaine eene opmerking in het oor. Mevrouw de la Fayette zeide hare meening aan den hertog de la Rochefoucauld, die achter haar stond; terwijl mevrouw de Sévigné, naast mevrouw de la Fayette gezeten, in gedachte reeds de pen ter hand nam om de hare over te brieven aan hare dochter. Wanneer men in die dagen Jean Racine heette en *Andromaque* geschreven had, dan had men de eer, bij de beminlijkste der prinsessen van den bloede, mevrouw de hertogin van Orleans, geboren Henriette Stuart, — met wier lijkrede Bossuet het adelaarschap van Meaux veroveren zou, — niet slechts ontboden, maar door haar tot het schrijven van *Bérénice* genoodigd te worden. En, had men van die taak zich gekweten, den wedstrijd met Corneille aanvaard, den palm der overwinning behaald, dan was er een wereldvermaard veldheer, die zich aan het zien vertoonen dier tragedie niet verzadigen kon; een Grand Condé, die, drie jaren na de eerste voorstelling, er de regels uit aanhaalde, die hij op het stuk zelf toepaste:

Depuis trois ans entiers tous les jours je la vois,
Et crois toujours la voir pour la première fois.

Welke namen, en welk eene onderscheiding! De koningshoven onzer dagen zijn in den regel geen brandpunten meer van letterkundig leven. De muziek heeft ook dáár, als bijna overal, de poëzie verdrongen. De dichter der 19de eeuw spreekt, als hij spreken kan, meer tot de volken dan tot de vorsten Uit de voorkamers der paleizen en de salons der aanzienlijken, heeft de kritiek haren zetel naar de dagbladen en de maandwerken verplaatst. Men wordt, wanneer men het verdient, heden ten dage gevierd door eene talrijker schaar, en op een groot aantal plaatsen te gelijk. Maar, zóó beroemd kan een schrijver thans niet worden, dat zijne vermaardheid die van een koryfee uit Racine's dagen en omgeving zou overtreffen. Naarmate de groote letterkundigen onder onze tijdgenooten het hart meer op de regte plaats dragen, onderscheid weten te maken tusschen lof en lof, meer oordeel, zelfkennis, smaak, en kunstzin bezitten, zullen zij levendiger beseffen en gereedelijker·

erkennen, dat de kleiner en keuriger kring van toen, vooral niet beneden den zooveel ruimeren van tegenwoordig mag worden gesteld.

Wally is naar de germaansche, *Andromaque* naar de latijnsche heldensage gevormd. Alleen zijn in het fransche treurspel de antieke namen behouden, terwijl in de duitsche vertelling namen van tijdgenooten voor die der oudheid in de plaats zijn gesteld. De schrijfster van *Wally* toonde een warm duitsch hart te bezitten, toen zij om bezieling bij het *Nevelingenlied* aanklopte; Racine een warm fransch hart, toen hij zich door de *Æneïs* liet inspireren.

De Franschen worden niet voor niet onder de latijnsche rassen gerekend. Veel meer dan de volken van het noorden in Europa, koesteren zij eene natuurlijke sympathie voor de helden en heldinnen der grieksch-romeinsche oudheid. Zij kennen dezen meest uit Virgilius, niet uit Homerus of uit de grieksche treurspel-dichters. In Racine's dagen moest de opvatting der antieken, die tegenwoordig voor de alleen echte geldt, en waartoe honderd jaren na hem door de Duitschers de weg werd gebaand, nog geboren worden. Doch, al hebben Winckelmann en Lessing de kennis der oudheid aanmerkelijk vooruitgebragt, de grootste hoeveelheid natuurlijke verwantschap met Grieken en Romeinen wordt niet bij de Duitschers, maar bij de Franschen gevonden. De eersten weten meer van de antieken, de laatsten gelijken er meer op. Geen volk van het nieuwere Europa vindt zich betrekkelijk zoo goed te huis in de maatschappelijke en staatsvormen van het oude Rome. Toen de Franschen in 1789 het koningschap van germaanschen oorsprong omvergeworpen, en met de nakomelingen van Karel den Groote gebroken hadden, bragten zij de romeinsche republiek weder in eere, en bereidden den weg voor een tweede romeinsch keizerrijk. Al het fijnere en hoogere in de romeinsche beschaving was van grieksche afkomst, en met het grieksche zoo zamengeweven, dat op het gebied van kunst, letteren, en smaak, het oude Rome bijna niet denkbaar is zonder het oude Athene. Diezelfde vermenging vindt men ook bij de Franschen. De romeinsche Parijzenaren zijn tevens de jongere broeders der Atheners. Geen tweede volk in Europa, zoo litterarisch als

het fransche. De fransche smaak heerscht over de geheele wereld. Alle schouwtooneelen der aarde zijn reprodukties van fransche vertooningen.

Werkelijk staat Racine, met zijn Britannicus en zijn Mithridates, zijne Ifigenia en zijne Fedra, even goed op nationaal-franschen bodem, als met zijne *Plaideurs*. Die *comédie contemporaine* van hem, hoe natuurlijk en bevallig ook, is bevalliger noch natuurlijker dan zijne antieke treurspelen. Zijn geest gevoelde zich vermaagschapt aan de helden van zijn ras; en die hij vereerde waren in hunne soort geen minder reuzen, dan de germaansche. Pyrrhus, de manlijke hoofdfiguur in *Andromaque*, is de zoon van den halfgod Achilles en heeft bij de inneming van Troje slagtingen aangerigt, even bloedig als die der Hunnen onder de Nevelingen. Zijn medeminnaar Orestes, de Hamlet der grieksche tragedie, heeft om de eer zijns vaders te wreken, zijne overspelige moeder omgebragt en wordt door de Furien vervolgd. Andromache is de weduwe van Hektor, den held der Trojanen: een strijder zonder wedergade, dien alleen Achilles vellen kon. Zij zelve schrijdt als eene grieksche Chrimhilde door de epische herinneringen harer natie. Zij wordt de slavin en krijgsgevangene van Pyrrhus, die onder hare oogen haren schoonvader Priamus ombragt, hare schoonzuster Polyxena onthalsde, en wien zij met afgrijzen een zoon baarde, levend getuige van hare onvrijwillige, door het doemvonnis der goden over haar gebragte ontrouw aan den gesneuvelden echtgenoot en koningszoon. Hermione, eindelijk, is de kleindochter van Zeus en Leda; de dochter der halfgodin Helena, die door den zoon van Priamus geschaakt werd en om wier wil de lange en gruwzame trojaansche oorlog ontvlamde. Hermione, prinses van Sparta, heeft de schoonheid harer moeder. Zij is de trots van haren vader Menelaus. Door haar huwlijk met Pyrrhus, koning van Epirus, zal de ondergang van Troje voltooid en het bondgenootschap der grieksche staten bezegeld worden.

Evenals het *Nevelingenlied*, staat ook de *Æneïs*, die gedeeltelijk als de definitieve redaktie der grieksch-romeinsche heldensage kan worden aangemerkt, slechts met één voet op het gebied der geschiedenis. Omgekeerd vindt men het half mythologisch karakter der *Æneïs* in het *Nevelingenlied* terug.

Siegfried is een skandinavisch halfgod, vermaagschapt aan Wodan. Hij bezit een zwaard, dat hem onverwinlijk, een tooverhelm, die, wanneer hij wil, hem onzigtbaar maakt. Aan zijn ligchaam is maar één plek, waar hij gekwetst kan worden; en de wetenschap van dat geheim, door de averegtsche bezorgheid van Chrimhilde aan Hagen toevertrouwd, wordt de oorzaak van zijnen dood. Brunhilde's menschelijkheid dagteekent van het oogenblik, dat zij heeft opgehouden een jong meisje te zijn Zonder bijstand van den onzigtbaren Siegfried, had Gunther haar noch kunnen overwinnen in het werpen met de speer of met den steen, noch een einde kunnen maken aan haar maagdelijken staat. Hagen rooft aan de oevers van den Donau de kleederen van waternimfen, die, uit verlegenheid en schaamte, hem met valsche beloften gaan vleijen, en, als hij heeft toegegeven, hem den noodlottigen uitslag van zijnen togt naar het Hunnenland voorspellen.

Al die trekken verbinden in het *Nevelingenlied*, evenals in de bronnen waaruit door Racine geput is, de van bovennatuurlijk leven nog niet geheel ontzwavelde aarde, aan een met goden en godinnen bevolkten hemel. Merkwaardig is ook de overeenkomst tusschen het zedelijk ideaal, in de eene en de andere sage. Orestes heeft zijne moeder om het leven gebragt; maar hij bevindt zich op vrije voeten, en wordt over het algemeen meer beklaagd dan verafschuwd. Het vermoorden van den ouden en eerwaardigen Priamus wordt Pyrrhus niet als eene fout aangerekend: men acht het reeds veel, dat zijne hand eenigzins gebeefd heeft, toen hij de jonge en schoone Polyxena den hals kliefde. Helena blijft geëerd worden, ook door hare eigen dochter, ofschoon zij de huwlijkstrouw schond en, door haar schuldige koketterie, eene zee van rampen over haar vaderland bragt. Hekuba neemt het maar half kwalijk, dat Ulysses heeft geadviseerd, haar lieftalig en onschuldig jongste meisje op den grafterp van Achilles te offeren: nogtans had Ulysses indertijd het leven te danken gehad aan Hekuba's edelmoedigheid.

Dezelfde verwarring en verduistering van het zedelijk gevoel — zouden wij het noemen — treft men in het *Nevelingenlied* aan. Gunther, een smetteloos ridder en koning, is dadelijk bereid, Siegfried's hulp aan te nemen bij het temmen van Brun-

hilde. Hij schaamt zich niet, Brunhilde's meerdere te schijnen, hoewel hij haar mindere is gebleken en zijn vriend dit weet. Chrimhilde maakt schandelijk misbruik van het door haren echtgenoot Siegfried in haar gesteld vertrouwen: alleen om het genoegen te kunnen smaken, Brunhilde in het openbaar te vernederen. Siegfried zweert met de duurste eeden, in Gunther's tegenwoordigheid en op Gunther's verzoek, dat hetgeen Chrimhilde van Brunhilde verteld heeft, en de zuivere waarheid is, door Chrimhilde is verzonnen. Chrimhilde vindt het niet onnatuurlijk, dat Siegfried, thuis gekomen, haar onder dat voorwendsel eene dragt slagen toedient. Met geen ander doel, dan om Siegfried's dood te wreken op Hagen, neemt Chrimhilde de huwlijksvoorstellen van Attila aan: dien zij veracht, omdat hij een heiden is, en haat, omdat hij haar ontrouw doet worden aan hare weduwen-gelofte. Wanneer ten laatste in Attila's burgt het afgrijslijkst bloedbad onder de Nevelingen staat aangerigt te worden, dan is dit mogelijk gemaakt, doordat Chrimhilde, met gehuicheld vriendschapsbetoon, een gezantschap naar Worms gezonden, en de Nevelingen uitgenoodigd heeft, met hunnen koning en hare broeders aan de spits, haar en haar tweeden man een feestelijk bezoek te komen brengen. In één woord: eene wereld vol valschheid en wreedheid, waarin reusachtige evenredigheden voor zielegrootheid gelden, en niet de deugd adelt, maar het gigantische.

De schrijfster van *Wally* heeft zorg gedragen, uit haar Nevelingenheld en Nevelingenheldin van den nieuweren tijd, alles weg te laten, wat tegen het hedendaagsch en door het christendom veredeld zedelijk gevoel indruischt. Jozef Hagenbach en Wally Stromminger zijn woestelingen; maar geen van beiden plegen daden, die met het modern wetboek van eer in strijd zijn. Zij spreiden integendeel, zelfs te midden hunner afwijkingen, eene ideale soort van ridderlijkheid ten toon. Had Jozef Wally beleedigd, zooals Gunther het Brunhilde deed, zij zou hem in het aangezigt zijn gevlogen. Had Wally nacht en dag op wraak gepeinsd, zooals Chrimhilde, Jozef zou haar niet liefgehad; had zij een haar toevertrouwd geheim geschonden, of van hare wetenschap misbruik gemaakt om anderen te grieven, hij zou haar misschien geslagen, maar stellig veracht

hebben. De held en de heldin van *Wally* zijn een reuzenpaar ja, maar een, dat pasklaar is gemaakt voor het publiek van den tegenwoordigen tijd; een veredelde reus en eene veredelde reuzin, waarmede men in goed gezelschap overal voor den dag zou durven komen.

Hetzelfde procédé is door Racine toegepast op de heldinnen en helden der grieksch-romeinsche overlevering. Zijn Pyrrhus, zoon van Achilles en koning van Epirus, is geen beul, bespat met het bloed van weerlooze grijsaards en onschuldige jonge meisjes. Hij is ook geen Griek, zoomin uit den historischen als uit den voorhistorischen tijd. De Pyrrhus van Racine is een fransch maarschalk uit de dagen van Racine zelven, die, op last van Lodewijk XIV of van Louvois, ergens in Duitschland of in Noord-Italie eene landstreek is gaan verwoesten, en, sedert het sluiten van den vrede, tijdelijk door den koning bekleed is met het gouverneurschap van Poitou of van Provence. Zijne soldaten hebben in het vreemde land vrij ruw huisgehouden, en ook hij zelf heeft in de hitte van den strijd zich niet onbetuigd gelaten. Maar wreeder dan andere fransche maarschalken van dien tijd is hij niet geweest. Dat hij, in weerwil van het oorlogvoeren, een man van de groote wereld en van uitmuntende manieren gebleven is, daarvan getuigt de goede toon zijner kleine hofhouding, geschoeid op de leest der groote te Versailles.

Orestes is even weinig een Griek van den overouden tijd. Niemand zou het hem aanzeggen, dat hij weleer Clytemnestra heeft vermoord. Ook hij is een fransch generaal, maar die ongelukkig heeft gediend, en bovendien gekweld wordt door de herinnering eener schitterend schoone bloedverwante, aan wie hij het hof heeft gemaakt, doch die niets van hem weten wil. Lodewijk XIV heeft hem eene kommissie opgedragen voor Pyrrhus, en hij is daarmede geheel vervuld. Minder om de kommissie zelve, dan omdat hij weet, dat zijne aangebedene in de onmiddellijke nabijheid van Pyrrhus vertoeft, en hij zich vleit met de stille hoop, dat deze, die bestemd is haar echtgenoot te worden, liefde zal hebben opgevat voor eene andere schoone dame, insgelijks toevallig in zijne omgeving: de weduwe van een buitenlandschen veldheer, gesneuveld in een slag, dien Pyrrhus gewonnen heeft

Werkelijk is dit het karakter, waarin Andromache bij Racine optreedt. Française van geboorte, is zij, in weerwil van haar huwlijk met een vreemdeling, geheel en al Française gebleven. De edele gevoelens, die zij ten toon spreidt, gelijken in niets op die der grieksche vrouwen bij Homerus of Euripides, of in de verhalen van Æneas bij Virgilius. Eer nog dan aan eene heldin der oudheid, doet zij in hare verhouding tot Pyrrhus, bij voorbaat aan koningin Louise van Pruissen denken, vertreden door Napoleon. Zij is eene aristokratische dame der 17de eeuw, die, om haar zoontje Astyanax te redden, er in heeft toegestemd, dat een kleine boerenknaap van denzelfden leeftijd, in zijne plaats om hals werd gebragt. Met uitzondering van dien éénen harden trek, is alles in hare adellijke natuur echte adel. Zoo weinig ziet men in haar de slavin en de bijzit van Pyrrhus, dat integendeel, wanneer om voor de tweede maal het leven van haar kind te behouden zij Pyrrhus hare hand toezegt, zij tevens het besluit opvat, zich na de voltrekking des huwlijks om het leven te brengen.

En Hermione? Die is zoo mogelijk nog minder Griekin, nog meer Française, dan Andromache. Bij deze, hoe jong en schoon ook nog, is de liefde der jonge vrouw reeds voor goed in de moederliefde ondergegaan. Hermione daarentegen bemint Pyrrhus met al het vuur van een eersten vrouwelijken hartstogt. Haar vervolgt de daemon, die tot roeping heeft, de eenzijdigheid van elke sterke neiging te wreken: de jaloezie. De hare evenwel is niet de jaloezie eener Medea. Hermione is jaloersch, zooals, naar de teekeningen van Saint-Simon, de hertoginnen en de prinsessen der hofhouding van Lodewijk XIV het waren. Beurtelings verbergt en verraadt zij hare liefde, maar altijd in de vormen eener aanzienlijke fransche vrouw dier dagen. Het eene oogenblik aanvaardt, het andere weigert zij, ten einde Pyrrhus hetzij te straffen, hetzij aan zich te verbinden, de diensten van Orestes; doch al de bewegingen van haar gemoed zijn die van 's dichters land. In de razernij harer wanhoop, wanneer Pyrrhus haar ter wille van Andromache verraden heeft, deinst zij er niet voor terug, Orestes aan te sporen, hem te dooden; maar ook dan nog blijft zij de vrouw, die wij begrijpen kunnen. Niets in haar, zelfs haar misdadig

voornemen niet, herinnert aan de kloof, die onze wereldbeschouwing van de antieke scheidt. En wat het treffendst is: de furie blijft vrouw, en op den bodem van den ziedenden haat ligt bij haar de teederste liefde.

Men heeft de juiste opmerking gemaakt, dat bij Racine's helden de liefde in den regel niet verder komt dan tot even voorbij de galanterie, terwijl zijne heldinnen van onvervalschten hartstogt blaken. [1] Zoo is het ook in *Andromaque*. Pyrrhus en Orestes zijn, wat het hart betreft, niet meer dan groote fransche heeren. Zij beminnen grilshalve, grootendeels omdat het hunne eigenliefde streelt; zij zijn uitgeleerd in het vokabulair van den hartstogt. Hun leven is het minste ja, wat zij al zoo aan de voeten hunner aangebedenen leggen; doch men gevoelt aan hunne taal, dat de genegenheid bij hen, het bezit en het genot van haar voorwerp maar korten tijd overleven zal. Andromache daarentegen heeft Hector bemind met eene liefde, die tot over het graf reikt. Aan elk woord uit Hermione's mond ervaart men, dat, zoo Pyrrhus haar slechts wederliefde wilde schenken, hare geheele ziel met de zijne ineen zou vloeijen. Schrap in het treurspel van den franschen dichter de grieksche namen door, schrijf er namen uit fransche *mémoires* van dien tijd voor in de plaats, en gij houdt bezielde karakterstudien over, genomen naar levende wezens. Er loopt geen enkel portret onder; geen enkel beeld, waarvan de tijdgenoot het model heeft kunnen aanwijzen. Niettemin hebben ze iets zoo onsterfelijks over zich, — de vrouwentypen vooral, — dat toen men na twee eeuwen, in de gedaante eener groote tragédienne, ze op nieuw over de planken zag schrijden, de geheele moderne romantiek er door overschaduwd werd en de strijd tegen de klassieken in eens uit was.

Hermione's vader heeft haar met vorstelijke statie, onder het geleide van een Atheensch eskader en van eene lijfwacht van Spartanen, naar Epirus gezonden, als de openlijk erkende verloofde van Pyrrhus. Met hare volgelingen is zij, over de zee, te Buthrotum aangekomen, Pyrrhus' residentie-stad, en zij is

---

[1] Zie Taine's opstel over Racine, in den bundel *Nouveaux Essais de critique et d'histoire.*

er aan wal gestapt in het fier bewustzijn van hare schoonheid, hare geboorte, en hare regten.

Reeds eene zachtzinnige prinses, en die alleen om redenen van staat een huwlijk kwam sluiten, zou zich gekrenkt hebben geacht, den bruidegom bij hare aankomst geheel en al vervuld te vinden met de gedachte aan eene andere. Hoe moest die ervaring Hermione smaken, de hooghartige, die bovendien Pyrrhus beminde! Zij had hem leeren kennen te Sparta, bij gelegenheid dat hij met roem bedekt, uit den trojaanschen oorlog terugkeerend, een bezoek aan haren vader bragt. Hij had haar op in het oog loopende wijze het hof gemaakt, de duurste eeden van trouw gezworen. En zij — zij had naar hem geluisterd, zijne hulde aangenomen, had om zijnentwil alle andere aanzoeken afgeslagen, had zich op hare verovering verhoovaardigd. Zoo was hij vertrokken, — vertrokken met een: tot wederziens! — haar hart en de toezegging haars vaders medenemend naar Epirus.

Vast honderd malen, toen en daarna, was Orestes haar van zijne liefde komen spreken, en altijd te vergeefs. Orestes was haar volle neef, de zoon van haren oom Agamemnon; en volle nichtjes kiezen zich niet altijd bij voorkeur een echtgenoot onder hare volle neven. Doch dat was het voornaamste niet. Hermione beminde in Pyrrhus niet slechts den hoogen gast, bekleed met het prestige der nieuwheid en der verrassing, maar ook den zoon van Achilles, den griekschen held, en bovenal den schoonen en beminlijken man.

Naarmate het tijdstip van hare bruidvaart naderde, werd zij ongeduldiger. Aan boord, toen eindelijk alles gereed was; zij den Eurotas was afgezakt en de schepen zee gekozen hadden, kwam zij een weinig tot rust. Uren lang onderhield zij zich met Kleone, hare staats-jufvrouw, over de verdiensten van Pyrrhus. Alles werkte mede, haar in eene aangename stemming te brengen: de beleefdheid der gezanten, die haar waren komen afhalen, de onderdanigheid van haar gevolg, de gedienstigheid van het scheepsvolk, de blaauwe hemel, de vonkelende zee.

En nu — na het droomen van dien schoonsten meisjesdroom, welk een smartelijk ontwaken! Pyrrhus koel, Pyrrhus aan de

voeten van Andromache; de vurige minnaar van weinige maanden geleden verkeerd in een man, die te naauwernood de voorschriften der wellevendheid tegenover haar in acht neemt! Zij, befluisterd door hare volgelingen; scheef aangezien door Pyrrhus' onderdanen (*hare* onderdanen, had zij gedacht); vernederd in de oogen der wereld, in hare eigen oogen; bespot (meende zij) door eene medeminnares; zij Grieksche door eene Trojaansche, zij vrije door eene bij loting aan Pyrrhus toegewezen krijgsgevangene en slavin!

Goddank, — daar verneemt zij dat Orestes aangekomen is van Sparta, belast met eene zending aan Pyrrhus; — Orestes, naar wien zij in de laatste dagen, nu Pyrrhus haar versmaadde, zoo dikwijls had verlangd; die door tusschenkomst van Pylades haar een gehoor laat vragen.

Nu het te laat is, berouwt het haar, hem indertijd zoo dikwijls te hebben afgewezen. Zij vindt het onaangenaam, hem in hare tegenwoordige omstandigheden te ontmoeten. Hij heeft ongetwijfeld reeds gehoord van den smaad, haar aangedaan. Hij zal er in groeijen, dat zij zelve thans ondervindt wat zij hém deed ondervinden. Zij beschuldigt zich van ondankbaarheid jegens hem, die, in weerwil van alles, haar is blijven liefhebben. — Hoe kunt gij zoo wezen? vraagt Kleone. Indien het waar is, wat ik van u verneem, dat Orestes in last heeft Pyrrhus tot kiezen te noodzaken, en deze òf het kind van Andromache moet uitleveren, òf u terugzenden, waarom voorkomt gij hem dan niet? Gij haat hem immers? — Natuurlijk haat zij Pyrrhus; want hij heeft haar, eene vorstin, even meedogenloos beleedigd, als Jozef Hagenbach het Wally Stromminger deed op het boerenbal in het Hert. Hij heeft haar meer dan ten dans gevraagd: zij is naar hem toegesneld; zij heeft voor het oog van hare bloedverwanten, van hare ondergeschikten, van de geheele wereld, zich aangesteld als zijne bruid; hare oogen hebben van blijdschap gestraald bij de gedachte, dat zij zijne gemalin ging worden; zij heeft in een onbewaakt oogenblik, verblind door zijne schoonheid en zijnen roem, vertrouwend op zijne eeden, hem hare liefde bekend; en nu versmaadt hij die! Zou zij hem dan niet haten? Zou elke vrouw, in hare plaats, hem niet haten zoo als zij? Maar toch — zoo hij tot

inkeer kwam? Of neen, tot inkeer zal hij niet komen — maar zoo zij bleef, om hem te kompromitteren? Zoo zij, door te blijven tot hij met Andromache in den echt verbonden was, de persoonlijke beleediging eene nationale liet worden? Zoo zij al de andere grieksche Staten tegen hem in opstand bragt? Maar ook dát gaf niets. Al werd om Hermione, tweede Helena, Epirus een tweede trojaansche oorlog aangedaan, Pyrrhus was en bleef voor haar verloren. Helaas, zij had een te gewillig oor aan zijne vleitaal geleend! *Zij* had zich gekompromitteerd; en er schoot niets anders over, — spijtige toevlugt van verwaarloosde minnaressen, — dan het met Orestes voor lief te nemen.

Natuurlijk leidt het onderhoud met Orestes tot niets. Hij was ook vooreerst niet meer noodig. Pyrrhus heeft met Andromache gesproken, en haar te vergeefs zijne hand en zijne kroon aangeboden. Hektor's herinnering maakte Andromache's hart volstrekt ontoegankelijk, tenzij voor de genegenheid van eene zuster voor haren broeder. Die genegenheid zou zij Pyrrhus geschonken hebben, indien hij haar behulpzaam had willen zijn in het redden van haar kind.

Doch Pyrrhus, door hare onverschilligheid in toorn ontstoken, breekt met Andromache, dreigt met de uitlevering van Astyanax, en komt Hermione betuigen, dat hij het haar eerst gegeven woord gestand wil doen.

Nu heeft er eene ontmoeting tusschen Hermione en Andromache plaats. De moeder smeekt de bruid, een goed woord te doen voor den bedreigden zoon. Doch, evenals Wally in Afra, ziet Hermione in Andromache alleen de gewaande medeminnares, die haar het hart van Pyrrhus reeds eenmaal geroofd heeft, en misschien andermaal en voor goed rooven zal. Dit maakt haar hard en wreed tegen de onschuldige weduwe; harder en wreeder dan wij zelfs in eene tooneelheldin zouden kunnen verdragen, zoo wij niet wisten, dat de jaloezie eene verschroeijende drift is, in staat ook van de jongste, schoonste, en edelmoedigste vrouw, eene beulin te maken.

Hermione evenwel triomfeerde te vroeg. Zij had Andromache die dolksteken kunnen sparen. De tot het uiterste gedreven moeder besluit, zich op te offeren voor haren zoon. Pyrrhus, die

alleen uit teleurstelling en wrevel zich van Andromache weder tot Hermione had gekeerd, wordt deze ten tweede maal ontrouw. Arme Hermione! Geen uur geleden had zij zich met de vervulling van al hare wenschen gevleid; den onstandvastigen man niet alleen op nieuw in genade aangenomen, maar zich met zijne liefde gelukgewenscht. En nu, die tweede slag, zoo kort na den eersten! Het was vreeselijk.

In de duitsche novelle lezen wij, dat toen Wally geheel alleen met Benedikt Klotz en Vincent Gellner achtergebleven was, zij eerst geen woord kon uitbrengen, en er in de ledige danszaal eene dood- en onheilspellende stilte heerschte. Zoo is het ook met Hermione. Als een marmeren beeld komt zij op. Kleone is over die ijzige stilte, zoo ongewoon in hare hartstogtelijke meesteres, tegelijk verwonderd en ongerust. Eindelijk vraagt Hermione: »Is Orestes ontboden?" — Meer niet.

In die vraag ligt het geheele moordplan opgesloten, dat zij door Orestes wil doen uitvoeren. — »Dood Pyrrhus," zegt zij tot hem, »en ik word uw vrouw." —

Orestes heeft niet zoo spoedig zijne partij gekozen, als Vincent Gellner. Hij deinst terug voor het bedrijf van sluipmoordenaar. Maar Hermione overstelpt den besluitelooze met zulke grievende verwijten; kondigt, indien hij niet durft, in zulke vastberaden taal het voornemen aan, zelve den dolk in Pyrrhus' hart en daarna in het hare te stooten, dat hij zijne aarzelingen overwint. Hij gaat, — en Pyrrhus zal de echtverbindtenis met Andromache niet overleven.

Hier volgt in het treurspel een aangrijpend tooneel. De ter dood veroordeelde Pyrrhus waagt het, in zijne onwetendheid, zelf Hermione eene verklaring te komen geven van zijne trouwelooze handelwijze. Zijne toespraak is een meesterstuk van geveinsde openhartigheid. Wreeder kan een man niet spelen met het hart der vrouw, die hij beleedigd heeft. Spookachtiger eene vrouw de gevolgen niet zien opdagen der onvoorzigtigheid, die zij beging, toen zij op het woord van een man vertrouwde:

»Ik stoor u, mevrouw. U waart in gesprek met een dame »van uw gevolg. Het zou beneden mij zijn, zoo ik kwam be»proeven, een glimp van billijkheid te geven aan het onregt

»dat ik u aandoe. Mijn hart veroordeelt mij. en dat is genoeg »om mijn tong te verlammen. Ik kan niet belijden. wat ik niet »gevoel. Het is volkomen waar, mevrouw: Andromache wordt »mijn gemalin, en u heb ik de trouw beloofd, die ik haar ga »schenken. Een ander zou tot zijn verontschuldiging aanvoeren, »dat een vaderlijke schikking, meer dan de liefde, ons tot elkan-»der heeft gebragt. Dat zoo min uw keus als de mijne geraad-»pleegd is. Doch ik ben vrijwillig tot de overeenkomst toege-»treden, en een man als ik acht zich daardoor gebonden. Mijn »gezanten zijn u mijn hart gaan aanbieden, en niet-alleen heb »ik hen niet teruggeroepen, maar het was mijn ernstige wensch, »de verbindtenis na te komen. U volgdet hen naar hier, en »ofschoon bij uw aankomst de bekoring uwer schoonheid reeds »voor een andere en sterkere had moeten zwichten, ik gaf aan »mijn nieuwen hartstogt niet toe. Ik wilde al mijn krachten »inspannen, om u getrouw te blijven; ik ontving u als koningin, »en tot op het laatste oogenblik heb ik mij voorgesteld, dat »mijn belofte zou vermogen, wat de liefde niet vermogt. Doch »de liefde is de sterkste gebleken, en ofschoon Andromache mij »niet bemint, gevoel ik mij onwederstaanbaar tot haar getrok-»ken. Één noodlot sleept ons beiden mede, en heden nog zwe-»ren wij elkander onwillig eene eeuwige trouw: ik aan haar en »zij aan mij. Spaar mij niet, mevrouw! Overstelp den verrader, »die niet zou willen en toch wil, met uw verwijten. Wie weet »of de uitbarsting van uwen toorn niet even zeer lucht geeft »aan mijne borst, als aan de uwe? Noem mij een trouwelooze, »een snoodaard, een meineedige. Ik vrees uw zwijgen, meer »dan uw grievende woorden. Hoe meer gij mij ontziet, des »te luider zal het zelfverwijt spreken; des te meedogenloozer »zullen de inwendige getuigen mijner ontrouw mijn hart vaneen »scheuren."

Hermione begaat de fout, die elke liefhebbende vrouw in hare plaats begaan zou hebben. Zij antwoordt met de bitterste ironie:

»Uw kunstelooze taal, Sire, is mij het bewijs, dat uw Majes-»teit zichzelve regt laat wedervaren en, nu het haar eenmaal »behaagt een heilige verbindtenis te schenden, zij voor het minst »als vol misdadiger de volle misdaad plegen wil. Is het ook

»wel billijk, dat een veroveraar en stededwinger afdale tot het »slaafs gestand doen van zijn woord? Ik begrijp en waardeer »uw smaak voor eedbreuk, en gewis is het doel van uw be»zoek, mij te komen verhalen van uw meesterschap op dat »gebied. Inderdaad, — minnaar eener Trojaansche, naar de »hand eener Grieksche te dingen; met terzijdestelling van eed »en pligt mij los te laten, mij terug te nemen, om nogmaals »van Helena's dochter naar Hektor's weduwe te snellen; uw »kroon beurtelings een slavin en een rijksvorstin op de slapen »te drukken; het eene oogenblik Troje aan Griekenland, het »andere Griekenland aan den zoon van Hektor op te offeren, — »dit alles zijn bewijzen van een vast gemoed, en aan die daden »herkent men den held, die boven zijn eerewoord staat. Om »uw gemalin te behagen, zou men u welligt met de zoete namen »van eedschender, verrader, moeten begroeten. Gewis komt uw »majesteit de bleekheid van mijn wang bespieden, en stelt zij »zich voor, in de armen der koningin te gaan lagchen om mijn »smart. Maar, Sire, Hermione in tranen de zegekar van An»dromache volgend, dit zou strijden met den regel: niet te veel »vreugde op eens! En waarom zou uw Majesteit naar nieuwe »titels dingen? Heeft zij aan de vroegere niet genoeg? De oude »koning Priamus, geveld nederliggend te midden van zijn ziel»togend geslacht; uw arm, die in de gapende borst van den »grijsaard naar de laatste kloppingen zoekt van het door ouder»dom schier stilstaand hart; beken van bloed, waarin zich de »vlammen van het brandend Troje weêrspiegelen; Polyxena, »terwijl de verontwaardigde Griek den hemel tegen u tot ge»tuige neemt, met eigen hand door u onthalsd, — hoe kan »Andromache aan zoo veel edelmoedigheid weerstand bieden?"

Sarkasmen genoeg. Maar wat baat het Hermione, haar eigen afgod dus van zijn voetstuk te rukken? Pyrrhus neemt van hare koude woorden niet verder notitie dan noodig is, om hare onverschilligheid te staven, en vindt nog in het voorbijgaan gelegenheid te herinneren, dat, zoo hij in den strijd tegen Troje wreedheden heeft gepleegd, dit geschied is ter wille van Hermione's eigen moeder:

»Ik weet te wèl, mevrouw, tot welke uitersten *het vergelden* »*van Helena's roof* mij in de hitte van den strijd vervoerd heeft.

»Ik zou u mijn leedgevoel kunnen betuigen over het vergieten
»van zoo veel bloed. Maar liever werp ik met u een sluijer
»over het verleden. De hemel zij geprezen, dat ik uit uw koel-
»heid tot de onschuld mijner door Andromache verhoorde beden
»mag besluiten. Ik zie thans, dat mijn bezorgdheid misplaatst
»was, en ik, alvorens mij zelven met verwijten te kwellen, u
»beter had moeten kennen, en mijn eigen hart nauwkeuriger
»onderzoeken. Mijn gewetensknagingen waren een beleediging,
»die ik u aandeed. Niet bemind, had ik het regt niet, mij van
»ontrouw te beschuldigen. Het lag niet in uw bedoeling, dat
»ik mij voor altijd aan u verbinden zou. Mijn vrees u te ver-
»raden, was ijdel. Welligt zelfs bewijs ik u een dienst. Onze
»harten spraken niet. Ik deed wat pligt gebood. Mijn voorbeeld
»werd door u gevolgd. Er was geen enkele reden, mevrouw,
»waarom u mij zoudt hebben liefgehad."

»Ik u niet liefgehad?" hervat Hermione, één oogenblik ver-
teederd. »Wreedaard! wat heb ik anders gedaan? Van al wat
»te Athene en te Sparta koningsbloed in de jongelingsaderen
»voert, heb ik om uwentwil de aanzoeken afgewezen. Zelve ben
»ik heel naar Epirus gekomen, en heb u opgezocht in uwe
»Staten. Ik verwijl er nog — in weerwil uwer ontrouw; in
»weerwil dat mijn volgelingen blozen over mijn zwakheid. Ik
»heb hen verboden, gevoeligheid te toonen over den hoon, mij
»aangedaan. In stilte koesterde ik de hoop, dat een bede om
»vergiffenis den meineed zou komen uitwisschen. Die hoop deed
»mij gelooven, dat het hart, waarop ik regten kon doen gelden
»en dat van mij was afgedwaald, eenmaal tot mij terug zou
»keeren. Den wuften minnaar had ik lief: hoe zou ik het den
»standvastigen gedaan hebben! En nog in dit oogenblik, terwijl
»uw wreede lippen het doodvonnis over mij komen uitspreken,
»ja in dit oogenblik zelf, ondankbare, dingt in mijn hart de
»liefde om den voorrang! Maar o, Sire! indien het vonnis vol-
»trokken moet worden; indien de straf der goden over mij,
»een andere vrouw den roem van uw wederliefde gunt, — laat
»de bruiloft ingaan, maar zonder mij! Laat haar ingaan, maar
»niet heden! Welligt is dit ons laatste onderhoud op aarde —
»ik smeek u, zeg dat het morgen zij!... Uw majesteit ant-
»woordt niet? Valschaard, ik zie het! Uw ongeduld telt de

»oogenblikken, die ik u verliezen doe. Uw hart trekt naar
»Andromache. Het vertoeven kost u. Uw oogen zoeken haar,
»uw gedachten spreken haar toe. Weerhoud ik u? Ga, ga het
»woord verpanden, dat mij geschonken werd! Ga heiligschennis
»plegen, en de goden verzoeken! Zij zijn regtvaardig. Die zelfde
»eeden, zij weten het, hebben u verbonden aan mij. Verrader
»van mijn hart, ga het uwe naar den tempel brengen. Ga haas-
»telijk, maar vrees, dat ook dáár tusschen u en uw geluk
»Hermione sta!"

Dat was geen ijdele bedreiging, maar doodelijke ernst. Orestes had zijn woord gegeven, en hij deed het gestand. Zelf komt hij dit Hermione verhalen; en daarmede opent het laatste bedrijf. Eerst is zij alleen, en dwaalt door het paleis:

»Waar ben ik? Wat heb ik gedaan? Wat moet ik verder
»doen? Waarom springt mijn hart van blijdschap op? Waarom
»wordt het door droefheid verteerd? Zal ik naar buiten gaan?
»O, dat ik zekerheid bezat omtrent mij zelve! Bemin ik, of
»haat ik? De wreede! hoe meedogenloos heeft hij mij mijn
»afscheid gegeven: geen zweem van gemaakte droefheid zelfs!
»Heb ik hem één oogenblik getroffen gezien, of ook maar
»verlegen? Heeft hij één zucht om mij geslaakt? Scheen hij
»wel eens te begrijpen, dat mijn tranen hem golden? Zwijgend
»en ongevoelig stond hij daar. En ik beklaag hem nog! En mijn
»onedel hart hangt nog aan hem! Ik beef, alleen maar bij de
»gedachte aan het zwaard, dat hem boven het hoofd zweeft!
»Mijn wraak moet hem nog treffen, en ik denk al aan genade
»schenken! Neen: mijn toorn wees zijn vonnis, en zoo moet het
»blijven. Niet herroepen. Dood over hem! Voor mij is hij im-
»mers reeds gestorven? De valschaard zegeviert, en lacht met
»mijn woede. Dat onweder, denkt hij, zal zich wel ontlasten
»in tranen. Hij gelooft niet, dat ik sterk kan zijn, en bij mijn
»voornemen weet te blijven. Hij verbeeldt zich, dat mijn eene
»hand den slag zal keeren, waarmede de andere hem dreigt.
»Hij beoordeelt mij nog naar mijn vroegere zwakheid. En zelfs
»dat niet! Hij bekommert er zich niet om, of men buiten den
»tempel, waar hij zijn overwinning viert, al dan niet naar
»zijn dood verlangt. De ondankbare! dat is al mijn loon. Wil
»ik dat hij sterven, of wil ik dat hij leven zal? Tusschen die

»twee wenschen laat hij mij heen en weder slingeren. Neen, »nog eens, laat Orestes handelen! Hij moet sterven. Hij heeft »kunnen voorzien, dat het zou gebeuren, en heeft zelf mij ge»dwongen, het te willen... Te willen? Hoe? Ben ik het dus, »die zijn dood verorden? Zal dit het einde van Hermione's »liefde wezen? Dezelfde vorst, aan het verhaal van wiens »heldenfeiten mijn hart zich weleer niet verzadigen kon; wien »dat hart reeds toebehoorde, toen er nog van geen huwlijk »spraak was geweest, — ben ik dan met geen ander doel de »zee overgestoken, heb ik alleen daarom zoo vele landen door»reisd, om hem ver van huis naar het leven te komen staan? »hem te vermoorden, te vernietigen? O, zoo ik vóór hij stierf..."

Doch daar komt Orestes op.

»Mevrouw, het is gedaan. U is geschied naar uwen wensch. »Pyrrhus ligt geveld vóór het altaar. Hij blaast den trouwe»loozen adem uit."

»Is hij dood?"

»Hij is stervende. Onze vertoornde Grieken hebben de smet »zijner geschonden eeden uitgewischt met zijn bloed. Ik had »het u beloofd. Goeds heb ik mij van dezen aanslag nooit voor»speld. Maar ik vermande mij en snelde naar den tempel, »gevolgd door onze Grieken, die aan paren door de menigte »en naar het altaar drongen. Pyrrhus herkende mij, maar »zonder te ontroeren. Veeleer scheen mijn tegenwoordigheid »hem tot overmoed te prikkelen. Zigtbaar juichte hij, dat in »den persoon van Griekenlands getrotseerden afgezant, de ver»eenigde grieksche Staten den luister zijner echtverbindtenis »kwamen verhoogen. Haar toppunt bereikte zijn vermetelheid, »toen hij zich de kroon van het hoofd nam en met de woorden: »U geef ik haar en, met haar, de belofte mijner trouw; voer »den scepter over Epirus en over mij; uw zoon zweer ik va»derlijke vriendschap; de goden en zijn moeder hooren mijn »eed; zijn vijanden zullen de mijne wezen, en op heden erken »ik hem als koning van Troje! — het diadeem met eigen »hand Andromache opzette. Het volk ontlokten die woorden »teekenen van instemming. Onzen Grieken deden zij een kreet »van woede slaken. In een oogwenk was de afvallige van alle »zijden omringd. Mijn zwaard trachtte vruchteloos, hem te

»bereiken. De anderen waren mij voor. Het was of zij elkander »den roem misgunden, hem te verslaan. Een poos zag ik hem »worstelen en beproeven, gewond als hij was, nieuwe wonden »te ontduiken. Doch eindelijk stortte hij ineen op de trappen »van het altaar. Door de met schrik geslagen schare heb ik »mij toen een weg gebaand, en ben hierheen gesneld. Thans »komt het er op aan, prinses! de haven te bereiken en u »in veiligheid te brengen. Ik heb er onze vrienden bescheiden. »Zij zijn in aantogt, geteekend met het bloed dat ik u be»loofd heb."

»Wat hebben zij gedaan!"

»Vergeef hun ongeduld, mevrouw! Ik erken, zij hebben uw »wraak verminderd. Uw wensch was, dat de eerste doodelijke »wond hem zou worden toegebragt door mij; dat hij stervend »gevoelen zou, voor ú te sterven. Maar geloof mij, hun ijver »heeft zich slechts geregeld naar den mijnen. Om ú alleen zijn »zij mij naar den tempel gevolgd. Op mijn woord, mevrouw, »uw fierheid heeft zich niets te verwijten. Zij zijn niet meer »dan de voltrekkers geweest van het doodvonnis. Het was úw »hand die hun arm bestuurde; en iedere stoot..."

»Zwijg, verrader, en klaag alleen uzelven wegens sluip- en »broedermoord aan! Ga naar uw Grieken, en laat *hen* uw »euveldaad bewonderen. Ga: haar verloochen en u verafschuw »ik. Beul, waar waren uw zinnen? Welke dolheid deed u dat »schoone leven verwoesten? Hebben de wreedaards hem kunnen »doorsteken, zonder dat al hun bloed het woord nam en voor »hem pleitte? Maar spreek: wie had zijn lot in uw hand gelegd? »Waarom is hij vermoord? Welke misdaad had hij gepleegd? »Wie was zijn regter? Wie uw lastgever?"

»Hoe? geregte goden! Is het bevel, hem af te maken, mij »niet gegeven door u zelve, op deze eigen plaats, geen uur »geleden?"

»En sedert wanneer stoort een man zich aan de bevelen eener »door minnenijd vervoerde vrouw? Was het niet aan u, in »mijn ziel te lezen? Bleek niet uit mijn toornen, dat mijn hart »niet beaamde wat mijn lippen uitbragten? En al had ik het »gewild, moest het daarom gebeuren? Was niet uw pligt ge»weest, mij den last honderdmalen te laten herhalen? Mij vóór

»de uitvoering te komen raadplegen, — neen, u zelven buiten »de gelegenheid te stellen mij te ontmoeten, om mij niet in »verzoeking te brengen? Waarom de zorg voor mijn wraak »niet overgelaten aan mij zelve? Komt men zich opdringen aan »lieden, in wier oogen men hatelijk is? Ziedaar de verfoeilijke »vrucht uwer liefde! De vloek van uw persoon heeft, bij uw »komst in dit land, zich aan mij vastgehecht. Uw noodlottig »gezantschap is het, dat hem tot zijn ongeluk in de armen »mijner mededingster heeft gedreven. Zonder u, zouden zij en »ik nog beurtelings zijn hulde ontvangen. Misschien zou hij »mij op dit oogenblik liefhebben: voor het minst, hij zou het »veinzen. Vaarwel. Scheep u in, zoo het u goeddunkt. Ik blijf »in Epirus. Ik houd op, Griekin te zijn, Spartaansche, ko»ningsdochter, lid van mijn geslacht. Lang genoeg heb ik tot »een maagschap behoord, die u, gedrocht, het leven schonk!"

II

Hier moet ik den parallel staken, en ik doe het, zonder het verwijt van valsch vernuft te duchten.

Is de overeenkomst tusschen Wally's en Hermione's aandoeningen somtijds treffend, — des te opregter prijst men de schrijfster van den nieuweren tijd. In de beste scholen gevormd, is zij niet-alleen zich zelve gebleven, maar vreemd en eigen zijn bij haar tot één beeld zamengegroeid. Ik vraag alleen, of het volksvooroordeel, dat zulk eene scherpe lijn trekt tusschen klassiek en modern, wel inderdaad meer dan een vooroordeel is? Of uit de vergelijking niet volgt, dat de dorpsvertellingen van den dag fraaijer zijn, naarmate zij minder behoeven te vreezen, naast een treurspel van voor twee honderd jaren te worden gelegd?

Het eigenaardige van het eene genre is, dat het voor de verheven gedachte en de verheven gevoelens, edele vormen en eene edele uitdrukking zoekt; de eigenaardigheid van het andere, dat het bij lager leven de vormen van het hoogere borgt. In *Andromaque* is het volk eene onpersoonlijke massa, een blind

werktuig in de hand van vorsten en vorstinnen. In *Wally* leeft het volk zijn eigen leven, en neemt zelfs geheel alleen alle plaatsen in. De hofwereld van Racine is de bovenlaag eener stadswereld; eener wereld zonder lucht en zonder boomen, waar de natuur plaats heeft gemaakt voor paleizen, lijfwachten, en etikette. Met *Wally* verkeert men in de hutten der armen. Eene welvarende boerenhofstede is er de hoogste prijs uit de loterij. De sneeuw en het ijs, stormen en watervallen, heerschen er over de menschen. Het landschap vult de helft van het doek. De stedelingen zijn dorpelingen.

Bewijst dit, dat de naam van het genre goed gekozen is; verklaart het zijnen opgang in onzen demokratischen tijd, — het doet tegelijk aan iets kunstmatigs denken. Men gevoelt er aan, dat de dorpsvertelling eene spekulatie is op het geloof der stadsmenschen (de lezende wereld) aan de onbedorvenheid van het boerendom. De boer gevoelt even diep als de stedeling, maar in zijne wijze van zich uit te drukken is, ten gevolge van zijn eenzelviger leven, somtijds iets zinrijks en naiefs, dat in de straten der stad, waar zoo veel meer afleiding gevonden wordt en het leven eene zoo veel ingewikkelder zaak is, verloren gaat. Van die omstandigheid heeft onze eeuw partij getrokken. De litteratuur is op het land gaan wonen, in het gebergte gaan zwerven, heeft kamers gehuurd bij kleine pachters, of, als het niet anders kon, zich vergenoegd met een nachtverblijf in de hut van een kolenbrander.

Zeker heeft die studie van het schilderachtige en dichterlijke in het buitenleven, vruchten gedragen. De algemeene letteren zijn er ontegenzeggelijk door verrijkt. Maar, boeren blijven boeren, en zoo men ze gaf gelijk ze zijn, zou het dorp voor de kunst even onbruikbaar blijken als de stad. Een kompromis is onvermijdelijk. Terwijl de prinsen en prinsessen van het fransche treurspel de taal der groote wereld spreken, en zich uitdrukken zooals men in die wereld denkt en gevoelt, leent de dorpsvertelling den boer de fijnste aandoeningen der menschelijke ziel, en laat hem die onder woorden brengen in een of ander dialekt.

Welke effekten door toepassing van dat procédé te verkrijgen zijn, weten wij en bewonderen ze. Maar als procédé staat

de kunst van Racine hooger, omdat zij digter bij de waarheid staat. Wie de proef op de som verlangt, vertale voor zich zelven eene bladzijde van *Wally* en eene van *Andromaque*. Van de duitsche dorpsvertelling kan in het Hollandsch iets gemaakt worden; van het fransche treurspel niets. De schoonheid van Racine's verzen, hunne welluidendheid, hunne zich nooit verloochenende bevalligheid, bij somtijds vervaarlijke kracht, is volstrekt onnavolgbaar. En dit is niet iets, dat hem persoonlijk eigen is. Men vindt het terug bij alle zoogenaamd klassieke dichters, ook bij de nederlandsche daaronder. Eenheid, harmonie, is een onmisbaar element van het schoone. In de dorpsvertelling wordt dat vereischte, gemaks- en onvermogenshalve, te zeer gemist. Wie een *patois* behoeft, om het verhevene in beeld te brengen, is als Gunther, die Brunhilde niet aankon. Het verhevene is zelf eene Brunhilde. Het wil in zijne eigen taal veroverd worden.

Ik zou op onzen landgenoot Cremer kunnen wijzen, die, wanneer hij de Betuwsche novellen hanteert, bijna altijd slaagt, en wanneer hij uit de boerenwereld zijner vinding in de eigenlijke menschenwereld treedt, bijna altijd mistast. Of omgekeerd op Nicolaas Beets, wiens Ada van Holland en andere heldinnen, bijschriften bij engelsche staalgravures gebleven zijn, terwijl aan de diakenhuis-mannetjes en hofjes-jufvrouwen zijner *Camera Obscura*, de onsterfelijkheid voorspeld wordt. Of op Berthold Auerbach, wiens schoongewasschen schwarzwalder *Barfüssele* ons toeschijnt, te tintelen van leven, en wiens prinsen en prinsessen uit *Auf der Höhe*, wanneer men ze met die van Racine vergelijkt, aan houten poppen doen denken.

Doch ziehier eene dieper liggende oorzaak van populariteit. Roomsch of gereformeerd, de helden of heldinnen der dorpsvertelling zijn zonder uitzondering vroom; maar vroom op zulke wijze, dat de kinderen der 19de eeuw er zich niet aan ergeren, omdat zij gevoelen, dat de zaak buiten hen omgaat en zij er door in hun geheel gelaten worden. Dit kan geen toeval zijn. Het godsdienstige is een vaste vorm van het verhevene, en er bestaat solidariteit tusschen het binnensmokkelen van het een en van het ander. Binnensmokkelen is het woord. Of hoevelen worden er onder de lezers en lezeressen van *Wally*

gevonden, die, zoo zij den kapelaan van Heiligkreuz tegenkwamen op de wandeling, en hij hen dwong naar zijne mystieke beeldspraak te luisteren, den man zouden kunnen uitstaan? Men durft de vraag met te meer vrijmoedigheid doen, omdat de schrijfster, zelve eene geloovige, zich het verwijt niet behoeft aan te trekken. Een aantal protestantsche en katholieke romans, bestemd om propaganda te maken of geloofsbelijdenissen af te leggen, worden buiten de kringen, waarvoor zij geschreven zijn, bijna niet, of alleen met weerzin gelezen. Niet omdat het de schrijvers aan talent hapert, maar omdat de lezer gevoelt, dat hij met den auteur moet afrekenen. Een geloof als dat van Wally Stromminger, daarentegen, raakt de koude kleederen der beschaving niet. Van de honderd lezers is er niet één, die het bewondert, *omdat* het christelijk is. Men vindt het lief, karakteristiek, volkomen natuurlijk in een dorpskind. Men beschouwt het als een goed geslaagd licht-effekt. De schrijfster moge het nog zoo eerlijk gemeend hebben, men duldt haar op dit gebied alleen als schilderes. En zij is eene uitzondering op den regel! De meeste dorpsvertellingen danken het aanzijn aan den *toeleg*, waarheden, waaraan men voor zich zelf niet meer gelooft, of die men voor eigen rekening niet zou durven voordragen, in tot niets verbindende boerentaal onder woorden te brengen. En dat is het, wat het groote publiek in de dorpsvertelling liefheeft.

Ook hierin staat het nieuwe genre minder hoog dan het oudere. Wanneer Racine in *Athalie* een geloof schildert, schildert hij het zijne niet-alleen, maar doet het zoo, dat de gedachte en hare uitdrukking elkander volkomen waardig zijn. De hoogepriester Joad, toornend tegen de Baäls-priesters, heeft men gezegd, doet telkens denken aan Bossuet, eene strafrede houdend tegen de gereformeerde predikanten. De opmerking is ver van onjuist. Met dat al ontvangt ieder den indruk, dat de dichter zich bewust is, eene eeuwige en voor alle menschen zonder onderscheid geldende godsdienstwet te verkondigen, verbindend in de eerste plaats voor hem zelven. Natuurlijk komt dit in de heidensche stukken, zooals *Andromaque*, minder sterk uit; maar het straalt er niettemin overal in door. De goden, welke Hermione aanroept en tot getuigen van Pyrrhus on-

trouw neemt, zijn, onder andere namen, de voorwerpen van 's dichters eigen hoogste vereering. Zij vertegenwoordigen, ook voor hem, eene alles overtreffende zedelijke werkelijkheid. En dit geeft aan zijne scheppingen, bij al den menschelijken hartstogt waarvan zij gloeijen, de klassieke rust en majesteit. Kan men van de dorpsvertelling zeggen, dat zoo vaak zij het geloof populariseert, zij er slechts de pasmunt van om zich heen strooit, Racine's geloof doet aan wigtige goudstukken denken.

III

Eene schaduwzijde van het verhevene is, dat het gemeenzame er door wordt uitgesloten; terwijl toch het gemeenzame eene zoo groote plaats in het menschelijk leven beslaat, en het van zoo veel belang is, het te idealiseren.

Het besef daarvan en de behoefte daaraan zijn, kan men zeggen, zoo oud als de wereld, en hebben in alle litteraturen, de bijbel niet uitgezonderd, sporen achtergelaten.

De geschiedenis van Jozef, de geschiedenis van Ruth, vormen eene weldadige afwisseling te midden der hooggespannen toonen van psalmen, profeten, en wet.

In onze eigen letterkunde ziet men, in navolging van oudheid en renaissance, het landspel naast het treurspel uitbotten en, bij Vondel ten minste, somtijds in het treurspel zelf het huiselijke zich door het verhevene vlechten.

De goede smaak veroordeelt die laatste afwijkingen; maar zij bewijzen, dat de neiging om voor het hoogere vormen te zoeken bij het lagere, moeijelijk te wederstaan is. Met name in Vondel's uit den bijbel getrokken treurspelen komen plaatssen voor, waar, met eene snelheid en stoutheid van overgang, die aan Shakespere doen denken, de treurspeltoon door dien van het herdersdicht vervangen wordt.

Vondel hield niet van Rembrandt. Maar evenals Rembrandt begreep hij toch, dat wie op het doek of in dicht de personen van het oude testament wilde doen herleven, aanvangen moest

hen te bestuderen in hunne levende nakomelingen uit de achterbuurt. Beiden hebben dat gedaan. Zoo er ooit eene nederlandsche kultuurgeschiedenis der 17de eeuw geschreven wordt, dan zal daarin een hoofdstuk moeten voorkomen met het opschrift: *Rembrandt, Vondel, en de Amsterdamsche Jodenbreestraat.*

In Vondel's treurspelen, aan de geschiedenis van Jozef en van David ontleend, komen israëlietische typen voor, die voor Rembrandts beroemde studien uit hebreeuwsche sfeer niet behoeven te wijken. Een sterk sprekend voorbeeld vindt men in den *Ondergang der eerste wereld*, waar, in den aanhef van het 4de bedrijf, Noach zijnen zoon Cham aanspoort, met zijne vrouw, uit vrees voor den naderenden zondvloed, alvast de ark te betrekken, en Cham, hoewel hij eindigt met toe te geven, zijnen weerzin tegen dat verblijf betuigt.

Deze Cham uit de geschiedenis van Noach is, evenals de Achitófel uit die van David, en het broederpaar Simeon en Levi uit die van Jozef, geheel en al van Vondel's vinding; de vinding van een tachtigjarige, wiens altoos opgewekte verbeeldingskracht den hoogsten ouderdom trotseerde.

»De dag", zegt Noach tot Cham:

De dag is schier verstreken,
Om met uw gemalin te treden binnen d' ark.
C. Dees tijding valt me op 't hart, gelijk een zware zark.
N. Uw vader, moeder, broêrs en zusters, hun getrouden
Staan reede, en willen u in d' ark gezelschap houden.
C. Heer vader! gun me toch te volgen mijnen zin.
N. Geef vader reden, zoon; en stel u willig in.
C. Wien lust het, willig in een beestestal te kruipen?
N. Dat 's min bezwaarlijk, dan een heele zee te zuipen.
C. De zee deist achterwaart; nog lijden we geen last.
N. Gij hoort hoe schrikkelijk dees springvloed bruist en plast.
C. Hoe lang zoude eene zee dat houte moordhol schokken?
N. Tot dat de zonnekar haar ronde hebb' voltrokken.
C. Een jaar, het gansche jaar uitharden met verdriet?
N. Die voerman staat niet stil, een jaar verveele u niet.
C. Gij placht de ledigheid, een hoofdgebrek, te straffen.
N. Zijt onbezorgd; men zal u werks genoeg beschaffen.
C. Hier valt geen hartevangst, noch wilde zwijnejacht.
Hier schijnen zon noch maan; hier is het eeuwig nacht.

In een spelonk van hout kan niemand adem scheppen,
Maar boozen stank, een goot te roeren noch te reppen.
Wat zal hieruit ontstaan? wat anders dan een pest?
O tuchthuis, verkenskot, o katte-, o honde-nest!
N. Indien u 't werken lust, zoo toon u als een hoeder,
Met Sem en Jafet. Woel, bestel den dieren voeder,
En drank en water, hooi en haver, aas en vleisch.
Verschoon ze. Vaag hun hok. Geef elk zijn vollen eisch.
C. O tuchthuis! Moet zich Cham hierin te berste slaven?
Dat heet geen leven, maar te leven als begraven;
Te sterven in geen graf van marmer, maar van hout,
Uw eigen huisgezin tot hartewee geboud...
Maar, vader! stoor u niet; ik stelle mij bereid
Te volgen 't hoog gebod, en uit gehoorzaamheid,
Uw voorbeeld eerende, te schromen noch te schrikken,
Al zoud' ik in dees kist, een rechte doodkist, stikken.

Als afgeluisterd, is dit gesprek een meesterstuk. Twee geringe Amsterdamsche joden van 1667, vader en zoon, kunnen over eene reis naar Indie of naar de Noordpool, niet karakteristieker in plat Amsterdamsch hebben staan redetwisten, dan Noach en Cham het hier doen, over het zich inschepen aan boord der ark. Zelfs waait uit Cham's opsomming der benaauwde luchten, in een zoo donker en met zoo vele dierenparen volgeladen schip, eene herinnering aan de ghetto's der groote Europesche steden in het algemeen.

Maar niemand zal beweren, dat zulke incidenten de schoonheid van een treurspel verhoogen. Wanneer men bedenkt, dat Vondel's *Noach* en Racine's *Andromaque* geschreven zijn in hetzelfde jaar, dan gevoelt men levendig, welke snelle vorderingen de fransche smaak, die onder Lodewijk XIII nog niet hooger stond dan de nederlandsche, gemaakt heeft onder Lodewijk XIV.

Beter dan dit overbrengen van het saterspel, zooals men het genoemd heeft, binnen de omheining van het treurspel, en het ontwijden van het een door het ander, voldeed het herboren herdersdicht in proza of verzen.

Van den opgang dien in Italie, waar Virgilius weleer op het voetspoor van Theokritus het genre had ingevoerd, in de 16de eeuw de *Arcadia* van Sannazaro, de *Pastor Fido* van

Guarini, de *Aminta* van Tasso, in Frankrijk D'Urfé's *Astrée*, in Engeland *The Countess Pembroke's Arcadia* van Philip Sidney maakte, kan men zich best van al eene voorstelling vormen, wanneer men denkt aan de jaren, die het tijdvak van 1848 onmiddellijk zijn voorafgegaan, en waarin de romans van Sue, van Dumas, van Balzac vooral, aan beide zijden van den Atlantischen oceaan verslonden, en te Petersburg of te Florence niet minder gretig gelezen werden, dan te Parijs, te Londen, en te Nieuw-York.

Cats' *Galathé*, Hooft's *Granida*, Vondel's *Leeuwendalers*, Heemskerk's *Arcadia* zijn het beste wat onze eigen letterkunde, van oudsher achteraanhinkend en meer navolgend dan scheppend, in dien trant heeft voortgebragt. Inzonderheid de *Arcadia* komt in aanmerking, wier loffelijke toeleg, vaderlandsche zeden te schilderen en daarbij zoo min de visschers of de boeren als de stedelingen over te slaan, door een gemanierden stijl en eene naar pedanterie overhellende geleerdheid, wel somtijds onzeker gemaakt, maar nooit verduisterd wordt.

Eerst echter een woord over Vondel's landspel. Men laat aan dit tooneelwerk geen regt wedervaren, wanneer men het alleen als eene litterarische proeve in een bepaald genre beschouwt. Het is meer dan dat. Vooral door zijne *Leeuwendalers* heeft Vondel het bewijs geleverd, dat hij wat ruimte van blik, edelmoedigheid van inborst, onaandoenlijkheid voor partijbelangen aangaat, zeer ver boven het gros zijner tijdgenooten stond. Doch ik moet mij vergenoegen, op één trek te wijzen: de woordentwist tusschen de boeren Warner en Govert, wanneer zij, de een met zijn verdronken schaap, de ander met zijn geledebraakten haan, voor de heemraden Volkert en Heereman verschijnen. Leeuwendaal is een dorp, en deze episode eene bladzijde uit de beste der dorpsvertellingen:

VOLKERT. HEEREMAN. WARNER. GOVERT.

V. D'een bouwt, en d' ander breekt: wat hoop van vrede is hier?
H. Wijásschen vast den brand: een ander blaast in 't vier.
N. Men viert den offerdag met buldren en met razen.

W. *(opk)*. De knechts verguizen nu de meesters, en de bazen;
Dat tuigt dees arme haan, met zijn gebroken poot.
G. *(opk)*. En wat getuigt dit lam? ik vischte 't uit de sloot,
Daar Warner's dog het joeg. Wat kan een lam verbeuren?
Zoo 't niet verdronken waar, ik zou het feest niet steuren
Om zulk een kleinigheid; maar ieder moeit zijn schâ.
Die hond bast nacht en dag zoo vee als menschen na;
Hij bijdze ook wel in 't been, en komt ze al stil bestoken.
W. En had mijn haan zijn poot bij ongeval gebroken,
Ik troostte 't mij; maar nu komt Govert's knecht zoo wijd,
Dat hij moedwilliglijk een eiken knuppel smijt
In 't honderd, in den hoop, daar al de hoenders pikken
De boekweit op mijn werf. Zijn dit geen fraaije stikken?
De knuppel treft den haan, die tuimelt ginder heen,
Men loopt naar Rookam zien, en ziet er, hoe zijn been
Bij 't lijf, gelijk een slet, blijft hangen. Wie kan 't heelen?
Nu krijt al 't huisgezin, en steekt wel vijftien keelen
En klokken teffens op. Op zulk een buurgerucht
Nam Govert's knecht bij tijds huis uit, huis in, de vlugt.
Het was hem ook geraên.
H. 't Is lang genoeg gekeven!
Laat Govert hem een haan gewillig wedergeven,
Men vechte om geenen haan, om geen verdronken lam!
W. O Rookam, och, hoe hangt uw dubble kroon en kam
Zoo slap, gelijk uw baard! Wie kan dees schâ vergoeden?
Waar vindt men uws gelijk? Neen, Govert, gij zult bloeden;
Die moedwil is te groot!
G. En wie vergoedt mijn lam?
W. Men wijte een dolle dog, dat dit om 't leven kwam!
V. De meester van den dog moet zelf de schuld vergelden.
W. Wie weigert hem een lam? Maar zelden, al te zelden,
Zag iemand zulk een haan, als Rookam, in dit vlek.
Wat haan, hoe bits hij was, bood hem vergeefs den bek?
Wie was niet doof of blind, die zich in 't perk liet hooren?
Waar vocht ooit haan zoo trots, met slagpen, bek en sporen?
Al stak hij op zijn aêm, al kwam langs 't lijf het bloed
Gedropen langs het hoofd, nog hield de kamper moed,
Dat 's vijands veder stoof: dan stond hij als een muurwerk.
Hoe trotsch was hij van gang! Wat droeg die gast een uurwerk
In zijnen kop! Hoe fiks, hoe klaar en helder plag
Hij land en dorp rondom te wekken vóór den dag!
Bezie zijn pluimen vrij, die roode en goude veeren:
O Rookam, wie dit ziet, die moet zich uwes deeren...

Heemskerk was een echt kunstenaar met de pen. Zijn portret der tapster van het Huis ten Deyl, halfweg Den Haag en Leiden, zou op één lijn kunnen gesteld worden met de afschuwlijk-plastische Hille, van Frans Hals, zoo het vrouwspersoon niet nog sprekender op sommige wijven in de kroegen van Ostade geleek. Onze hedendaagsche realisten mogen nóg zoo veel wagen, zóó kunnen of durven zij het niet:

»Het ras rollende wagentje [het moet nogal een groote wa»gen zijn geweest, want er zaten in: de herderinnen Rosemond »en Radegond, twee Haagsche juffers, en de vier Haagsche »heeren Reynhert, Diederick, Woutheer, en Waermond] bragt »hen in korten tijd tot aan 't einde van het Bosch, en van »daar, doch meer slepende, door de zandige voorduinen tot »aan 't huis, dat den hoofschen Haag en het wijsheidlievende »Leiden van malkander »deylt''; alwaar de paarden, door een »gewoonte van rusten, van zelfs stil hielden. En terstond kwam »daar voor den dag een onhebbelijk wijf. Heur haar, in plaats »van poeier, was doorzaaid met een ontelbare menigte schilfe»ren. Haar oogen, die, alsof zij haar volle slaap niet gehad »hadde, met een losse loomigheid heen en weer draaiden, flon»kerden van roodigheid, en die roodigheid, bezet met een rand »van gestremd was, maakte dat alle oogen, niet anders dan »van 't hoofd van Medusa, zich daarvan afkeerden. Haar gansche »bakhuis was belegd met een puistige purper-verw, en haar »onbeschofte neus scheen haar uitstekende kin te dreigen van »daarin te willen prikken. Waarboven de langgehaarde wenk»brauwen, door onachtzaamheid ineen gewassen, een dijk schenen »te strekken tegen de golven van het digtgerimpelde voorhoofd. »Tusschen de kloven van hare grove omgeslagen lippen lagen »nog hier daar de druppelen van 't drabbig-dikke bier, daar »ze op 't eerste ontwaken haar natgierig keelgat gulziglijk »mede gewend was te laven, en dat haar gansche lijf en vooral »haren vadzigen boezem, door een logge vettigheid zoo had »doen zwellen, dat het één dikgebuikte bierton en de ander »een overladen koe-uijer geleek. Deze hofmeesterinne, met een »tabak-pijp aan den mond en een kan in de hand, trad al »slingervoetende naar den wagen, en begon met een schorre »stem en een pinkend oog, dit zoete gezelschap te nooden tot

»*een pijpje smooks en een zoopje zoen-water* (zoo zij zeide): woor-»den, die de eerbaarheid der herderinnen en de bescheidenheid »der herderen zoo tergden, dat zij den voerman bevalen dadelijk »een eind aan zijn drinken te maken, en zonder uitstel van »dat hol der onnuttigheden af te scheiden." —

Zeker staan wij met deze soort van kunst vele mijlen van Racine af, die, zoo hij eene schilderijen-galerij had bezeten, daaruit, evenals zijn koning, naar alle gedachten Ostade geweerd zou hebben. Maar Heemskerk is sober met zulke trekken. Hij geeft ze alleen in het voorbijgaan; verwijlt het liefst bij elegante tafreelen, en nadert weder het klassieke. Als het gezelschap, ter hoogte van Katwijk of Noordwijk uit den wagen gestegen, langs het strand wandelt en Diederick met Rosemond zich in de rigting van den duinkant een weinig van de anderen heeft afgezonderd, zien zij een tweede rijtuig aankomen en stilhouden, waarin twee heeren en twee dames gezeten zijn. Racine zelf, verbeelden wij ons, zou niet geweigerd hebben, onder de keurige teekening van dit viertal, al had hij ze wat popperig gevonden, zijn naam te zetten:

»Maar weinig wegs hadden Rosemond en Diederick nog ge-»gaan, als ze van verre langs 't strand zagen aankomen een »overdekte wagen, met twee bruine kleppers daar voor, die »met het gansche gespan daartoe behoorende, wel betoonden »dat het eigen goed en geen huurtuig moest wezen, 't geen »aan alle zijden zoo handig en net er uitzag. De wagen op »een kleinen draf vast naderende, bleef eindelijk digt bij hen »stilstaan; en zoo zagen Diederick en Rosemond daar uit tre-»den twee jongelingen, den eenen gekleed in 't zwart gebloemd »satijn, met den mantel van 't zelfde; de bef niet al te groot, »maar omzet met een aardig fijn net kantje; de schoenen, »hozen en hozebanden beknopt; zijn gelaat wezelijk, zijn ge-»baar zedig, en in al zijn doen een zekere welvoegende beza-»digheid betoonende. Deze ligtte met een eerbiedige gedien-»stigheid uit den wagen een jonkvrouwe, die niet min schoon »van aanzigt dan welgemaakt van leden was. 't Is waar, haar »verw liep wat naar den bruinen, maar 't was een bruin zoo »helder en zoo minzaam, dat er naauw iets minnelijkers te »bedenken is. Haar oog was wonder wakker en vriendelijk,

»haar lach uitermate bevallig, haar zedigheid zoet; en al dit, »zoo aardig onder een gemengd, maakte in 't oog van de aan- »schouwers een aangenaamheid, die de gunst van allen die haar »zagen, krachtiglijk naar zich trok. 't Gewaad, daar zoo schoon »een lichaam in gevangen was, vond Rosemond niet min aardig »en welvoegende, zijnde een bleekgroen satijnen keurs met »schoot, de verw van 't wilgenblad zeer nakomende, gebeeld »met gestrikt loofwerk en geboord met een klein net kantje »van goud en zilver. De onderrok (dien men doordien de bo- »venrok opgespeld was, meest zag) was van witte nopjes; de »bef, met een witte neusdoek daarover, kwam sluikjes om de »schouderen, en de neusdoek vóór op de borst met twee af- »hangende tippen, waar een klein scheidsel, tusschen beiden »opengelaten, vertoonde aan den boezem even 't begin van een »zekere poezelige rondigheid, die het gansche gestel van den »hals en 't halsgewaad, met zijn wemelend op en neer gaan, »een zonderlinge aangenaamheid gaf. Een klein zwart pleister- »tje was keuriglijk geplaatst niet ver van 't welgemaakte »mondeke, dat, mits zijne properheid, wel mogt geloofd wor- »den, daar met eenig ander inzigt dan om iets zeers te gene- »zen opgeraakt te zijn. Om haar hals en armen had ze schoone »peerlen, een roos van diamanten op de borst, en op 't hoofd »een zwarten hoed, gesierd met afhangende witte en bleek- »groene pluimen, waaronder men zoetelijk zag verwaaijen het »kastanjebruine haar, een weinig gepoeijerd, dat met zijn »aardig gekrulde kronkeltjes eene wonder welvoegende schaduw »veroorzaakte. Aan hare handen had ze witte doorsneden hand- »schoentjes, en in de eene van die een waaijer, waar de ver- »wen van zilver en groen met verscheiden beeldwerk kunstig »onder een in speelde.

»De tweede jufvrouwe, die uit de overzijde van de koets »gekomen zijnde, Rosemond met het doen van een groote eer- »biedinge aansprak, was in lengte en regtgestrekte leden, de »eerste niet zeer ongelijk, hoewel die ruim zoo rijzig scheen. »Haar keurs was van een gebloemd bleekblaauw satijn, over- »leid met een groote zilveren kant; de onderrok mede wit en »de hoed behangen met pluimen, op de verwen van den rok »en het keurs slaande. Maar zij zelf was zoo blank en zoo uit-

»nemend blond, dat men zich niets blankers noch blonders »konde inbeelden, uitgenomen dat de blaauwe adertjes zeer »aardig door 't witte vel heen speelden. En niettegenstaande »zulk zigtbaar schoon geen minder schoonheid in de andere »deelen van zoo welgemaakt een ligchaam beloofde, zoo was »nogtans de boezem met een fijne vierkante kamerrijksche neus- »doek, daar een kostelijke digte platwerksche kant aan stond, »tot boven aan den hals toegespeld, zonder 't minste straaltje »van een nieuwsgierig oog in te laten: mogelijk omdat het »door het zien van zulke aantrekkelijkheidjes, als ongetwijfeld »onder dat wangunstig lijnwaad verborgen lagen, niet zoude »verlokt worden om te haast af te scheiden van 't aanschouwen »van dat overschoon aangezigt, dat zijns beziens zoo wel waard »was. Paarlen noch ander sieraad gebrak er mede niet, om »zoo schoon een ligchaam, zoo 't mogelijk ware, nog meer te »versieren. Maar als, haar waaijer haar ontvallende, zij neder »wilde bukken om die weer op te rapen (waar Diederick's be- »leefdheid haar echter in voorkwam), zoo stak ze uit de mouw »zoo poezelig een witten arm, dat zelfs degenen, die met voor- »oordeel voor 't aardig bruin ingenomen zijn, zulk zuiver »bekoorlijk wit ziende, dat door de zwarte korale armbanden »te meer aftoonde, zouden hebben moeten bekennen, dat het »blank ook over 't aangenaamste bruin hierin zijn voordeel »heeft. De jongeling die haar uit de koets geholpen had, kwam, »al zingende en half springende, darteltjes voort, zijnde zonder »mantel, met een degen op zij, een hoed met witte pluimen »op, een wit satijn wambuis met een graauwe lakensche broek, »en laarzen en sporen aan. Zijn bef was hem om den hals »onachtzamelijk toegeknoopt, en het haar hong hem tot verre »op de schouderen, daar een gekuifde lok, gestrikt met een »blaauw satijnen lint, ter zijde van afwaaide."

Is die bladzijde gegrepen uit het hart van het genre, zooals dit twee honderd jaren geleden in Nederland ontstond, — waarbij men moeite heeft de opmerking te onderdrukken, dat het nederlandsch proza sedert 1637, het jaar waarin de eerste uitgaaf der *Arcadia* verscheen, over het algemeen wel veranderd, maar niet merkelijk in zijn voordeel veranderd is, — zij doet te gelijk het verschil uitkomen, tusschen de dorpsvertelling van

toen, die een kind der renaissance was, en de hedendaagsche, die de romantiek tot moeder heeft gehad.

De thans vergeten pastorale, gedurende de geheele 17de en de geheele 18de eeuw in de mode gebleven en er bij toeneming in gekomen (kort vóór de fransche omwenteling was zij zelfs eene manie geworden, en blies eerst ten jare 1800, in Delile's *Homme des Champs*, door Bilderdijk vertaald, den laatsten adem uit) was eene navolging van grieksch-latijnsche modellen. Zij speelde onder een italiaanschen hemel, werd hoe langer hoe onnatuurlijker, en trad tegelijk hoe langer hoe meer in het leven. Nadat de dichters het onderwerp der Dafnissen en der Chloë's hadden uitgeput, namen de schilders en de dekorateurs het over. Toen dezen er tallooze balletten mede gemonteerd, tallooze plafonds en dessus-de-portes mede gestoffeerd hadden, kwamen eindelijk mevrouw de Pompadour en koningin Marie Antoinette, en vertoonden het in den vorm van *tableaux vivants*. De mannen- en de vrouwenkleeding der 18de eeuw, is door het artistiek talent van mevrouw de Pompadour, een overeengekomen herders- en herderinnen-kostuum geweest.

Rousseau was de laatste, die, door zijn terugkeeren naar de natuur, het genre zijdelings een nieuw leven schonk; maar, gelijk men aan Delille zien kan, slechts voor een tijd. Want het had onoverkomelijke grenzen, en kon van d'Urfé, die het hof aan Hendrik IV maakte, op Florian, die Lodewijk XVI het schavot zag bestijgen, geen wezenlijke veranderingen ondergaan. Ook in Nederland bleef het zich steeds in denzelfden kring bewegen. Of men de herdersklagten van Cats, de veldzangen van Poot, de idyllen van Feith, of zelfs de eerstelingen van Tollens leest, — zóó ver van de bron konden de navolgers niet putten, of het water behield zijn uitheemschen en onnatuurlijken bijsmaak.

Terug naar de midden-eeuwen, — werd vóór en na het Weener kongres het wachtwoord van alle Europesche litteraturen. Aan die tegen het klassieke gerigte romantische reaktie dankt de moderne dorpsvertelling het aanzijn.

Naar de midden-eeuwen terug te keeren, stond gelijk met terug te keeren naar den riddertijd ja, maar ook naar het volk, naar den dorper zoowel, als naar den kruisvaarder, en in het

algemeen naar het nationale en naar den proletarier, door de fransche omwenteling populair geworden.

Voor de heeren en dames van het hof, die zich als herders en herderinnen verkleedden en schaapjes weidden met rozeroode of hemelsblaauwe zijden linten om den hals, kwamen de herders en de herderinnen van den kouden grond in de plaats. Het germaansch landschap verving het italiaansche, de zuidelijke hemel week voor den noordelijken, de galanterie werd passie, de volkstaal verdrong de salontaal.

Met name in een land als het onze, waar de herders en de herderinnen er nooit schilderachtig hadden uitgezien; zeven kinders en een wijf van oudsher 's landmans tijdverdrijf waren geweest, en, naar de onovertroffen uitdrukking van Jacob Geel, al de poëzie van het buitenleven zich steeds had opgelost in het zitten van eene frissche noordhollandsche boerenmeid onder eene koe, — in Nederland heeft de uit Italie overgeplante idylle nooit anders dan een kwijnend leven kunnen leiden. Wie er haar op het tooneel hebben gebragt, zooals eene enkele maal door Onno Zwier van Haren is beproefd, zijn genoodzaakt geweest, zich tot algemeene trekken te bepalen, en bleven, zelfs in dien bescheiden vorm, zich met Pietje en Agnietje in de denkbeeldige boerenbruiloftswereld van Kloris en Roosje bewegen. Er is dan ook misschien geen ander onderdeel der vroegere nationale letteren, waarvoor de hedendaagsche Nederlanders zoo weinig sympatie gevoelen, of waarin zij zich zoo kwalijk verplaatsen kunnen. Zij staan, vinden zij, tegenover de aangekleede herders en herderinnen van weleer, als wijzere telgen van een verdwaasd voorgeslacht. Ze beschouwen het als eene schrede in de onbetwistbaar goede rigting, dat Dafnis tegenwoordig Bruur Joâpik, en Chloë in onze dagen Krûzemuntje heet.

De galanterie werd passie, zeide ik. Werkelijk vormt die trek, te zamen met het optreden der volks- in de plaats der verfijnde gezelschapstaal, het voorname punt van verschil tusschen de oude en de nieuwe idylle. Vooral in de fransche pastorale was allengs zeer weinig overgebleven, wat uit het gemoed tot het gemoed sprak. De liefde, die hevige hartstogt, was er in zuchtjes-loozen en oogjes-geven ondergegaan. Alle menschelijke aandoeningen en goede eigenschappen losten er

zich op in de deugd der beleefdheid. Oneindig digter bij de natuur staat te dien aanzien Gœthe, met zijn *Hermann und Dorothea*. Maar zelfs in dat meesterwerk, hetwelk de moderne dorpsvertelling in vele opzigten zoo nabijkomt, spreekt en handelt nog niet het eigenlijk gezegde volk. De boerendriften zijn er evenzeer uit afwezig, als de boerenspraak. Van de dorpswereld ziet men er alleen de beschaafdste vertegenwoordigers ten tooneele verschijnen. In stede van in platduitsch proza, is het verhaal in klassieke hoogduitsche verzen geschreven.

IV

In sommige opzigten zoo oud als de wereld; familie van hetgeen onder alle hemelstreken beurtelings de idylle, de veldzang, het saterspel, het landspel geheeten heeft, en onder den algemeenen naam van herdersdicht of pastorale tot één genre kan worden gevoegd, is nogtans de dorpsvertelling onzer dagen, in zoo ver er iets nieuws onder de zon is, werkelijk nieuw.

Sommige litterarische vormen, die in vroeger eeuwen bloeiden, — het heldendicht, het leerdicht, het treurspel, en in het algemeen het hoogere vers, -- hebben wij verwaarloosd. Andere vormen, waaronder de ridder-, de wijsgeerige en de sociale roman in proza, zijn door ons met geringe wijzigingen voortgezet. In den historischen hebben wij sedert Walter Scott maar weinig vorderingen gemaakt. Slechts enkele uitstekenden mogen zich beroemen, na hem op dat gebied iets te hebben uitgevonden. Alleen met de dorpsgeschiedenis heeft onze leeftijd de litteratuur in den eigenlijken zin des woords verrijkt.

De infirmiteiten der jonge spruit zijn kenbaar genoeg. Het kan niet verwonderen, dat een duitsch criticus van den laatsten tijd een ironisch hoofdstuk is gaan schrijven »over de koeijen-meiden in de nieuwere letterkunde.” Doch litterarische genres mogen, evenmin als maatschappelijke standen, beoordeeld worden naar de zwakkere broeders of zusters onder hunne vertegenwoordigers.

Daarom heb ik niet op toevallige, maar op wezenlijke leemten gewezen. Heb aangetoond, dat de dorpsvertelling aan een organisch gebrek lijdt, en geen kans heeft op zulk een hoogen ouderdom als de klassieken. Voor het overige ziet een ieder haar met welgevallen eene telkens stouter vlugt nemen, en vervult ons de beteekenis, die deze schijnbaar eenvoudige soort in weinig meer dan vijf-en-twintig jaren verkregen heeft, met bewondering voor talenten, wier eerste proeven op dit gebied, — als ten bewijze dat zij eene snaar van hunnen tijd wisten te doen trillen, — meestal met een onmiddellijk en schitterend succès bekroond zijn. Tot besluit eenige namen.

Over onzen landgenoot Cremer sprak ik reeds een- en andermaal. In onderscheiding van Nicolaas Beets, die met de mildheid van een grooter talent aderen aanwees, maar niet uitgroef, of ze hoogstens even ontgon, heeft Cremer geheele bundels volgeschreven in een uit den mond des volks opgeteekend dialekt. Er was trouwens keus genoeg. Bijna geen provincie van Nederland, die niet haar eigen tongval heeft: Groningsch en Friesch, Drentsch en Geldersch, Limburgsch en Brabantsch, Zeeuwsch en Noordhollandsch. En behalve al die boerentalen, heeft men de visscherstaal, de jagerstaal, de tuinmanstaal, de op de spoorwegbeambten overgegane taal der veer- en der beurtschippers.

Hetgeen Cremer zijne boeren en boerinnen laat praten, en hij zelf in voorafspraken, tusschenredenen, natuurbeschrijvingen, met invoegselen van gewoon Hollandsch hun ontleent, noemt hij Betuwsch of Overbetuwsch. Het is niet zoo zeer eene afzonderlijke taal, als eene eigenaardige uitspraak, en onderscheidt zich van de meeste andere nederlandsche tongvallen door iets zoetvloeijends, dat verliest, wanneer het in gezelschap door onvoorbereiden, maar wint, als het door den schrijver zelf in gehoorzalen wordt voorgedragen.

Het schilderen van menschelijk lief en leed uit kleine werelden, is Cremer's hoofddoel; maar nooit zonder een zedekundig of godsdienstig bijoogmerk. Hij is kunstenaar, maar tevens moralist, vooral zendeling; zendeling en evangeliedienaar op eigen hand. Men kan hem met hetzelfde regt als Dickens en Hugo, een straatprediker noemen. Zijne prediking draagt het-

zelfde ideaal-protestantsch, anti-dogmatisch karakter. In al de fraaisten zijner Betuwsche novellen wordt een beroep op het geweten der lezers gedaan, meer dan op hun schoonheidszin. Wanneer Cremer ergens »leest," verschilt de soort van genot, die hij zijnen hoorders en hoorderessen verschaft, weinig van de aandoeningen, die eene populaire christelijke leerrede opwekt.

Behalve in Nederland zelf, heeft Nederland ook in Indie aan de dorpsvertelling gedaan. De roem van sommige schetsen in Van Hoëvell's *Indisch leven*, de lauweren die de schrijver van *Max Havelaar* met de geschiedenis van Saïdjah en Adinda plukte, danken voor een deel hunnen oorsprong aan den nieuwen vorm.

Van Haren en Helmers hadden óók nederlandsch-indische stoffen verwerkt. De een had er een treurspel, de ander eene idylle uit getrokken. Maar juist die idylle (het treurspel kan voor ditmaal blijven rusten) doet het onderscheid tusschen voorheen en thans sterk uitkomen.

Helmers koos Banda als tooneel van handeling; doch zonder dat men aan iets bespeuren kan, dat hij de geschiedenis van onze eerste aanraking met de Molukken, die toch door onze oude schrijvers uitvoerig en onpartijdig genoeg verhaald was, er ook maar op heeft nageslagen. Hij schijnt zelfs niet geweten te hebben, dat er op Banda notenboomen groeiden. Zijne prinses Adéka (4de Zang der *Hollandsche Natie*) is een aanvallig en beminlijk meisje, maar verschilt weinig van de herderinnen in hofkostuum, op Klein-Trianon. De vormen, waaronder zich aan haar gemoed de magt der liefde openbaart, schijnen nageschreven uit Florian:

Nu was het tijdstip daar, waarin het maagdlijk harte
Een ledigheid ontwaart, eene ongekende smarte.
Thans zoekt zij de eenzaamheid *in 't digt citroenenwoud*,
Waar zij zich met zich zelve en mijmrend onderhoudt.
Als zij bij de ochtendzon *haar bloemen zal begieten*,
Gevoelt ze een zachten traan haar maagdlijk oog ontschieten;
En als de maan haar licht door *'t lauwerbosch* verspreidt,
Staart zij de sterren aan, en hoopt, en vreest, en schreit,
En zucht, en ach! weet niet wat thans haar borst doet zuchten.
Wanneer *de nachtegaal* zijn ziel, zijn mingenuchten

Doet stroomen in den zang, woelt meerder snel haar bloed,
En 't lieve meisje weet niet wat haar schreijen doet.
Adéka mint! — thans is voor haar ontvlamd gemoed
De schepping meerder schoon, der vooglen zang meer zoet:
Verdubbeld voelt zij nu den wellust van het leven.
In 't ochtendkoeltje, *dat ze in 't bloemenveld voelt zweven*,
In 't *lied des nachtegaals*, die in het lommer speelt,
Hoort zij haars minnaars stem, ziet zij haars minnaars beeld;
En *aan den rozenrand van 't beekje neergezegen*,
Suist ieder golfje haar den naam haars minnaars tegen.
De dag toont hem aan haar in 't spieglen van den stroom,
En de avond in de lucht, de nacht in droom bij droom,
Ja, *in het lauwerbosch 't gewoel van 't Hof ontweken*,
Schijnt zelfs de stilte haar van Afrons min te spreken.

Mogelijk miskennen wij Helmers, en heeft hij onder het schilderen zijner Adéka wel degelijk op zijne wijze indische bronnen geraadpleegd. Hij kan de hollandsche vertaling van *Çakuntala* gekend hebben, die in 1792 te Haarlem het licht zag, en waarvan het volgend jaar in de *Bijdragen* van Feith en Kantelaar eene aankondiging verscheen. Zelfs doen sommige trekken, en daaronder het begieten van Adéka's bloemen door haar zelve, dit vermoeden. Maar eene hindoesche minnares is geen minnares uit den Maleischen Archipel. Het nieuwe bij Van Hoëvell en Douwes Dekker schuilt juist hierin, dat dit onderscheid door hen in het oog gehouden is.

Helmers kende van de in Indië den mensch omringende natuur zelfs de afbeeldingen niet, die daarvan bij Valentyn, Nieuhof, De Bruin, vooral bij Rumphius te vinden zijn. In den persoon onzer tijdgenooten daarentegen is de litteratuur, die wij in Europa zich naar het veld en tusschen de bergen zagen verplaatsen, nog verder gegaan en zelve de zee komen oversteken. Van Hoëvell en Douwes Dekker hebben met eigen oogen de binnenlanden van Java en Sumatra aanschouwd; hebben van het leven der inlandsche bevolking opgevangen wat zij konden, en voor hun oogmerk gebruiken konden.

Ik ben niet overtuigd, dat het padi-snijdend paartje Drono en Kamisa regelregt uit de javaansche dessa is voortgekomen. Saïdjah en Adinda zijn misschien meer Sumatranen dan Soen-

danezen. Mogelijk zelfs zijn hunne ware namen Paul en Virginie, en is de polynesische tint, die over hunne beeldtenissen ligt, alleen eene zaak van dekoratief en kostuum.

Maar voor den lezer in het moederland is de illusie volkomen. Van Hoëvell en Multatuli hebben hem een nieuwen horizont ontsloten. In de nederlandsche reisverhalen uit de laatste jaren der 16de tot het begin der 18de eeuw, is de Maleijer een wilde, een wezen buiten ons, iets dat men aangaapt zonder het te begrijpen. De romantiek onzer dagen heeft hem belangwekkend gemaakt. Zelfs is zij in het vuur eener eerste liefde met zoo veel overdrijving daarbij te werk gegaan, dat hij in den persoon van »den armen Javaan," al spoedig zijne eigen karikatuur heeft voortgebragt.

De kapitaalste dorpsvertelling, welke tot heden in Europa het licht heeft gezien, is geschreven door eene engelsche dame; — zoo men ten minste meent, George Eliot's *Adam Bede* tot dit genre te kunnen brengen. Sommige partijen vallen er buiten, en beoogen meer het schetsen van sociale en kerkelijke toestanden in het algemeen, zooals Engeland die in de laatste jaren der vorige eeuw aanbood. Echter ligt niet alleen de geheele handeling binnen de grenzen van één dorp; maar de boerenwereld beslaat in het verhaal eene ruime plaats en spreekt er hare boerentaal.

Als auteur staat George Eliot buitengewoon hoog, en de nederige stof is onder hare handen een monument geworden. Velen herinneren zich nog den magtigen indruk, dien *Adam Bede* op hen maakte. Het standpunt der schrijfster is dan ook geheel en al modern: waardering van het goede en ideale, in alle rigtingen uit den voortijd. In *Daniel Deronda*, in *Middlemarch*, even zoo in *Felix Holt*, hebben maatschappelijke kwestien tijdelijk den boventoon; doch het godsdienstige is eigenlijk bij uitnemendheid George Eliot's terrein. Zelfs toen zij in *Romola* voor een keer navolgster werd van Walter Scott en met een historischen roman optrad, zette zij slechts, in een anderen vorm en onder een anderen hemel, *Adam Bede* en de *Scenes of clerical life* voort. De levensbeschouwing, van welke zij de dorpsvertelling tot draagster heeft gemaakt, behoort tot het verhevenste, wat de menschelijke geest bereiken kan.

In Vlaanderen gaf Conscience den stoot. De *Loteling*, *Blinde Roza*, *Houten Clara*, *Baas Ganzendonck*, zijn in Noord- gelijk in Zuid-Nederland ontvangen als eerstelingen eener geheel nieuwe litteratuur, en waren het inderdaad. Conscience heeft Cremer voortgebragt, maar is, wat betreft het idioom waarin hij schrijft, van eene betere konditie. Zijn Vlaamsch is eene wezenlijke taal; niet slechts eene klanknabootsing van provincialismen. Even als Reuter en Groth staat hij persoonlijk midden in zijn onderwerp. Wat hij geeft is de natuurlijke vorm van zijne eigen aandoeningen. Cremer is protestant, Conscience katholiek. Doch wanneer men dit verschil van toon, waarin zich het gemoedsbestaan van den door beiden geschilderden landaard weerkaatst, wegdenkt, vindt men bij Conscience dezelfde neiging tot moraliseren en evangeliseren terug. Ook hij is een propaganda makend leekebroeder. Hij offert de kunst niet volstrekt op aan eene wijsbegeerte of eene kerkleer. Maar de litteratuur in het algemeen, en de dorpsvertelling in het bijzonder, vervult bij hem, evenals bij Cremer, eene vermanende, waarschuwende, op bekeering aandringende roeping.

Oók godsdienstig, maar tevens aan het politieke verwant, zijn de dorpsvertellingen van den gereformeerden Berner geestelijke, die onder den naam van Jeremias Gotthelf geschreven heeft. *Zeitgeist und Berner Geist*, bij voorbeeld, is tegen het staatkundig radikalisme in Zwitserland gerigt en doet uitkomen, hoe de revolutionaire denkbeelden van den nieuweren tijd de welvaart, de zedelijkheid, en het geloof der zwitsersche boeren ondermijnd hebben.

Deze polemische strekking verhoogt de waarde van Gotthelf's vertellingen niet als kunst, en brengt ze in verdenking als onpartijdige geschiedenis van den dag. Haar merkwaardigste zijde uit litterarisch oogpunt is, dat, om ze toegankelijk te maken voor het groote publiek, men genoodzaakt is geweest, ze te vertalen in het Duitsch; evenals men naderhand met de geschriften van Groth en Reuter heeft moeten doen.

Gotthelf is de eerste geweest, die voor de dorpsvertelling zich van een zuiver plaatselijk patois heeft bediend: niet zooals sommige zuidfransche dichters, die het Provençaalsch uit piëteit in eere houden, maar met het bepaalde oogmerk, de Ber-

ner boerenwereld sprekend te laten optreden in hare eigen taal, en haar zichzelve daarin te doen rigten.

De nederlandsche schrijver Van Schaik heeft beproefd, Gotthelf's *Uli* tot op zekere hoogte na te volgen: Drenthe voor Bern, en een nederlandsch dialekt voor een zwitsersch patois in de plaats stellend. Doch het ligt in den aard der zaak, dat op die wijze geen goed geheel tot stand kon komen. Gotthelf's hoofdgedachte — de antithese van radikalisme en christendom — kon door Van Schaick even min weêrgegeven worden, als Gotthelf's taal.

In Frankrijk, met zijne hooge litterarische eischen en zijne onverbiddelijke taalwetten, is de dorpsvertelling slechts langzaam kunnen doordringen. Hetgeen George Sand, in hare tweede periode, van dien aard geleverd heeft, — *la Petite Fadette*, *la Mare au Diable*, *François le Champi*, — werd als eene reeks op zichzelf staande proeven beschouwd. Ten onregte, voor een deel; want niemand in Frankrijk heeft tot heden *François le Champi* overtroffen. Eindelijk echter zijn de heeren Erckmann-Chatrian gekomen, en hebben in ongeloofelijk korten tijd voor het nieuwe genre het burgerregt verkregen.

Omtrent de taal sloten deze schrijvers een merkwaardig akkoord. Beiden uit den Elzas afkomstig, en uit het landleven in die streek hunne stof kiezend, hadden zij het voorregt een idioom te kunnen scheppen, dat zuiver fransch bleef in den vorm, maar werkelijk als verzadigd was met een aantal duitsche elementen. Daaruit verklaart zich het eigenaardige in hunne manier en in hunnen stijl.

In hunne vroegste periode schreven zij kleine, meest fantastische verhalen, die slechts op eene herleving der in 1830 door Frankrijk veelvuldig nagevolgde vertellingen van Hoffmann schenen te wijzen. Weldra echter volgden de eigenlijke dorpsvertellingen, doorvlochten met natuurbeschrijvingen uit de Vogezen: *La taverne du jambon de Mayence*, *Le joueur de Clarinette*, *L'ami Fritz*, *L'illustre docteur Matthéus*, *Le fou Yégof*, *Daniel Rock*. Het schijnbaar konventionele in die verhalen moet niemand van het spoor brengen. Dat gemaakte is alleen de schors, die eene tegelijk zeer poëtische en zeer naauwkeurige waarneming van menschen en landschap dekt.

Beurtelings werd daarna de republikeinsche en de napoleontische legende van 1789 tot 1815 hunne muze. *Madame Thérèse* verscheen, gevolgd door *Le Conscrit* en *Waterloo*, terwijl op het titelblad eener nieuwe uitgaaf van *Le fou Yégof* het bijvoegsel *ou l'Invasion* geplaatst, en deze tweede reeks met *le Blocus* afgesloten werd.

Wie Erckmann en Chatrian in hunne ontwikkeling is blijven volgen, heeft kunnen opmerken, dat deze schrijvers hoe langer hoe meer apostelen eener politieke rigting geworden zijn, en laatstelijk het radikalisme hun het eenig afdoend geneesmiddel tegen Frankrijks ziekten is gaan toeschijnen. Daaraan ging bij hen vooraf eene ongezonde antipathie tegen den oorlog, zonderling kontrasterend met hunne vereering van Hoche, en van den geketenden Prometheus op Sint-Helena.

De bloeitijd van hun talent is de tijd geweest, toen zij in hunne eenvoudigheid slechts navertelden wat zij met hun eigen hart gevoeld, met hunne eigen oogen gezien, of uit den mond van vaders en grootvaders, tijdgenooten der groote oorlogen van republiek en keizerrijk, hadden opgevangen. Het dichterlijk gehalte en de kunstwaarde dier eerstelingen zijn van eene ongemeene soort. Het objektieve der schildering is aangrijpend; het komische in het landleven zoowel, als het egoïstische en het onverzettelijke, krachtig vertegenwoordigd: veel krachtiger dan bij Cremer of Conscience, en alleen te vergelijken bij het daarmede korresponderende in George Eliot. Godsdienstige propaganda wordt door Erckmann en Chatrian niet gemaakt. De protestantsch gekleurde bijbeltaal, waarvan hunne typen zich vaak bedienen, is uitsluitend aangebragt tot verhooging der lokale kleur. Hunne godsdienst is de politiek, en als herauten van deze staan zij tegen den konservatieven Jeremias Gotthelf lijnregt over.

In Duitschland, eindelijk, is Berthold Auerbach de uitvinder der dorpsvertelling geweest. Zijne *Schwarzwalder Dorfgeschichten*, door *Barfüssele* gekroond, behooren onder de fraaiste proeven van het genre. De onlangs door hem aangewende poging, een vervolg op die eerste verhalen te leveren, maakte geen opgang.

Auerbach bezit een veelomvattend talent, zooals uit zijn

Spinoza, zijn *Landhaus am Rhein*, zijn *Auf der Höhe* genoeg gebleken is: maar even als bij Cremer ligt in de dorpsvertelling zijne kracht. De zuidduitsche tongval, waarvan hij zich bedient, is even min eene eigen taal als het Betuwsch van onzen landgenoot, of als het Tirolsch dat in *Wally* gesproken wordt. Men vindt er den gewonen hoogduitschen periodenbouw in terug. Het verschil zit alleen in de uitgangen, de tweeklanken, en de schrijfwijze.

Auerbach is noch de advokaat van een kerkgenootschap, noch die van een sociaal of staatkundig stelsel. Hem inspireert de ethica van Spinoza. Naar de ingevingen van die moraal, schetst hij ideale karakters, optredend te midden eener naar de natuur geteekende dorpswereld en in de vormen daarvan. De dekoratie is boersch; het zieleleven filosofisch geïdealiseerd.

Nederlanders verkrijgen van Auerbach's boeren en boerinnen eene goede voorstelling, wanneer zij daarbij aan de *Kinderen der Zee* van Jozef Israëls denken, bij wien insgelijks al de attributen ontleend zijn aan de echte omgeving van nederlandsche visschersdorpen, onder nederlandsche luchten, aan nederlandsche stranden, maar zonder dat de beelden aan menschelijke individuen doen denken.

Juist zooals bij Israëls vindt men bij Auerbach de abstrakte begrippen van jeugd en ouderdom, blijdschap en droefheid, meisjesleven en vrouwenleven, in bekoorlijk dorpsgewaad gestoken. In het wijsgeerige staat hij hooger dan Erckmann-Chatrian, niet in het beeldende. Ook ontbreekt bij hem de komische ader. In Duitschland zelf heeft hij geduchte mededingers gevonden in Klaus Groth en Fritz Reuter.

Dezen hebben naar het voorbeeld van Gotthelf een eigenlijk gezegd *patois* tot voertuig gekozen: Groth het Holsteinsch, Reuter het Mecklenburgsch; en in dat laag- of platduitsch is voor een groot aantal hunner landgenooten eene nieuwe wereld opengegaan.

Klaus Groth heeft dit bijzondere, dat bij hem de nieuwere dorpsvertelling voor het eerst in verzen optreedt; want Longfellow's *Evangeline*, hoewel insgelijks in versmaat geschreven, is meer eene navolging van *Hermann und Dorothea.* Al de schrijvers, die wij tot hiertoe noemden, waren prozaschrijvers;

die der bundels *Quickborn* is een dichter. Uit den tweeden daarvan is kort geleden, onder toezigt van onzen landgenoot Kneppelhout, *de Eksterhof* in het Hollandsch vertaald.

Fritz Reuter's vermaardheid rust op eene reeks prozawerken, die, in den vorm van fragmenten eener eigen levensgeschiedenis, even zoo vele dorpsvertellingen vormen: *Uit mijn Franschen tijd*, *Uit mijne boeren-leerjaren*, *Uit de jaren mijner vestingstraf*, en hetgeen verder door hem onder den vreemden titel *Olle Kamellen* is zamengevat.

Een sprekend bewijs van de levenskracht dezer verhalen is, dat zij zelfs in de stijllooze hollandsche vertaling, die wij er van bezitten, indruk maken, en Reuter's *Gedroogde Kruiden* ook te onzent al spoedig een geliefd boek geworden zijn. Die opgang haalt echter niet bij het succès in Duitschland, waar Reuter begroet is als de schepper eener nieuwe soort; als de man die nog ontbrak, om het gebouw der duitsche letteren, door Gœthe en Schiller opgetrokken, te voltooijen.

Nederlanders gevoelen zich in die hoogdravende voorstelling te minder thuis, omdat Reuter's idioom groote overeenkomst heeft met onze eigen spreektaal, en wij het voorheen altijd vreemd gevonden hebben, als de Duitschers ons Hollandsch met geringschatting een onderdeel van het Platduitsch noemden.

Zeker is het, dat Reuter met zijn schijnbaar gebrekkig werktuig wonderen heeft verrigt. Op Auerbach heeft hij zijne vrolijkheid voor, en ofschoon ook hij meer ideale helden en heldinnen dan landlieden schildert, gevoelt men aan de taal die hij spreekt, even als bij Conscience, dat de uitdrukking van jongsaf is zamengegroeid met de gedachte.

Polemiseren doet hij niet; politiseren of evangeliseren even min. Hij moraliseert alleen, en moraliseert met liefde. Verheven konceptien, zooals die van George Eliot, worden bij hem niet aangetroffen. Evenmin vindt men het pittoresk skepticisme van Erckmann-Chatrian bij hem terug. Maar hij vloeit over van duitschen humor, en heeft met verrassende snelheid het hart zijner landgenooten gestolen.

Uit alles blijkt, dat, zoo de dorpsvertelling nog jong is, zij reeds eene voorname plaats in de Europesche litteratuur beslaat. Of zij ook in Italie reeds wortel geschoten heeft? Som-

mige teekenen doen vermoeden, dat Spanje veroverd is. Rusland vond zijnen man in Gontcharoff, Skandinavie in Björnson. De voorspelling is niet gewaagd, dat een volgend geslacht het scheppen dezer soort het nu levende tot eer zal rekenen.

Getuige het succès van *Wally*, zoekt de dorpsvertelling in Duitschland aanhoudend nieuwe vormen, en ziet men haar met welgevallen een breederen grondslag kiezen. Enkele zwakke trekken van het verhaal, overblijfselen der aangeboren weekheid van het genre, kunnen gemakkelijk worden uitgewischt. Het is eene wezenlijke verdienste van mevrouw Von Hillern, de idylle te hebben verheven tot de orde van het hooge treurspel. Dit laatste zal door zijne strenge lijnen altijd iets onsterfelijkers over zich blijven houden. Het is ontegenzeggelijk grootscher, zich met Hermione op Pyrrhus' lijk te doorsteken, dan met Wally de huishouding van Jozef Hagenbach te gaan besturen. Doch ook de populariteit heeft hare regten. Het antwoord op de vraag, of zij elkander krijgen, mag niet altijd achterwege blijven of ontkennend luiden. Het moet er uit; al sterft het echtpaar jong, en al blijft het huwlijk kinderloos. Van de gebreken van het genre wordt in *Wally* weinig, van zijne deugden veel aangetroffen. Het is de schuld der schrijfster niet, dat onze leeftijd in de poëzie het liefelijke boven het klassieke stelt. In plaats van haar te verwijten, dat zij het niet nog verder bragt, moet men haar danken, dat zij met de hulpmiddelen, die haar ten dienst stonden, iets zoo voortreffelijks heeft geleverd.

1875.

